

Értekezések a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből.

4. (22.)

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanintézet
Horthy Miklós
Szeged, Egyetem u. 2—4.
6722

GERGELY GERGELY

A

ZEGEDI TÁJIRODALOM

S Z E G E D,
1943.

XB 60049

Értekezések a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből.

4. (22.)

GERGELY GERGELY

A

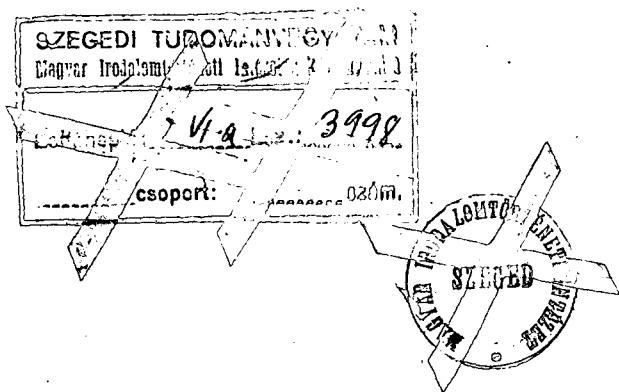
SZEGEDI TÁJIRODALOM

S Z E G E D,
1943.

Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézet
1943. évi kiadás
Szerkesztő: Gergely Gergely

Via 3972

Feladatunk.

ELSŐ ÉS LEGFONTOSABB FELADATUNK a regionalizmus fogalmának tisztázása. Minden előzetes fejtegetést mellőzve, a mi megfogalmazásunkban a regionalizmus a szellemnek tájból nőtt megnyilatkozása.

E summás meghatározás szerint a tájat és az ebből kialakuló szellemet kell megvizsgálunk. A táj és a szellem azonban csak a két pólust jelzi s hogy tisztán álljon előttünk az egész kialakulási folyamat, azokat a tényezőket is vizsgálat alá kell vennünk, amelyek a kiindulástól a végső pontig vezetnek. Az egymásbakapcsolódó szálak első láncszeme maga a föld, ahol az élet minden megnyilvánulása végbemegy. Az ebbe helyezett élő-világ vezet utul a szellemiség kiderítése felé s így a föld és az ezen élő világ adja a táj tárgyi jegyeit. Az emberi élet létküzdelmei és a küzdelemben való megpihenése; a hétköznapiak és ünnepnapok; az emberi tettek és szokások; a léleknek tetteiben való megnyilvánulásai — az általunk keresett szellem.

Amikor tehát a tájból alakult szellemet igyekszünk kihámozni, elsőnek azt a föld-darabot kell tüzetesen megvizsgálunk, amelyen az élet folyását is meg akarjuk figyelni. E feladat megoldása nem nehéz, mert a földrajz és történelem kész adatokkal szolgál, csupán a helyes szelekciót kell alkalmaznunk, hogy a kívánt képet megkapjuk. Az így összeállított jellegzetes kép, már előre sejteti azokat a vonásokat, amelyek a szellem művészi megnyilatkozású termékeiben is fellelhetők lesznek.

A szellem ugyanis a mindennapi élet kereteiből kiemelkedve, eszményibb magasságok felé tör s a művészetben keres megnyilatkozási formákat. Így jut el az irodalomba is.

A felfelé vezető utat ez alapon nem nehéz megjárni, mert a táj hatása csakhamar megmutatkozik az irodalmi termékekben itt is, ott is, különösen tárgyi szempontból. Sokkal nehezebb ennél a kész megnyilatkozási formákból a jelleget adó táj lelkét kielemezni. A jelen esetben — irodalomról lévén szó — egyetlen lehetséges mód van rá, — a stíluselemzés.

Fel kell sorakoztatnunk azokat a jegyeket, amelyek a táj irodalmának jellegzetességei, meg kell keresnünk azokat az elhatároló jegyeket, amelyek elkülönítik más táj irodalmától, s így fog kirajzolódni ez egy táj valódi arca.

Ez a kép természetesen sohasem fog előttünk kézzelfogható bizonyosságok alakjában megjelenni, ezt inkább megsejteni, mint megfogni lehet, — mint Móra Ferenc nagyon találóan írja — „egy nehezen kifejezhető és szétbontható differencia specificara, — kell gondolnunk — amit könnyebb érezni, mint magyarázni.”¹

¹ Móra Ferenc: Az ismeretlen magyar parasztról. Népünk és Nyelvünk 1929. febr. — márc. sz. 73.

Táj és irodalom.

A T Á J H A T Á S Á N A K jelentősége már hosszú idők óta vita tárgya. Legfőbb kérdés, hogy egyáltalán beszélhetünk-e döntő szerepéről. Azt gondoljuk, hogy kialakító hatását minden további nélkül elvetni éppen olyan esztelenség lenne, mint kizárólagos uralmát elfogadni. A *faj*, *környezet* és *időpont*, amiknek Taine embert-determináló erőt tulajdonít, feltétlenül döntő módon befolyásolják az egyént, de nem pusztán ezek, hanem inkább együttes szövevényük, végeredményben tehát az ezekből kialakuló *szellem*.

Amikor tehát csak magát a tájat nézzük, mindössze részletmunkát végeztünk, mert számos más komponenst figyelmen kívül hagytunk. A tulajdonképeni feladatot csak akkor végeztük el, ha felfedve a tájak egyéni lelkét, elvégezzük a szintézis munkáját is, mert a közösség arcát az egyéni tájak organikusan egybekapcsolódó foltja mutatja.

A táj hatásának igazolására mutat az a körülmény, hogy mindazok, akik alapvetően foglalkoztak e kérdéssel, rendszerint nem „birodalmi” területről valók, hanem annak egyes régióiról. Friedrich Lienhardt, aki 1901-i kiáltványában azt mondja a német íróknak, hogy csak a vidék talajából sarjadó mű lehet értékes s ennek a vidékiességnak csakis tájnyelven lehet megszólalni, elszászi.

A tájszemlélet kutatásának tulajdonképeni megalapítói, tudományos rendszerbefoglalói, a mester és a méltó tanítvány, August Sauer és Josef Nadler, szudétanémetek.

A szépirodalomból véve példát: a francia Frédéric Mistral, aki *Mireo* (*Mireille*) c. 12 énekes nép-eposzában minden egyes részében egy-egy tájat mutat be, provencei.

A mai idők egyik legkiemelkedőbb tudósa és írója, a legizgatóbb arcok egyike, az olasz Giovanni Papini, toscanai. A közelmúltban feltűnő olasz származású parasztregényíró Jean Giono, provencei. Az ugyancsak nemrégiben ismertté lett C. F. Ramuz, Svájc Vaud-kantonjában született és él. Ezek mind bizonyítékok arra, hogy a felfrissítő szellemet a vidék hozza.

A tulajdonképeni kérdés számunkra az, hogy miként alkalmazhatók a külföldi példák a mi viszonyainkra.

A T Á J S Z E R E P E irodalmunkban szoros kapcsolatban van a népiesség kialakulásával. A népiesség kezdete nálunk a 18. sz. utolsó évtizedeire tehető, amikor külföldi ösztönzésekre, — elsősorban Herder hatása folytán — felhívás jelenik meg énekek gyűjtésére Ráth Mátyás *Magyar Hírmondójában*. A felszólítás, amely névtelenül jelent meg, Révai Miklós tollából származott, aki elsősorban a Faludi-féle dalok gyűjtésére gondolt. Faludi ugyanis megelőzve a külföldi népies áramlatot, már szorgalmasan eljárógatott a nép közé, feljegyezte dalaikat s elsősorban azoknak ritmikai formáját, a magyar ritmust kutatta. A másik felhívás 1811-ben jelent meg Kultsár István *Hazai s Külföldi Tudósításokban*, majd a *Hasznos Multságokban*.

A magyar népiességet elsősorban a nyelvi irányú érdeklődés jellemezte, ami annyira elűt a külföldi példáktól, hogy Horváth János ebben a magyar népiesség gyökeres különbségét látja. „E nyelvi szempontú indulása bizonyítja legjobban a *mi irodalmi népiességünk gyökere hazai eredetét*, hiszen a nyelvi programok — a nemzeti nyelv irodalmi egyeduralmának s megtisztításának programját — a régi magyar irodalom forrta ki magából s adta át eszmei örökségül, megvalósítandó feladatul az újnak.”²

Ez a nyelvi irányú kutatás vezetett a nép közötti utazgatásokra, amiből viszont mint új élményből, az uti-

² Horváth János: Magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest. Magyar Tudományos Akadémiai 1927. 17.

rajzok száma növekedett meg. A múlt század harmincas-negyvenes éveinek e fellendült műfajában egyre gyakrabban jelennek meg a magyar tájak. A kezdet azonban régebből, a Dunántúlról származik, elsősorban a Balatonvidékről. Kisfaludy Sándor regéi e tájon játszódnak le s Berzsenyi is hódol egy verssel a Balatonnak. A hegyvidék, a Kárpátok és a Tátra-vidéke csak később kerülnek az irodalomba. E tájak természeti szépségét állították szembe az Alföld „egyhangúságával”. A körülmények folytán azonban éppen az Alföld emelkedik a többi táj fölé, mint amely vidék leghívebb kifejezője a magyar lelkiségnek.

Kecskemét nagy fia, Katona József *A ketskeméti pusztáról*, 1823-ban megjelent írásában, még nem talál szépséget a „pusztában” s általában mindenki azzal kezdi e táj leírását, hogy ne várjanak tőle poétikus képet, mert a „térvidék egyformasága miatt” erről nem lehet szó. Ez ellenszenves írásokat azután a közömbös szemléletű leírások váltják fel, míg 1829-ben Vörösmarty *Pusztá csárdája* és Fazekas Mihály *Hortobágyi dala* mutatja ez elkövetkezendő változást.

Az Alföld-kultusznak elindítója Gaál József, aki e tájban a magyar szabadság szimbólumát látta. „Midőn a déli forróság sugarai a földet felhevíték, leszáll a délibáb. . .

Ez mint nemzetünk, oly idegen Európában, s hajlandó lehetne a magyar vélni, hogy Árpádot követte Ázsia sivatagjairól a Tiszához.”³

Gaált követve egymás után tűnnek fel az Alföldet megörökítő írások. Itt játszódik le Eötvös *Falu jegyzőjének* eseménye s Nagy Ignác írásának is ez a színhelye. De jelentősebb ezeknél Kuthy Lajos *Hazai rejtelmek* c. regénye, amelyben a Hortobágnak egészen Petőfiig, páratlan prózai leírását kapjuk. Szinnyei egyik munkájában, mind a tipikus alföldi alakokat, mind a jellegzetes hátteret, a regény fejezetei szerint felsorolja a *Hazai rejtelmekből*.⁴

³ Farkas Gyula: *A „Fiatal Magyarország” c. Budapest, 1932. munkájából. Gaál Alföldi képek c. könyvének ismertetéséből. 203.*

⁴ Szinnyei Ferenc: *Novella- és Regényirodalmunk a szabadságharcig. Budapest, 1925. II. 167—68.*

Az Alföld lényegszerinti tájjellegét Erdélyi János találta meg. Ezzel kapcsolatban a táj keleti eredetünkre mutató vonását veszi alapul s mint mondja: „A keleti népköltészet hazája a puszta.” Az Alföld végtelensége a szabadság érzését kelti fel benne s mint mondja: „Az igaz magyar faj épp azért telepedett a Tisza partjai mellé, mert jellemének fővonása a szabadságszeretet lévén, gát neki a hegy.”⁵

„A népiesség ideáлизáló áramlata így teremtette meg fokról-fokra haladva a maga magyar táj-eszményét” — írja Horváth János említett tanulmányának az e részt befejező soraiban.

A TÁJ SZEMLELET, mint irodalomtörténeti nézőpont, sok vitára adott alkalmat. Voltak és vannak akik helyesnek és kívánatosnak tartják, voltak és vannak, akik célszerűtlennek és szükségtelennek vélik. E felfogás a történelmi változásokkal és a közbejött egyéb hatások folytán koronként és helyenként módosult. Általában mintha azt tapasztalnók, hogy az alkotók nagy többsége híve a regionalizmusnak, míg az elméleti emberek bizonyos tartózkodással viseltetnek iránta. Berzsenyinek egy 1811-ből kelt, Kazinczyhoz intézett levelében, a táj-szemléletre vonatkozóan ezeket olvashatjuk: „Hogy a dunai nyelv bővebb, részint tapasztalom, részint gyanítom ezekből: Itt voltak s vannak legfőbb városaink, itt laktak minden királyaink, itt volt és itt vagyon a kereskedés, itt volt mindenkor a magyar nagy világ, itt volt és van a népek színe, itt a földnek és életmódjának különbfélesége, melyek mind annyi forrásai a nép ismereteinek — s szavainak. — A tiszai föld eleitől fogva csak pásztorok hazája volt, hol a természet üressége nem szülhet egyebet lelki ürességnél.” Itt valóban súlyos különbség van tiszai- és dunai táj között, de Berzsenyi helyes érzékkel tapint rá a kérdés velejére, amidőn tovább folytatva így ír: „Én sem dunai, sem tiszai nem vagyok, hanem csak magyar, mind ettől, mind attól örömmel tanulok és mind ezt mind amazt tanítani akarom.”⁶

⁵ A magyar tájak irodalmi szerepével részletesen Horváth János foglalkozik idézett munkájában 239–246.

⁶ Berzsenyi Minden munkája. Bolyai Akadémia, 1943. 360. Sorban a 27. levél.

Vahot Imre: *A dunai és tiszai költők hazánkban és Kazinczy műiskolája* c. munkájában (1844) ezeket írja: „Valamint a szülőföld s a lakhelynek nagy befolyása szokott lenni a jelesebb költők műveire, úgy szinte ők ezek által legnagyobb hatást gyakorolnak a megéneklett helyek, tájak népeire. E részben kitűnő például lehet megemlíteni Kisfaludy Sándort és Berzsenyit, kik szülőföldjük tájvidékeit oly szép és nagyhatású dalokkal dicsőítik meg.⁷ Tovább menve, Vahot azt is megállapítja, hogy a dunai költők epikusok, a tiszaiak drámaiak, míg a hegyiek lírikusok.

Míg egy felől Berzsenyi és Vahot megállapítják a táji különbözőségeket, addig mások kereken tagadják ennek jogosultságát.

Egyik irodalomtörténettel foglalkozó régebbi írónk így ír: „Ha egy város irodalmáról írunk, természetesen azokat az írókat vesszük fel, akik ott születtek, vagy éltek. Már most: van-e ezen írókban azért, hogy ott születtek vagy működtek, valami lényeges különbség? más-e eszük járása, mint a többi íróké? — teszi fel a kérdést és azonnal felel is rá —: Ezekre hihetőleg senki sem fog igennel felelni. Egy város íróit csak az az esetlegesség csatolja egymáshoz, hogy ott születtek, vagy laktak.”⁸

Irodalommal foglalkozó újabb kutatóink közül Babits Mihálynak idevonatkozó-, némi ellentmondást tartalmazó megjegyzését mutatjuk be a sorokban: „Nem jelent nemzeti irodalmi értéket oly mű, mely pl. csupán a haza egy tájának, nemzetiségének érzéseit egészen belülről, csupán azon nemzetiség érdekeire vonatkoztatva és minden általánosabb nemzeti érdek nélkül fejezi ki.” Aztán folytatva: „jelentős lehet a nemzeti irodalomban a legjelentéktelenebb környéknek, a legapróbb nemzetiség erkölcsi és érzésvilágának visszatükrözése is, ha kívülről, objektíve, mint a nemzet egy típusa jelenik meg, az egész nemzetre vonatkoztatva.”⁹ Nagyon érdekes ezután a

⁷ Farkas Gyula: *A „Fiatall Magyarországnak” kora*. Bpest, 1943. c. munkája 105. l-ről.

⁸ ifj. Szinnyi József: *A magyar irodalomtörténet-írás ismertetése*. Budapest. 1878. 42.

⁹ Irodalmi problémák. Atheneum é. n. Gondolat és írás sorozat IV. 39-40., vagy Nyugat kiad. 1917. 37.

különböző magyarországi tájak összevetése s rövid jellemzésük. „A négy fő színcsoportot” a következőkben állapítja meg: 1. Az alföldi: talán kevesebb lelki mélység, de gazdagabb látás. 2. Erdélyi: az erdélyi irodalom az általános magyar irodalomnak csak negatív sajátosságait nélkülözi, — egy kis homály s mély lélekrájz jellemzi. 3. Dunántúl: általánosabb, kevésbé népies összefogás, előkelőbb európai jellegű. 4. Felvidék: kevés megnyilatkozása van. — Babits tehát végeredményében elismeri e szemlélet jogosultságát s csoportosításával a további vizsgálódások magvát hinti el.

Teljes tudatossággal s irodalomtörténeti nézőpontként Farkas Gyula használja a táji adottságokat és az abból adódó különbségeket. Csaknem minden munkájában találunk erre vonatkozó utalásokat s bár az egyik helyen¹⁰ azt mondja, hogy Sauer és Nadler táji- és faji- szemléleti módszere gyökeresen német „s mint módszer semmi féle más nemzet irodalmára nem alkalmazható”, mégis Magyar Romantika^{10a} c. könyvében, ha egy kissé másképpen is, táj-, faj- és felekezeti alapon tárgyalja a kérdéseket.

Legújabb könyvének jegyzeteiben reflektál a szemléletét írt vádakra ezeket írván: „A Magyar Romantika” c. műnek alapja az a korán, felismert történeti tény, hogy Magyarország nemcsak földrajzilag, hanem művelődésileg is négy tájra oszlik és hogy ezek a tájkultúrák a politikai megosztottság megszűnésével a romantika idejében olvadtak össze a nemzeti irodalom egységében.”¹¹ Ilyen alapon nézi aztán *Magyar irodalomtörténetében* (Káldor kiadás Bpest. 1934.) egyik-egyik író szerepét s Berzsenyi előbb ismertetett levelével kapcsolatban megállapítja, hogy: „A dunaj-tiszai ellentét mélyen gyökerező történeti, táji, művelődési okokra megy vissza, amelyek századok folyamán kiformálták a magyar lelkiség Jánus-arcát.”¹²

Az asszimiláció kora a magyar irodalomban c. munkájában¹³ fontosnak találja és kiemeli az írók származási

¹⁰ Farkas Gyula: Táj- és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban. Minerva. 1941. 1–4. sz. 20.

^{10a} Magyar Tudományos Akadémia 1930.

¹¹ F. Gy.: A magyar szellem felszabadulása. Stádium. Bpest, é. n. 1943. 384.

¹² I. m. 133.

¹³ M. Történelmi Társulat é. n.

helyét. Adyval kapcsolatban pl. azt írja, hogy „keleti származék”, Krudy Gyula nyírségi, Szatmárból jött Kaffka Margit, Móricz Zsigmond. — Előbb említett legújabb munkájában műfaj-szemponjtából és figyelembe veszi a származás helyét: „A magyar irodalom történetírás . . . Táj szerinti kiindulópontja a Félvidék . . . Dunántúl (kivéve Sopront), az Alföld, Erdély ebben a munkában nem vesznek részt.”¹⁴

Farkasnak e minden irányban érvényesített szempontjával ellentétképen, Hankiss János egyik tanulmányában a nemzet-kép egységét felti tőle. „Az irodalmi és irodalomtörténeti regionalizmus még mindig az ő (Taine) tekintélyének palástjába burkolózva állítja a tájat s általában a földrajzi szemléletet az ember köré. Ez már az országot is elaprózza s következményeiben a nemzetportré túlbonyolítására és felbomlására is vezethet.”¹⁵

Látszólag ellentmond a regionalizmus jogosultságának Veres Péter is, Juhász Gyuláról szóló írásában: „Külön kérdés, hogy van-e egyáltalán létjogosultsága, különösen a mi kicsiny országunkban — . . . a regionális irodalomnak, a tájköltészetnek. — . . . A programszerű regionalizmusnak nincs létjogosultsága, ez csak menekülés az egyetemes elől.”¹⁶

Közel áll ez a felfogás Babits nézetéhez s mindkettőre teljes egészében helytálló is, mindössze ezt tévesztették szem elől, hogy vérbeli művész esetén mindenképpen az egyetemes irodalomnak is gazdagodását jelenti még az olyan szűkhatárú regionalizmus is, mint amilyen pl. a Tömörkény tudatos egy tájba fúródása. S velük szemben Féja Géának van igaza, amidőn megállapítja, hogy „egy magyar életdarabból zárt s körülhatárolt tájból is nagy íróvá lehet nőni.”¹⁷

Természetes, hogy az olyan irányú vizsgálódások, amelyek a szomorú történelmi események következtében beállott területi változások okozta szellemi alakulásokat vizsgálják, (a Félvidék, Erdély, a Délvidék stb. irodalmát) azon az állásponton vannak, hogy: „Az író végzetesen odatartozik a tájhoz, ahonnan elkerült.”

¹⁴ A magyar szellem felszabadulása. 70.

¹⁵ Nemzetkép és irodalomkutatás. Minerva. 1932. 8—10. sz. 154.

¹⁶ Ember és írás. Bolyai Akadémia. é. n. 1941. 168.

¹⁷ F. G.: Nagyvállalkozások kora. Magyar Élet, 1943. 193.

Mindezekből megállapítható, hogy a felfogások közötti szakadék nem áthidalhatatlan. Akik félnek tőle, azok sem mondják ki teljes jogosulatlanságát, mindössze az ellen tiltakoznak, hogy egyedüli nézőpont legyen. Akik pedig — mint Farkas Gyula — minden téren elfogadják feltétlen érvényét, azok is elismerik, hogy ezt olyan mértékben, mint az a külföldön lehetséges, a magyar viszonyokra alkalmazni nem lehet.

Túlzásnak kell mondanunk ezek szerint Farkas Gyulának azt a felfogását is, amelyben arra az eredményre jut, hogy a magyar irodalomban két, egymástól elkülönülő lelkiség uralkodik, úgymint a dunántúli katolikus és a tiszántúli református.

E megkülönböztetés legnagyobb hibája az, hogy sokszor szabályként áll. s döntő szerep jut az olyan külsőlegességnek is, mint amilyen pl. a születési-, vagy lakóhely, melyekből a szellemet kihámozni nem lehet.

A dunántúliség és tiszántúliség megtalálható Szekfű Gyula *Három nemzedékében*¹⁸ is és így hovatovább egy alapjában téves és erőltetett kategorizálás csiráit hinti szét, mert a mi körülményeinket a külföldi példákkal összehasonlítva, látnunk kell, hogy a német, francia, vagy olasz minták merően mások, mint a mieink.

A mi természeti tájaink sokkal kisebb egységek, mint az említett külföldi államokéi, s nálunk még a nagyhazában sem volt akkora szélességi és hosszúsági fokkülönbség, ami a tájat leginkább elkülönítő éghajlati viszonyokat és annak függvényeit annyira különbözővé tenné. Amiről nálunk beszélni lehet, inkább nép-szigetek, ahol nem annyira a táj hatott hosszú időkn át az emberre, hanem legtöbbször külső beavatkozások útján (telepítés, üldözés) kerültek bizonyos környezetbe a lakosok. Természetesen a kölcsönhatás itt is meglátszik a tájon és népen egyaránt, mégis ezek nem hoztak létre olyan mélyreható változásokat, hogy külföldi értelemben táji jellegről beszélhessünk. Ez a különbség nincs akkora, mint pl. Németországban, ahol megtörténhet az az eset is, hogy két ellentétes póluson lakó meg sem érti egymást. Nálunk csak *nép-csoport-szigetekről* lehet beszélni, ahol a szokás,

¹⁸ Három nemzedék és ami utána következik. K. M. Egyetemi nyomda. 1935.-i kiad.

öltözet és nyelv a legfeltűnőbb különbség hordozója, s nincsen olyan szoros összefüggésben a tájjal és fajjal, mint a külföldi példákban.

De a mi körülményeink más okból sem kedveztek a táji különbségek elmélyülésére, mert mind a közvélemény, mind a hivatalos hatalom egyaránt lenézett mindent, ami vidéki volt. A centralizáció mérhetetlen túltengése háttérbe nyomott minden vidékről jött törekvést s azt elmaradottnak, legjobb esetben is csak másodrendűnek ítélte. Találóaan ír erről Szekfű előbb említett munkájában éppen az irodalommal kapcsolatosan: „(Tisza Kálmán) Centralizáló politikájával, minden lehetőség megszűnt, hogy vidéken művelt magyar írók élhessenek. Az új magyarság a szülőföldjéhez ragaszkodót azzal büntetvé, hogy provinciális színvonalra szorítá, korlátolt művészetű és érvényű íróvá degradálta, kit más vidékek és az egész nemzet számba sem vesznek.”¹⁹

Igy azután nem csodálkozhatunk azon, ha tehetséges íróink Budapest végállomásra utaztukban csak feltételes megállóhelynek tekintették a vidéki városokat. Ez történt csaknem minden vidéki íróval, aki tájtelítette mondanivalójával s hozzá ugyancsak onnan merített kifejezési kulccsal, kénytelen volt otthagyni a vidéket s Pestre költözött, mert egyedül csak ott lehetett teljes értékű munkásságot kifejteni.

Igy hazánkban sohasem lehetett olyan értelemben tájirodalomról beszélni, mint a külföldön.

A T Á J H A T Á S Á N A K K I K U T A T Á S A elsősorban a földrajz feladata. A legújabb törekvések e tudományban éppen ezen az alapon nyugszanak. A finn Granö-vel egyidőben Kogutovicz Károly foglalkozott e kérdéssel alapvetően, földrajzi szempontból. Elgondolását *A Dunántúl és a Kis-Alföld* c. kétkötetes alapvető munkájában és rektori megnyitó beszédében fejtette ki.²⁰ Minket e helyen csak azok a megállapítások érdekelnek, amelyek a magyarországi „tájakra” vonatkoznak. Erről áttekinthetően Gróf Imre és Niklai Péter Ma-

¹⁹ I. m. 265.

²⁰ I. m. Szeged, 1930. M. kir. Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézetének kiad.

gyarország tájegységei c. tanulmányukban számolnak be.²¹ Elveik Kogutoviczéival azonosak, a részletekben azonban nagyobb eltérések vannak. Az ő — természetesen morfológiai alapon vett — tájegységeik a következők: 1. Alföld. 2. Dunántúl. 3. É. Ny-i Felvidék. 4. É. K-i Felvidék. 5. Erdélyi Felföld. 6. Erdélyi Medence. 7. Keleti Sziget-hegység.

E felosztás nem sokban különbözik az általánosan ismert nagy egységektől. Közelebb esik vizsgálódásunkhoz az egyes nagyobb egységeken belül felvett kisebb részek és az a néhány szavas földrajzi szempontú jellemzés, amiket ezekkel kapcsolatban kapunk. Az Alföldre vonatkozóan: „Nagyhatárú tanyás település.” Kisebb vidékek: Hajdúság, Hortobágy, Nyírség, Körösvidék, Jászság, Kunság, Mátra-, Bükk-vidék, stb.

A Dunántúlról ezt kapjuk: Sűrűn lakott, apró falvakkal teleszórt település jellemzi. Városias külsejű települések. Tájak: Bakony-vidék, Balatoni Felvidék, Sárköz.

Már e két bemutatás is érzékelteti, amit mondani akarunk, azt t. i., hogy itt a földrajzi különbségek annyira elenyészők, hogy azoknak végzetesen elkülönítő hatásáról beszélni nem lehet. Még nyilvánvalóbbá válik a földrajzi viszonyoktól való csekély függés, ha a fenti „tájakat” a néprajzi tájakkal veljük össze. A fent említett három kis részen kívül, hány vidéken él szinte más etnikumú lakosság a Dunántúlon, mint pl. az őrségiek, hetésiek, göcseiek, somogyiak s a már a szépirodalomba is bevonult ormányságiak.

Igazoltunk látjuk tehát azt a fentebbi megállapításunkat, hogy nálunk népcsoportokról lehet beszélni, nem pedig földrajzi értelmű tájakról. Nálunk a történelemnek legalább annyi szerepe volt a sajátosságok kialakulásában, mint a földrajzi adottságoknak.²²

²¹ Magyar Szociográfiai Intézet kiad. 1941.

²² Mellőztük itt most a tájnak olyanfajta értelmezését, aminőt Szabó Zoltán fejteget *Szerelmes földrajz* c. könyvében. (Bpest, Nyugat kiadás é. n.) amely a szülői házból kiindulva terjeszti mind tágabb körre a táj fogalmát s amely a téregység legáltalánosabb szavának a „pays”-t találja, s amely már más elemeket is magában foglal, mint a tér.

Közel áll e felfogáshoz Illyés Gyula is *Puszták népe* munkájában, ahol *A táj lelke* cím alatt hasonló szempontokat követ. (Grill kiadás 1937.)

Nem érintettük itt a város-tájak egységeit, mint Debrecen, Kassa stb., amelyeknek tagadhatatlanul szintén táji ható erejük van.

VISSZATÉRVÉ MOST MÁR AZ IRODALOM TERÉRE, más szemmel kell ezek után néznünk a „táji” termékeket. Az irodalomban szereplő vidékek nem esnek egybe sem a földrajzi, sem a néprajzi határokkal. Legjobb példa erre Szeged és közvetlen környékének irodalma. Ez a terület sem a földrajzi, sem a néprajzi térképen önálló foltként nem szerepel, és mégis mintha itt érvényesült volna leginkább a regionalizmus szelleme.²³

A legnagyobb egységnek a Dunántúlt kell tekintünk. Ez azonban maga is több apróbb részre tagozódik. Irodalma régi időkre nyúlik vissza, de egységes kifejezőjét, aki az egésznek hangot adná, nehéz találnunk. „A szelíd dombok, józan enyhe vidék” lelkiségét s a szüretelő kék tájat talán Babits Mihály fejezte ki leghívebben. Az ő „Dunántúl-kultusza, főképen gyermekkori Balaton-élményéből ered, s fantasztikumán átkap irodalmi formát”²⁴, ami nem a szokásos jellegzetességeknek unos-untalan való hangoztatása, ismétlése és variálása, hanem ennél mélyebb, valóban lelkiség kifejezése.

A Dunántúl fiai újabb- és újabb erőfeszítéseket tesznek, hogy saját lelkiségüket, mint a többiektől különbözőt kimutathassák. Csorba Tibor: „A kék Dunántúl irodalom-története” című tanulmányában²⁵ kísérletet tesz a jelen irodalmáról képet adni, ennek azonban nem sok köze van sem a dunántúliséghoz, sem a valóban jellegzetes kék színhez.

Külön kis csoport foglalkozik a Balaton irodalmi megörökítésével, Váth János buzgóssága folytán.²⁶

²³ A magyar népcsoportok földrajzi elhelyezkedésére vonatkozóan lásd a *A Magyarországi Néprajza* I. kötetét. — Kir. M. Egyetemi Nyomda é. n. (1941)

Ugyane csoportosítás megtalálható Ortutay Gyula *Kis Magyar Néprajzában* is. Bpest, kir. M. Egyetemi Nyomda é. n. (1940)

A magyar „kulturtájak” kialakulására vonatkozóan lásd Mendöl Tibor: *Falu és város a magyar tájban* c. kis értekezését, az Eckhardt Sándor szerkesztette *Ur és paraszt a magyar élet egységében* c. tanulmány-sorozat 81–106. l. Bpest, Magyarságtudományi Intézet kiadása, 1941.

²⁴ Schöpplin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Grill kiadás. 1937. 203.

²⁵ Vasi Szemle I. 1934. 242–47.

²⁶ Váth János írói munkásságáról a legterjedelmesebben Lám Frigyes számol be a *Vidéki Írók* I. 1925-i számának 56–64. terjedő lapjain.

Külön kell megemlítenünk az Ormányságot, amelynek népéről Baksay Sándor, mint külön fajról beszél. Az újabb időkben Kodolányi János írásai nyomán lett szomorú sorsuk ismertté.

A Dunántúlnak rajzosa Domonkos István is s gyermekévei valamint tanítói működése alapján ide számíthatnók Gárdonyi Gézá is, de ez utóbbi, — mint méltatói megállapították — nem tekinthető egy táj kifejezőjének, mert az egyetemes magyar parasztságot ábrázolja, sőt annak is csupán egyik oldalát.²⁷

Jóval szegényebb az irodalmi vetülete északi vidékeinknek. Itt jóformán csak az egy palóc-föld kapott méltó megörökítést, Mikszáth Kálmán felejthetetlen írásaiban. Mikszáth e terület földjét, népét és babonás levegőjét kitörölhetetlen vonásokkal véste a szívek mélyére.

Egyik legodaadóbb kutatója és legnagyobb ismerője szerint ő irodalmunkban „az első regionális művész, aki a nemzet egy kis etnográfiailag elkülöníthető csoportjának rajzolója, ismertetője.”²⁸

Sokkal gazdagabb, hiszen nagyobb területről is van szó, az Alföld irodalma. E táj északi részének, a Felső-Tiszavidékének Komáromi János a megszólaltatója. „Ennek a vidéknek természeti sajátosságait a végletek találkozása alakítja ki. Itt simul az Alföld végtelen síksága a Kárpátok dombossá szelidülő lábához” — írja Berényi László Komáromiról szólva.²⁹ Ez a vidék az ellentétek földje, melynek lakói vérmes magyarok és szelid tótok, rutének. A *Hé, kozákokban* az elsőről kapunk képet, míg az utóbbiak hangulati rajza végighúzódik Komáromi csaknem minden írásán.

A Nyírség, „amely akkor még buja kiöntéseivel, egyéni flórájával és faunájával . . . külön ország az országban,” Krudy Gyula írásaiban talál hivatott megörökítőjére. „Ennek a tájnak stigmái vésődnek bele legmaradandóbb-

²⁷ Lásd e tekintetben Schöpflin Aladár: *Írók, könyvek, emlékek* c. tanulmányát. Franklin Társ. é. n., vagy Benedek Marcell által szerkesztett *Irodalmi Miniatürök* III. kötetében. Dante kiadás é. n. és Sik Sándor: Gárdonyi. Ady. Prohászka. Bpest.

²⁸ Rubinyi Mózes: M. K. élete és művei. Bpest. Révai kiadás 1917. 88.

²⁹ B. L.: Komáromi J. az író. Komáromi J. 25 éves írói jubí-

ban a koraérett és erősen impresszív lelkületű gyermekbe³⁰ és ennek szellemi lerakódása megérzik írásain is.

A Hajdúság Móricz Pálban és Szabó Pálban kapta meg hivatott megrajzolóját. Az előző inkább a régi emlékek felkutatója és a virtuosos lelkület jellegzetes kifejezője (*Hajdúlegények a rézfokosokkal. A rejtelmes alföld* c. kötetben), míg az utóbbi a világháború okozta társadalmi eltolódottság sajátos ábrázolója. (Csodavárás.)

A Délvidék önállóságának inkább történelmi, mintsem földrajzi okai vannak. A Vajdaság, amely magában foglalja a Bácskát, Bánátot, Baranyát, sőt a Szerémséget is, mint a neve is mutatja, történelmi alakulás, ami a legutóbbi szomorú évtizedekben méginkább kitetszett. Lassan e vidék is megtalálja a maga egyéniségének kifejezőjét.

Kosztolányi Dezső trópusi jelzőjű versei a táj álmatag világának fullasztó mozdulatlanságát jelenítik meg. A bácskai paraszt alakját Cziráky Imre formálta remekbe, míg a kisvárosok sajátos lelkének Herczeg János a bűvára, de mind erőteljesebben sugározzák e vidék egyéni lelkét Dudás Kálmán versei is.

Ha most végigtekintünk a neveken, igazolva látjuk előbbi megállapításunkat, hogy a vidéki élet nem ígért a magyar író számára. Az említettek egy kivétellel valamennyien a fővárosban éltek. Kivételnek csak a még nem említett két vidéket, Erdélyt, jobbanmondva a Székelyföldet és Szeged-környékét vehetjük. Ez talán azt is jelenti, hogy itt van valami fontosabb szerepe a „vidéknek”. Erdély két népi oszlopa, Tamási Áron és Nyirő József még ellenállnak a főváros csábító hívásának.

Erdély regionalista irodalmának ma már külön könyvtárramenő anyaga lévén, a vele való foglalkozás itt nem lehet célunk.

A két szegedi őrszem, Tömörkény István és Móra Ferenc mindvégig a vártán maradt s a tájnak leghivatottabb kifejezőivé lettek.³¹

leumának emlékkönyve. Bpest, 1933. 7–28.

³⁰ Perkátay László; Krudy Gy. Szeged, é. n. 12–13. l.

³¹ E fejezet egyes részei a Délvidéki Szemle 1943. szeptemberi számában jelentek meg.

Szeged a térben és időben.

Szeged az Alföld végtelen horizontú kiterjedésének csaknem középpontjában terül el. Ez adja meg alapjelleget, mert mint Kádár László meghatározása mondja: „A domináns tájtényező fejezi ki a tájnak a jellegét,” ez pedig a síkság.³² A régi térképek „grande ville champêtre”-nek jelzik Szegedet, ami nem jelent mást mint síkságon, mezőségen fekvő várost. Az 1713-ban Dela Croix Paitis által készített térképeken láthatjuk azt is, hogy a város környéke vízenyős, mocsaras terület, amelyekből azonban szabadon emelkedik ki egy-egy letelepedésre alkalmas nagyobb sziget.

Hogy e vidék kedvező földrajzi fekvését már az őskori ember is észrevette, arról tanuskodik az a nagyon gazdag leletanyag, amely a feltárt telepekről előkerült. A terület települési alkalmasságát a történeti korokban is hamar felismerték, s ez az egyik oka annak, hogy az itt fekvő városnak a történelem folyamán annyi megpróbáltatást kellett kiállania.

A tájék központi fekvését a hagyomány szerint a hunok is észrevették s főtáborukat éppen Szeged környékén ültették föl s e szerint innen indult világhódító útjára maga Attila király is, sőt itt zárják magukba a nagy király hármaskoporsóját is a Tisza habjai.

³² Kádár László: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Országos Táj- és Népkutató Intézet, Bpest, 1941. 6.

Természetszerűleg a honfoglaló magyarságnak sem került el figyelmét e rendkívül kedvező fekvésű, víziutakkal hálózott terület. Reizner János Szeged történetében szépen ír arról, hogy miért kedvelte meg e tájat a honfoglaló magyarság. „Ez a tájék hasonlított leginkább az őshaza pusztaságaira, ez a vidék felelt meg még a természetben is a szabadságot kedvelő, vadászatot, halászatot és állattenyésztést űző nép géniuszának.”³³

Megállapította a történetírás azt is, hogy Szegedet és vidékét a honfoglalás alkalmával magyarok szállták meg és ők népésítették be³⁴ s így az őslakosság magyar eredetű s a honfoglalók származéka.³⁵

Bár mindezek a jegyek nélkülözhetetlenül fontosak, mégsem ezek azok a helyi adottságok, amelyek egyedülállóságát mutatják. Ezek felderítéséhez már elinduláskor két merőben ellentétes részt kell megkülönböztetnünk; magát a tulajdonképeni várost és a tanyák-világát. A 135.000-es lélekszám nem mutat helyes képét, amennyiben magában a városban és a még hozzátartozó „kör-töltésen” kívül fekvő telepeken sem lakik 80.000-nél több lélek. A többi az iradatlan kiterjedésű tanyák szétszórtságában él. A török uralom megszűnését követő idők ugyanis rendkívül kedveztek Szeged birtokszerzési mohóságának, s a város hatalmas kiterjedésű területeket vett ekkor birtokába.

Ezek Szegedtől kiindulva kétirányú sávban húzódnak. Az egyik északnyugati irányba halad, egészen Kiskunfélegyháza határa alá, mintegy 50 km. hosszúságban, a másik nyugatra vonul, Kiskunmajsa határáig, mintegy 40 km. távolságba. E hatalmas terület közigazgatásilag is Szegedhez tartozik s bár az elől említett „Felsőtanyáknak” s az utóbbi „Alsótanyáknak” meg vannak a maguk „központjai,” (Felsőközpont, Alsóközpont helységek) mégis vannak olyan természetű elintéznivalók, amely miatt a városba kell jönni. Ilyenkor azután rá kell szánni egy-két napot a nagy útra.

E területeken van még egy speciális — közigazgatási szervnek vehető — képződmény, az u. n. kapitány-

³³ Reizner János: Szeged története. Szeged, 1899. I. 21.

³⁴ Reizner I. m. I. 22.

³⁵ Reizner I. m. I. 27.

ságok. A kapitányságok élén „tanyai kapitány” címmel mindig a legtapasztaltabb, tisztességes és vagyonos öreg gazda áll, mint a hatóságnak rendőri, katonai, közigazgatási ügyekben támogatja. Ez azonban tiszteletbeli és bizalmi állás, éppen ezért nagyjelentőségű a tanyai lakosság körében.

Magát a várost nézve, egy tekintet meggyőz bennünket arról, hogy Szeged sohasem volt-európai értelemben vett „város”. Horizontális elterjedtsége, nagy széles utcái, amelyek a munkaidő után már is üresek, e mellett bizonyítanak. Annak a mozgalmas életnek, amely az ország második városát kellene, hogy mutassa, nyoma sincs. Ez pedig abból a lelkiségből fakad, ami e városban uralkodik. A város lelkiségét adó lakosság az év-százados megrögzöttségű parasztság.

Szeged ugyanis három egymástól elkülönülő részre tagozódik, Felső-, Bel- és Alsóvárosra. A régi térképek jól mutatják, hogy e területek valamikor földrajzilag is egymástól teljesen különálló területek, szigetek voltak. Egy ideig viselték is az Alsósziget és Felsősziget elnevezéseket. A 15. sz. közepéig pedig Felső- és Alsó Szeged név alatt külön autonómiával, vásári joggal, bírakkal stb. rendelkeztek.³⁶

A három városrész körül a legősibb formát — a lehetőségekhez képest — Alsóváros őrizte meg. E városrész különlelkűségét már sokan észrevették és megírták. „Népe” szinte teljesen más etnikum, mint a többi részéé. Foglalkozásuk, az azokhoz maguk készítette eszközök; sajátságos, keleti eredetre mutató, de foglalkozásuknak (főleg paprikatermelés) megfelelő építkezésük, szokásaik stb. ősi eredetre mutatnak s az etnografusok számára mindenkor kincsesbányául szolgálnak.³⁷

A városrészhez kapcsolódó nyílt síkság, melyet nem szabdalt át folyó, víz, igen alkalmas földművelő területnek mutatkozott s így a lakoságnak a legrégibb időkől kezdve mind máig földművelés volt a foglalkozása, első helyen a paprikatermelés. Növeli a városrész értékét az, hogy a tőle délre-eső Szentmihálytelek és Röske is az

³⁶ Reizner I. m. I. 40.

³⁷ E szempontból Kálmány Lajos gyűjtései foglalkoznak velük részletesebben, valamint Kovács János: Szeged és népe c. munkája.

ő telepítése, átvette az alsóvárosiak foglalkozását és szokásait. A földműveléssel járó konzervatív felfogás jellemzi e lakosságot, akik anyagi- és szellemi javaikat egyaránt féltőn őrzik minden újtással szemben.

A konzervatív magatartású alsóvárosi lakossággal szemben másfajta parasztság lakja a Felsővárost. Ez a szintén tiszta magyar eredetű lakosság nem zárkózik el olyan mereven az újításoktól, a haladástól, mint ellenlábasa. Az alföldi, főleg a folyómelletti iparnak üzése, mint amilyen a halászlé készítése, vagy a cifra- (bőgő-) fejű hajók manufaktúra-szerű gyártása jó módhoz is juttatta ezt az élelmes népet, s így az egész város életében hangadó szerepük volt.

E két városrészszel szemben a Palánk — mai Belváros — egyetlen vonással sem gazdagítja a város etnikai képét, mert a lakosságának túlnyomó többségét csaknem minden időben az uralkodó nemzetiség adta, s szerepe az adminisztráció volt. Jelentőségét központi fekvésétől kapta, amely alkalmassá tette erőd létesítésére. Mint a hódítások útvonalába eső helység, Szeged a többi városokhoz hasonlóan, várat épített. Az ezt körülvevő védőövek külső földbástyája egy városrésznyi területet zárt magába, a Palánkot. Természetes, hogy a mindenkori közigazgatás e védőpalánk közé húzódott, míg a város szélein fekvő részek sorsukra hagyatva maradtak.

A T É R B E L I A D O T T S Á G O K B Ó L fakadó jellegzetességek mellett Szegednek van néhány egészen sajátos nevezetessége, amelyek nem egyszer világhírűvé tették, hol kedvező, hol kedvezőtlen irányban. Az első ezek között az 1879-i árvíz, amely mint a nagy víz maradt az emberek emlékezetében, s éles választófalaként áll a régi és az új Szeged között. „A nagy árvíz a legtösgyökeresebb magyar várossal együtt ősi típusos lakosságát is elpusztította — írja Czimer Károly — és az újabb nemzedéke nem volt többé olyan hamisítatlan őseredetű faj nép, aminőt a Tisza hullámai elsodortak. Osztrovszky jövedőlése beteljesedett: Szegedből az árvíz szép, nagy várost csinálhat, de lakossága el fogja veszteni az eredetiség zamatát.”⁸⁸

⁸⁸ Czimer Károly dr.: A Szegedi Belvárosi Kaszinó százéves története. Szeged. 1929. 163.

E jóslat sok tekintetben be is következett, s Szeged mindinkább kivetkezött őseredeti mivoltából. A „régí Szeged” életéről, a vendégfogadóknban megforduló kereskedők tarka seregéről, a jómódban élő lakosság mozdulatlan, szinte keleti lomhaságú nemtörődömségéről, a nyugalmas, derűs világról már csak a régi írások hasábjairól s néhány az e világgal foglalkozó könyvből értesülünk, mint amilyen Cserzy Mihály „Öreg Szeged”-je.³⁹ Jellemzően festi Szeged életének e korát Ortutay Gyula, Tömörkényről szóló tanulmányában.⁴⁰ Ez „élet” más oldalait ismerhetni meg a különböző körök és egyesületek beszámolóiból, az egyes iskolák évkönyveiből, stb.⁴¹

Csaba Jenő: A piaristák kétszázados jubileumának emlékkönyve, stb. (Ezekből lépnek elénk a minden város életében előforduló különös „alakok”, a sok neves és névtelen paraszt és úr egyaránt, akik nem egy író tolla után maradtak örökeletűek. Sziráki uram, stb.)

A „régí és az új Szeged” mesgyéjén döbbennek rá a régi lelket féltők a mult átmentésének fontosságára és megkísérlik fölfedni a letűnt idők világát s innen van az, hogy e korszak irodalmi szempontból is a legmozgalmasabb idő Szeged életében.

Az árvízen és az árvíz okozta változásokon kívül van Szegednek még két érdekessége, — inkább hírhedsége, mint híressége — a boszorkány-perek és a betyárvilág. Bár a boszorkány-üldözések a 18. sz. elején Európaszerte folytak, mégis Szegednek jutott az az egyáltalán nem kedvező helyzet, hogy e révén nevezetessé legyen. Igaz, hogy 81 perdarab őrizi e világ eseményeit s hogy 1728-ban 14 eleven égetést hajtottak végre,⁴² de igaz az is, hogy mindezeket idegenek idézték fel, idegen származásúak sürgették s idegen törvények szerint hajtották végre.⁴³

Szeged népe ez esetben is hű maradt hagyománymentő tradíciójához. Az Alsó-Tiszapartnak azt a részét, ahol vízpróba alá vetették a vádlottakat, — majd ugyan-

³⁹ Szeged. 1922.

⁴⁰ T. I. Szeged, 1934.

⁴¹ Czimer i. m.

⁴² Kovács János: A kuruzslás és varázsolás a szegedi boszorkány-perekben. Dugonics Társaság Évkönyve 1898—99. 10.

⁴³ Reizner i. m. I. 338. és azt követő lapjai.

ott ki is végezték őket — máig is *Boszorkány-szigetnek* nevezik. Ugyanígy őrizte és őrzi azokat a hagyományokat is, amelyek „A Sándor” (Rózsa Sándor) köré fonódtak, oly annyira, hogy három emberöltővel később, egyik legnagyobb regényírónk, még mindig összegyűjthetett annyi anyagot, amennyi két regényének megírásához elegendő volt.⁴⁴

Még inkább jellemzik Szeged csöndes népét azok a hagyományok, amelyek egyes kegyhelyekhez, csodátévő ereklyékhez fűződnek. Ezek közül is elsősorban az alsóvárosi *Fekete Mária* képe az, amely a mai napig is megkülönböztetett kegyelettel él és hat Szeged katolikus lakóira s amelynek hatása számtalan irodalmi terméken is megnyilvánul.⁴⁵

Mig egy felől tehát Szeged lelkivilágát a térbeli adottságok határozzák meg, másfelől az idők folyása alakít ki speciális vonásokat. Ezek természetesen az irodalmi alkotásokban is megmutatkoznak; őrzői lesznek a nemes hagyományoknak és kifejezői a nép lelkének.

SZEGED ARCULATÁNAK MEGRAJZOLÁSÁNÁL néhány vonással a kulturális megmozdulásokról is be kell számolnunk. E tekintetben minden lomhasága mellett sincs mit szégyenlennie e városnak, — legalább is a kezdeti időkben — mert az ország hasonló városaihoz viszonyítva olyan kultúr-intézményekkel dicsekedhetik, melyek akkor még Budát is megelőzik. Az iskola-mesterek közül pl. — Varju közlése szerint — Budán 1515-ben hét, Pozsonyban négy, Brassóban 1543-ban három, Szegeden 1522-ben öt működött.⁴⁶

Még kedvezőbb a helyzet a színházi élet terén, amennyiben mint Szmollény Nándor írásaiból kitűnik, *Szegednek fűthető, állandó téli magyar színháza volt*, amit Vedres István épített 1800-ban.⁴⁷

⁴⁴ Móricz Zsigmond: Rózsa Sándor összevonja szemöldökét. Athenaeum. 1941—42.

⁴⁵ Lásd Juhász Gyula költészetét; Berczelly A. Károly: Fekete Mária c. misztériumát, stb.

⁴⁶ Varju János: A magyar szellemi művelődés történelme. Debrecen. 1907.

⁴⁷ Szmollény Nándor: A szegedi magyar nemzeti színészek százéves története. Bpest. 1906.

A fenti két intézmény különösen sokat tett a magyar nyelv és a magyar érzés ápolására. Tudjuk, hogy voltak történelmünknek korszakai, amelyekben rosszul áll a magyar nyelv- és érzés ügye hazánkban — így Szegeden is. Az önkényuralom alatt sok küzdelmet kellett kiállani a zsenge magyar színészetnek, s kaszinóból-kaszinóba kellett bujkálnia az üldöztetések elől.

E tekintetben Szeged is kivette a maga részét s az elnyomatás idején táplálta a nemzeti szellemet.⁴⁸ Nem volt kisebb a jelentőségük az iskolák színjátszásainak sem, ahol a csak parasztok által beszélt magyar nyelvet vitték diadalra, különösen a piaristák iskolájában.

A szegedi iskolamesterek és iskolák sohasem igyekeztek eltüntetni a szegedi idiómát, amely bár első hallásra könnyűnek tetszik, részleteiben még a soká ittlakó sem tudja elsajátítani a bennszülött szegedi nyelvi-sajátosságait, az idegen pedig éppenséggel nehezen birkózik meg vele. „Könnyebben beszéli az idegen a palócnyelvjárást — mondja Kálmány Lajos — mint a szegedit, nem megy rá a szája, s ebből sokat lehet következtetni.”⁴⁹

Minden bizonnyal mély oka van Kálmány állításának, de a következtetés kívül esvén feladatunk körén, csak a tényeket említjük. Azokat a nyelvi és nyelvszerkezeti jelenségeket, amelyek a szegedi beszédet jellemzik, ősinek kell mondanunk. Kovács János Szeged ethnographiájában részletesen feldolgozott minden jellemző esetet,⁵⁰ számunkra azonban jelentősebb egy Szmollény által kiadott és feldolgozott 1555-i levél.⁵¹ A levelet Caspar Fraximus (Kőrösi) de Zegedinus nevű orvos írta Nádasdi Tamás nádorhoz, s „ránknézve az teszi kiválóan értékké e levelet, mert a legrégebbi szegedi kéztől eredő, magyar nyelven írott emlékünknél, s így az ősi szegedi nyelvet tárja elénk. Beigazolja e levél azt, hogy a szegedi nyelvjárás a honfoglalás óta alig változott meg s ami lecsiszolódott belőle, az is csak a legutóbbi idők munkája.”⁵²

Az első ami e levélből is azonnal szemünkbe ötlük, az ő-zés. Ennek igazolására és a jelölés mikéntjére álljon

⁴⁸ Szmollény i. m. 126.

⁴⁹ Kálmány Lajos: Hagyományok II. Szeged é. n. 8.

⁵⁰ Kovács János: Szeged és népe. Szeged. 1901.

⁵¹ Szmollény N.: A középkori Szeged műveltsége. Szeged. 1910.

⁵² Szmollény: i. m. 74.

itt e kis részlet: *még végre engoewmet hogy im magyar fy vagyok, es tuggyak ky lowa fia vagyok, giermoek ezowvé teznek az ennymoek, de mastan így koel loenni.* Az „igy köll lönni”, meg a más helyen előforduló „emboewr”, a „ki lova fia” kiszólás, és a „thykmonyos kalc” (tik-tyuk-, tojásos) élénk bizonyosságok a szegedi nyelv mellett.

A levél terjedelme megengedi, hogy belőle levonhassuk a jellegzetesebb nyelvi jelenségeket. Az *i-t ü-nek*, *é-nek* mondja: *üing, üdő, üsmer, késér, kéván*. Az *o, ö* és hosszú párjai helyett *u, ü-t* használ: *sütét, kű, fatüve, sunka, mustoha*. A helyhatározói *hoz, höz* ragokat *hon, hön*-nel cseréli fel: *asztalhon, névön*. Az ige tárgyas alakjának harmadik személyét a mélyhangúak is mindkét számban a magashangúak módjára képezik: *húzi, taszíti, kaparítok*.

Ezek a nyelvi vonások, a tájadta jegyek és az időszülte események nyomai mind feltalálhatók Szeged irodalmában is.

Szeged tér- és időbeli viszonyainak irodalmi vetülete.

A város arculatának rajzából következtetni lehet azokra az elemekre, amelyek az irodalom sajátos arcát alkotják. S csodálatos, de egyben természetes, hogy minden országos hírré szertett és valódi értéket jelentő író a szegedi alapréteg, a tanyai és városszéli parasztság írója volt. Ez a tárgykör adta meg Szeged irodalmának egyik legfőbb vonását. Ez alkalommal a sajtóságokat elemezvén, csak azokról emlékezünk meg, akik ennek a szellemnek kifejezői. A felsorakoztatások nem jelentenek egyben értékelést is, csupán a szempont szerinti fontosságot.

Szeged az irodalomban, mint a „népies” irány legjelentősebb képviselője él, s teljes joggal. Ez egy pillanatra sem jelent lebecsülést, hanem éppen ellenkezőleg, az egész magyar irodalomnak különös értéket ad. Mellőzve azokat a támadásokat és lekicsinyléseket, amelyekkel a legtöbb szegedi írórt illették, — a legnagyobbakat sem kivéve — röviden a centralizáció túltengésének vehetjük a szegedi irodalom figyelmenkívül hagyását. Ma már túlhaladott álláspont a regionalizmus elvetése, s éppen napjainkban jelentkeznek olyan törekvések, amelyek a nagy szélsőségeket igyekeznek letompítani még pedig a decentralizáció javára⁵⁸. A regionalizmus, amennyiben

⁵⁸ V. ö. a Diárium 1942. évi vitasorozatát.

valóban új és eredeti színekkel gazdagítja az egész magyar irodalom képét, értéke vitathatatlan s kellően meg sem becsülhető, amint azt a szegedi példában is látni fogjuk.

A Z A K E T T Ő S S É G, amelyet a táji adottságok rejtenek magukban, hogy t. i. tulajdonképpen két tényezővel kell számolnunk, a tulajdonképpeni várossal és a városszéli, tanyai világgal; az Szeged irodalmában is meglátszik. Az írók maguk ugyanis városi emberek voltak, de lélekszerint a tanyák világában éltek. Ha ehhez hozzávesszük még, hogy az a mozdulatlan, fullasztó „városi élet”, amely Szegedet jellemezte, nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy változatosság kedvéért az írók ki-kilátogassanak — akár hivatalos minőségben, akár más célból — a tanyák közé, akkor könnyen megérthetjük, hogy a kinti világ eddig ismeretlen élete, szokása, küzdelme, gondolatvilága, önként adódott téma gyanánt.

A szegedi paraszt megismerésének egyik — és a legteljesebb módja az volt, hogy a saját környezetében keresték fel, a másik — az érdekesebb és sok következtetésre alkalmat adó — hogy ő jött be ügyes-bajos dolgainak elintézésére, törvénykezni, adót fizetni, egyet-mást vásárolni, s ez alkalommal csak meg kellett figyelni.

Ez az első pillanatra egyszerűnek látszó témakör kapott művészi megörökítést a szegedi irodalomban, egy e tárgynak megfelelő kiterjedelmű elbeszélő prózai formában, amelynek éppen úgy megvannak a jó, mint a hátrányos oldalai. Ezt a novella-formát Ortutay szavai szerint „valamiképen szegedi műfajnak is lehetne nevezni,”⁵⁴ amelyek önmagukban a közvetlen beszélgetés hatásával élnek, kötetbe gyűjtve azonban már monotonná válnak s ismétlésekre vezetnek.

Az a fajta novella, amely Szegeden Cserzy, Tömörkény, Mikszáth, Móra írásaiból alakul ki, jó részben elűt a megszokott elbeszélő formáktól, s Galamb Sándor egyébként kitérő tanulmánya sem foglalkozik vele kellő mértékben.⁵⁵ A szegedi irodalomnak a novella-forma egyik nagyon jellemző vonása.

⁵⁴ Ortutay I. m. 50.

⁵⁵ Galamb Sándor: A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. Budapesti Szemle 1925. októberi sz.

SZEGEDI IRODALMI ÉLETÉBEN

három nekilendülő szakaszt figyelhetünk meg. Az első a 16. századra esik, amikor a „Szegedi” előnevűek jelentékeny szerepet játszottak a kor irodalmi életében. Egyik ismeretlen Szegedinek *A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásról* c. munkája maradt fenn, Szegedi Kiss István a reformáció terjesztésén buzgólkodott, Szegedi Gergely I-nek zsoltárfordítása jelentősek. Szegedi Lőrincnek *Teophania* c. (1575) drámai kezdeményezése és népdalszerű írásai ismereteseek. Jól versel és szegedi népdalokat sző „Szép roevid história két nemes ifjakkal igaz barátságáról” c. 1578-ban megjelent művében Veres Gáspár; Tatár (Tar) Benedek *Házasságról való dicsérete*, (1541) is Mező-Szegeden készült. Az *Illyés próphétáról Ackháb királyról való históriájában* — mint Szmollény írja — „A képek, amelyeket állandóan használ, egészen megfelelnek a szegedi nép lelkületének.”⁵⁶ Szeged akkori helyzetéről ír Tinódi Sebestyén, Szeged veszedelme c. históriás énekében.

A második korszak a nemzeti ujjaszületés idejére esik, amikor a magyaros iskola legkimagaslóbb alakja. Dugonics András, Szeged szülöttje, nagy irodalmi munkásságának csaknem minden darabjára ráüti a szegedi bélyeget. Szent naivitással használja fel a szegedi mondavilágot, Árpád apánkat megsétáltatja a Ballagi-tó körül, eljásztatja vele a mondai történetet s itt nyugosztja örök álmra is. *Toldi Miklós* c. drámájában Toldi ezredes a szegedi vár parancsnoka, Vendrődi szegedi polgármester, Szillér (Szil-ér, volt szegedi csermely, melynek nevét több utca örökíti meg) városbíró. Ezek és sok más tárgyi jegy igazolja, hogy mennyire nagy localpatriota volt Dugonics.

Írásában az izes ő-ző nyelvjárást használja, amely oly jellemző vonása a szegedi nyelvnek. Őt át-meg át-járta Szeged népének gondolkozása, az élő szokás és hagyományok lelke. Erről tanúskodik az a két kötetes testes szólásgyűjtemény is, amelyet a nép ajkáról gyűjtött, hogy azt írásainak lapjain újra visszaadja nekik.

Ezek a külsőségeseknek látszó vonások sokkal mélyülőbb szegedi gondolkodást jelentenek, mint azt eddig Dugonics írásairól hitték. Egyik új könyvében Han-

⁵⁶ Szmollény i. m. 60.

kiss János mutat rá gyökeres szegediségére⁵⁷ kiemelvén, hogy maga Dugonics így nyilatkozik: „Mindaddig nem lösztök igazi magyar embörök, amíg Szögedön a Tiszából legalább egy pohár vizet mög nem isztok.” Dugonics nyelve, — mint Hankiss is írja — nem tiszta nyelvjárás, de tele van ízes, erős sokszor paprikás szegedi szavakkal és szólásokkal. A szegedkörnyéki parasztember óvatos körülményessége cifrázza minden mondatát: a cél az időnyerés s a beszélgetőtárs kiismerése is.⁵⁸ Népdalszerű gondolatai: „nem csodálkozhatott eleget Etele édes Etelekája arany-elméjének gyöngy gondolatain” stb. is mind azt bizonyítják, hogy oly szoros kapcsolatban élt a földdel és annak népével, ami egész gondolkodásán s minden munkáján meglátszik.

Minket jelen esetben közelebbről a *harmadik korszak* érdekel. Elsősorban azért, mert aránylag itt a legmegfoghatóbbak a szegedi jegyek. A magyar irodalom történetében a „szegedi népies írók” korának nevezik ezt az időszakot. Így nevezi ezt Preszly Lóránt is, aki egy rövid tanulmányban, amidőn ez irodalomnak kialakító jegyeit igyekszik megkeresni. „Szeged csodálatos város. Levegőjében, életében van valami titokzatos erő, mely lebilincsel, megfog mindenkit, aki — ha rövid ideig is — falai között tartózkodik. A maga Tiszájával s a maga hatalmas tanyavilágával egy külön — ősi magyar léttel és álmokkal ékes — emporium. Földjén a legszebb népmesék és mondák termettek. Népe a megtestesült józanság. Levegőjében a nemzeti faji öntudat érzése vibrál. — A népies elbeszélő irodalomnak különleges típusát reprezentálja. — Lelküket egyformán ihlette meg a homok varázsa. Rabságba ejtette őket a végnélküli róna.”⁵⁹

E harmadik korszakon belül ismét három fokozatot figyelhetünk meg. Az első időszakban csupán a tárgyi jegyek azok, amelyek a szerző szegediségét mutatják. — A második csoportnál e külső jegyek is sokasodnak, részletekbe hatnak, elmélyülnek, egyben a tárgynak meg-

⁵⁷ Hankiss János: *Európa és a magyar irodalom*. Bpest. 1941. 198—207.

⁵⁸ Hankiss: *I. m.* 205.

⁵⁹ Preszly Lóránt: *A szegedi népies írók*. Széphalom. Szeged. 1931. 5—6 sz. 99.

felelő adekvát művészi alakot is öltenek. — A harmadik időszakban pedig a tárgyi jegyeken túl, az abszolút művészet erejével, az általános emberi felé haladva, csupán alap, kiindulás a szegediség, de egyben annyira mélyre-reható gyökér, hogy e nélkül nem volna irodalom és értéket sem jelentene.

Itt kell megemlékeznünk a két átutazó halhatatlanságról, Mikszáth Kálmán és Gárdonyi Gézárról, akiknek írásain kimutathatólag meglátszanak a szegedi évek.

Hogy mennyire tisztán látta Mikszáth Szeged valódi lelkiségét, arról tanúságot tesz kétköteles *Szeged könyvének* több sora. Ő is észreveszi a „nagy víz” utáni változást és ezeket írja: „Isten ellen való vétek ilyen városba behozni a modern levegőt, hol annyi originalitás terem... Szegeden a falu volt a város, s az igénytelenebb része volt értékesebb.”⁶⁰ Észreveszi Mikszáth azt is, hogy nemcsak a legértékesebb e népi elem, hanem tudatában is van ennek s a hivatalnokokat a „város cselédeinek” nevezi — mint Mikszáth írja — „féltréfásan”, ami nagyon találó szó ide, mert azt is kifejezi, hogy komolyan is gondolja ezt.

Ezekén túlmenően az iskolai könyvekbe is bejutott két életképe, a *Kaszát vásárló paraszt* és a *Sziráki uram*, tárgyban és szellemben nyilván mutatják, mily hatással volt Szeged valódi lelkisége e halhatatlan átutazóra.

Gárdonyi Gézárról már az előzőkben megállapítottuk, hogy nem törekszik egyetlen táj megörökítésére sem, hanem az egyetemes magyar parasztság vonásait keresi s ma már irodalomtörténeti tény, hogy e vonások közül sok van, amelyet a szegedi parasztság arcáról olvasott le.

⁶⁰ Szegedország. i. m. 58.

A három népies időszak.

Az első csoport íróinak az volt a nagy és fontos hivatásuk, hogy a szegedi és szeged-vidéki parasztságnak polgárjogot szerezzenek a magyar irodalomban. E fokon azonban a szegediességnek még a külső rétegéig sem jutottak el, mert történeteik egy-két földrajzi és helyi vonatkozástól eltekintve, bárhol lejátszódhatnának, annyira nincs bennük semmi egyénítő táj-jelleg, ami pedig szép számmal található volna. Terescsényi Gyula, Bite Pál, Ujlaki Antal, Békefi Antal, Dámó (Devics) Oszkár, Palotás Fausztin, mind-mind a népiesség útját járták, írásaik azonban inkább a kor irodalmi divátjának hatását mutatják, mintsem a föld-adta ihletet.

Közülük még Palotás emelkedik ki leginkább, aki a „kapitányságok” egységét szerette volna irodalmilag is kitölteni s ennek keretében igyekezett határuul venni, ami azonban nem sikerült, mert ábrázolása minden egyénítő jellegtől mentes. Pedig munkáinak címei után: *Tanyai történetek*, (1883) *A mi parasztjaink*, (1884) *A kapitányságból*, (1886) *Homokfelhők* (1887) stb. — joggal várhatnók, hogy legalább helyi vonatkozásokkal találkozzunk kellő bőségben munkáiban, de ezt sem kapjuk meg, csupán itt-ott találkozunk egy-egy helyi jeggyel, ami azonban koránt sincs arányban a kötetek ígérte tárgykörrel.

Homokfelhők c. elbeszélés-kötetének történetei a kapitányságok között játszódnak le. A *tanyák hőse* c. no-

⁶¹ I. m. Szeged, 1887. 119.

vellában ezt olvashatjuk: „A makraszéli kapitányság az alsótanyai hasonló területek között méltán örvend a legnagyobb hírnek.”⁶¹ Ugyanitt történik említés a „zöldfás iskoláról”, ahol az egyik szereplő tanult.⁶² A *tépett vitorlák* c. elbeszélésben ezt találjuk: „Tavaszi mérges vihar nyargalt át a mórjai kapitányság viruló környéke fölött.”⁶³ A kapitányságból c. („Tanyai történetek” alcímet viselő) rajzokban olvashatjuk a: mérgesi erdő, Hantházi hármashalom, tömörkényi vásár és mákrai bucsúhely, stb. helyi jegyeket.

Ezeken kívül azután szinte teljesen süket Palotás a speciális szegedi hangokra, pedig van egy-két szegedi elszólása, — amiről valószínűen maga sem tudott, — ami tudat alatt mégis ráragadt. Az egyiket az említett *Tépett vitorlákban* találjuk meg: „a zsellér, más keze-lába”⁶⁴ Ez a mondás azt fejezi ki, hogy a dolgot, a legdurvábbat is, a kéz és láb végzik. Gyakori kifejezés ez a szegedi embernél és a szegedi írónál. Másik mondása még jellemzőbb szegedi kifejezés, amellyel későbbi íróink, főleg Tömörkény munkáiban találkozunk: „A jó vér megjárja magát”⁶⁵

Ez a kifejezés már többet árul el az író kilétéről s utul szolgál az előzők fölött szegediség szempontjából magasan felülálló íróhoz. Cserzyhez.

⁶² l. m. 138.

⁶³ l. m. 157.

⁶⁴ l. m. 158.

⁶⁵ A királyok pártfogoltja c. nov. 23.

Cserzy Mihály.

Cserzy a tárgyi jegyeket más fogalomkörre is kiterjeszti, azokat etnográfiai szempontból is elmélyíti és jellegzetességeket ad, s novella-szerkezet szempontjából is hozzájárul a szegediességhez.

Cserzy, írói nevén Homok, nem a maga lábán járó elbeszélő, hanem kora irodalmának egyik visszhangja. Különösen megérzik ez hosszú, sokszor indoktalanul megnyújtott természeti leírásaiból, amelyek bár név szerint szegedi tájat festenek, jellegzetességben azonban semmit sem adnak; pusztán a romantikus természethez-fordulás halvány visszfényei. Kitűnik ez azokból a szubjektív sorokból is, amiket elbeszélései elé tűz.

A szegedi televényes homokon sok érdekes magyar dolgot talál még az ember. A kultúra itt még nem forgatott ki őseredetiségéből teljesen mindent. A magyar pusztá ezer szépségéből és bűbájával ékeskedik ma is ott, ahová még nem jutott el a fényes ekevas és ahol az ültetvények helyett színes vadvirágokat ringat lépten-nyomon a bujdosó szellő. Még reng egyes tájakon a délibáb. És a gulya kolompja, mint valami távolról jövő mély harangszó rendül által a harmatos fű fölött.⁶⁶

Még legsikerültebbek azok az elbeszélései, amelyek Tömörkény nyomdokain haladnak. Ezek között van jó néhány, amely megérdemli, hogy a szegediesség szempontjából megemlékezzünk róluk.

Cserzy is ír a „Kapitányságok”-ról, az óriási csöngőlei pusztáról, a vadvizekből táplálkozó Matty-érről, a

⁶⁶ Régi világból. Szeged, 1919. A neszürjhegyi csősz, 100.

„domaszéki iskoláról”, stb. *Parasztbáró* c. novellájában Magda azt mondja: — „Bekötöm a fejemet... Elmék Tót Pistával a bódomi rétre”.⁶⁷ Kedves a *Földművesekben* lévő *István könyvet vesz* c. novella, amelyben István így kéri a könyvestől fiának a tankönyvet:

— Ojat aggyon az úr, amelyik a Zöldfa-iskolába köll...⁶⁸

Ezek említéséhez természetesen nagy helyi ismeret kell, s Cserzynek ez meg is van. Több novellájában már a cím is magában hordja a szegedi tájat.⁶⁹

Néhány helyen Cserzy túl jut a külső rétegen s egy-két olyan vonást is észrevesz, amelyek már a sajátságok komoly megfigyelőjére vallanak. Az egyik helyen arra figyel fel, hogy mennyire „másmilyenek” az alsóvárosiak.

— „Csupa olyan ruházatban van, mint az ő fajtái, az alsóvárosiak” — gondolja egyik szereplője; ez a mellett bizonyít, hogy az író nem járt mindenkor bekötött szemmel a szegediességek előtt.

A város és tanya kettősségének találkozása is megörökítődik egy helyen Cserzynél, még pedig a legjellemzőbb szegedi beszélgetési formában:

— Hun járt kend délelőtt? — kérdezi később Péter. — Láttam *belülről* gyünni.

— A törvénybe vótam.

— Dehogy

— Az ám.⁷⁰

A „belülről” Szegedet, a várost jelenti, mert a tanyai lakosság „kint” lakik, amit némi gőggel vállal is.

A „— Dehogy” és „— Azám” semmitmondónak látszó beszéd: a szegedi ember gondolkodásának egyik legsajátosabb megnyilvánulása.

Több helyen ír az alsóvárosi Fekete Mária képről, bemutatván egyben a Haviboldogasszony búcsú-szokásait, s azt hogy a közelség udvarai ilyen alkalomkor konyhákká, ivókká alakulnak át.⁷¹ De észreveszi a táj

⁶⁷ Cserzy: *Parasztbáró*. Szegedi Híradó Karácsonyi könyve. 1900. — A Vasárnap délután c. kötetben. (1912.) Mikorra kisüt a nap címen található.

⁶⁸ I. m. 197.

⁶⁹ Pl. A földművesek kötetében: A rőszkei számadó c. stb.

⁷⁰ Hazulról c. kötet: Péter és Pál c. novella 28.

⁷¹ Földművesek: Lobogók alatt. 66.

legfőbb jellemzőjét, a *mozdulatlanságot* is és ennek remek rajzát adja *Eltűnő puszták* c. leírásában.⁷² A tájon belül meg-megfigyeli alakjait is és meglát egy-egy olyan vonást bennük, amelyek a szegedi parasztság gondolkozására rendkívül jellemzők. *Péter és Pál* c. elbeszélésében⁷³ az egyetlen fegyverével, eszével védekező és győzedelmeskedő parasztot mutatja be, aki nagy körülményesen hélfőnél kezdi a szombati verekedés előzményeit. Az urak hamar elűnják s ezzel mennek lépre; butának vélik s rá sem hallgatnak. — Ez eddig, így még nem jelentene szegedi „gondolkozást”, mert ezt más vidék parasztjairól is hallottuk, de a szegedi paraszt elejétől-végig *tudatában van tettének* és a végén meg is mondja ezt a fajtája-belieknek:

„— Nini . . . Legalább nem mondhassák az embőrré, hogy ökör,” s a parasztok tudták, kinek van igaza.

A jellem és gondolkodás egyik legkedvesebb példáját mutatja *A neszürjhegyi csősz*,⁷⁴ öregje.

A napokban bekerült a függetlenségi párt elnökéhez. Fölvette a jobbik felöltőt (megbecsülés jele) nyakába akasztotta a pisztolyát, bőrtarisznyáját, továbbá (jellemző szegedi írói toldás) a kiszögeezett kaszát, amivel 1848-ban a németet hajtotta és a kurtaszárú makrapipát.

Beköszönt:

— Adj' lsten.

— Fogadj lsten.

— Tekintetes uram — mondta Bugyi András — maga a függetlenségi vezér?

— Az, a 48-as párt elnöke.

— Nohát magát keresöm.

— Mit akar öreg?

— A nap vörösen támat föl, értse meg jól, — integetett nyomatékkal száraz ujjával — most meg vörösen kezd leáldozni. Ez a vörösség az égön vihart mutat, (következtetés a természetből,) Azt mondja meg az úr, hogy igaz-e, hogy a haza bajba van?

— Hát igaz öreg, igaz.

— No . . . Itt vagyok, úgy ahogy ötven esztendő előtt voltam . . .

Az a megható naivság, ami e sorokból kiáramlik, a bájosnak egy olyan szegedi példáját mutatja, amit majd Móra figyel meg és emel művészi tökéltre.

A tiszta családi életre vonatkozó felfogásnak is megtalálhatjuk szegedi kifejeződését a *Találkozás a csárdá-*

⁷² Földművesek c. kötetben.

⁷³ Hazulról c. kötetben.

⁷⁴ Régi világból c. kötet 102.

ban c. novellában, ahol a városbaszakadt, könnyelmű életet élő falusi asszony találkozik régi szerelmével s megkérdezi tudná-e még szeretni, mire a férfi így válaszol: „— Én — . . . Hát azt hiszed, mosatlan tálbul mindönki tud önni!? . . .”⁷⁵

S O K K A L J E L E N T Ő S E B B E K azok a jegyek, amelyek nem ilyen külsőlegességben nyilvánulnak meg, hanem az író stílusában.

Itt elsősorban azok a kifejezések ötlenek szemünkbe, amelyekkel a *paraszt gondolkodását festi*, amely gondolat-sorozatot azonban beszédében sohasem mond el a paraszt. „Korcsmában ezen a tájon *alkalmas* ülni annak, aki nem borivás céljából kerül ide.”⁷⁶ Legjellemzőbb szó e mondatban az „alkalmas” amely oly sokszor fordul elő a szegedi népies írók műveiben. „Mindezek igen *alkalmas* dolgok arra, hogy . . .” írja sok helyen Cserzy és Tömörkény is.

Egy másik vonása e paraszti gondolkodásnak a *rá-ütések*, megerősítések, amelyek a mondottak hitelességét látszanak igazolni.

— Kész vagyok: üljön kend föl.

Kész van *valósággal*.

A kis Etelka *valósággal* itt volt.⁷⁷

Bár e kifejezések — ismételjük — a paraszt gondolkodásának kifejezői, de hatására az írónak is sajátjává lesz és a novella egy szegedi változatának gyökerévé válik. E novella fajra leginkább a „csevegés” illik, mert az élőszó hatását igényli s benne az író nem egyszer szinte beszélget valakivel s hallgatósága nem lévén jelen, önmagával vitatkozik. „ . . . homlokára pedig mint két csomó friss hó, ráborul a vénség gyér selyme: a haj. *Ennek igazság szerint* a fekete fejkendő alatt volna a helye . . .”⁷⁸ Vagy: „Az erdőnek tart, mely negyedóránnyira sötétlik ide. Azaz, hogy inkább fehértik, mivelhogy”⁷⁹

E kifejezéseknél a *kötőszavak* megválasztása az, ami nagyon jellemző a szegedi-stílusra, s egyben a népi

⁷⁵ I. novella. Szegedi Híradó karácsonyi könyve 1899.

⁷⁶ Földművesek kötet: Korcsmában c. nov. 77.

⁷⁷ Földművesek kötet: Etelt hazahozták c. nov. 55.

⁷⁸ Vasárnap délután c. kötet: A nagy eperfa alatt c. nov. 134.

⁷⁹ Hazulról c. kötet: Tél az erdőben c. nov. 19.

körmönfontóságot is híven tükrözi. Ezekből érdemes egy csokorralátót kötni. Különösen sokszor fordul elő a *magyarázkodás* folytán a *tudnivaló* és az *ennélfogva*, valamint a *továbbá* és *mivelhogy*. „A hordókban pedig bor van, idei termés, mely erre az időre elkészül a forrással, *ennélfogva* apránként be kell azt hozni a városba.”⁸⁰ „*Tudvalevőleg* jövedelmező mesterség (már *tudniillik* ott, ahol), *ennélfogva*” . . . „Nem is igen beszélt, *mivelhogy* erre nem volt szükség.”

Ezek a költőszavas kifejezések arra mutatnak, hogy az ilyen mondatalkotások a *kitérések* kifejezésére szolgálnak. A paraszt beszédének óvatossága és a mese nyújtására szolgáló sok-sok kitérés, nyelvi alakban itt öröklődik, s ettől nem tud szabadulni írás közben maga az író sem.

A kitérések azonban nem maradnak meg egy-egy mondat keretében, hanem jellemzői lesznek az egész írásnak, ami újabb vonással gazdagítja a szegedi novella sajátosságát. Ez a novella csak nehezen halad előre, mert közben jobbra is, balra is (sőt néha hátra is) kitér. Sőt nem egyszer pusztán kitérés sorozata egy-egy elbeszélés, amely legtöbbször éppen e különös módon *összhatásban* éri el kívánt célját. „Emebben (fő) pedig a dél-ebéd, a szegényes koszt. (Kitérés: a „szegényes” koszt) Pásztoremberek általában silányul étkeznek. (Bizonyításképen felsorolás.) Liszt, burgonya, zsír adja nekik a táplálékot és ritkán, jeles napokon, hús. („Jeles napon újabb kitérés.) Ilyenkor rendszerint „elvesz” egy bürge a falkából. Nem kell azt számon adni, hogy ki vitte el, hogyan vészelt el, elég az, hogy elveszett” . . . s i. t.⁸¹

Ezek a jegyek adják alapját a szegedi novella-szerkezetnek, amely a most következő, egész terjedelmében bemutatandó elbeszélésen, az eddig említett jellegzetességekkel együtt, jól megfigyelhetők. Szép példája ez egyben a mondanivaló és kifejezés ügyes összhangjának.

⁸⁰ Földművesek: Az új bor. 119.

⁸¹ Földművesek: Eltűnő puszták. 19.

Egyezkedés a csárdában.

1. természeti kép.

A táj leírása.

Napszállta után van már az idő, esteledik; még csak egy kevéske pirosság dereng amott a földperemnél a fehéres felhők alatt, az is elenyészlik nemsokára. Az ég kéksége lilás sötétségbe hajlik s az esthomály, mintha füstöt kergetne az áramlat a füves mezőségen, egyre közelebb-közelebb jön. Messze, a sudár jegenye-nyárfák alakatlan sötétségbe olvadnak össze, csak a magányos fákat lehet még kivenni az útszélien és a pusztai kútágast, melynek fél-nyúló hosszú gémjén, mint valami korcsmai czéger, feketélik az ostorra akasztott lánczos vödör. Egyébként nagy csöndesség van a lengő fűszálakkal játszó szellő lágy susogása hallatszik csak és változatosság okáért a hangulat-lanságba vetődő távoli kutyavakkantás, mely ideérve, elenyésző morgássá törpül. Később az elsötétedett levegőben gyors rebbenés üti meg az est némaságát, amint átsuhan az ember feje felett egy-egy seregély-csapat, a nádas felé igyekezve.

2. természeti kép.

Közelebb az el-

Kis idő multával egészen sötétség lesz. Az egymásután megvilágító csillagok hunyorgó fénye bontogatja csak a feketeséget, meg a fogyó hold, melynek hideg, fehér világa lassan poroszkál fel az erdő mögül és fényességét átszűri a fák lombjain. Az őszelei est sötétségébe, mint valami

szunnyadó zsarátnok világol bele az útszéli csárda ablaka, ami távolról nézve ezúttal olyan, mintha égne valami a földön, az erdő mellett, a kanyarulatnál. A csárda ablaka alacsony, azért látszik úgy. Az épület se magas. A nyárfák-ágai, melyeken kövér, citkés levelek himbálódznak, ráborulnak a tetejére és ha szél van csapdossák, fessegetik a mohos nádikévé.

Az ablak nyitva van. Benn az ivóban, a keresztbetett lábú vastag nyárfaasztal mellett két ember ül. Pusztai emberek. Az egyik, aki belül ül, alacsony, zömök, gömbölyű képű és hosszú őszbecsavarodó bajuszú öreg; borostás arcát feltámasztja az egyik karjával, melyről most visszaesik a bő borjúsájú ingujj és kilát-szik napsütötte eres karja, amelyen kidüllednek az erős vastag izmok. Pipál. A füstös cseréppipából kimagasodik a jó magyar dohány parazsa és serczeg pöfög, hol erőre kapó világossággal, hol pedig lohadva, aszerint, amint szívja. A füstje eközben majd vastagon, sűrűn bodorodik majd vékonyan száll fel és karikára bomlik. A másik karja az asztal alatt a térde irányában van és átmarkolja vele a birkafogó botot, amely az embernél, ezen helyzetben, jóval magasabb. Időnkint elereszti ezen alkalmatosságot és megbökdösi az ujjá hegyével a fogyó dohány tűzét, azon célzattal, hogy az jobban égjen. A másik, aki vele szemben lomhán leveti magát a lócán és az asztal repedését birizgálja a kör-mével, egészen fiatal, erős, olyan mint az egészséges, viruló tölgy...

Nem szól egyik se. Az öreg mint a megtes-tesült nyugalom, egykedvűen néz maga elé a csungóra álló asztal alól, azután lustán felemeli tekintetét és hordozza ide s tova: a legényre, az átellenes füstös falra, ahol szegreakasztva egy duda lóg, a búboskemence irányába, amely-nek padkáján macska dorombol. Sokára kiemeli szájából a pipát, megfogja a borostüveg derekát s a búnaik eresztett fejű legényre tekintve azt mondja:

*következendő
esemény szín-
helyéhez.*

*Színhely: a
csárda.*

*A külső kép
lezárul.*

A csárda belseje

*Az alakok
bemutatása.*

*Aprólékosleírás,
realitásra törek-
vő kép, egy kissé
romantikus pa-
raszt-szemlélet.*

*Cserzy szegedi
szeme észreve-
szi a paraszt
fenséges nyu-
galmát.*

A terjedelmes
bevezetés után
indul a cselek-
mény.

Most tudjuk meg
az előzménye-
ket.

Az „ámbátor“, a
„némi“, a „-bé-
li“, az „alkalma-
tosak“, mind
olyan szavak,
együttesen pedig
teljesen azt a
hatást keltik,
mintha Tömör-
kény írta volna.
Az előzmények
részletes ismer-
tetése.

A „kikeríteni“
remek, szemléle-
tes kifejezés, a
pásztorélet szó-
tárából került
igen jó helyre
Cserzyhez.

Jellemző szó itt
a „némi“ és a zá-
rójeles magya-
rázat, amely
szintén Tömör-
kény írásainak
egyik legfőbb
sajátossága.

— No.

A biztatásra amaz felemelkedik, átmarkolja
az üveget és összekoccintja az öregével:

Isten álgya! — dünnögi...

Tánc volt most vasárnap a csárda udvarán,
régí szokás szerint és ennek a mulatságnak a
nyomai ott vöröslenek még ma is az erdő tulsó
szélén, vagy be itta a homok Börcsök István-
nak a véré. István tanyái legény, szép szál
gyerek, módos is, ami különösen kiemeli a többi
legények közül: cugszfűrer volt a huszárságnál.
Ezért rátartós is és büszke és a mulatságba
pengő sarkantyús csizmákkal szokott jönni. Ám-
bátor mindez még nem lett volna olyan nagy
haj és talán az összekülönbözés is elmarad, ha
némi szívbéli dolgok nem merülnek föl, amelyek
igen alkalmasak a háborúskodásra.

István hajlandóságot érezvén a csárdás
leánya iránt, aki szívbéli eljegyzésben vagyon
Baranyás Mihállyal és most vasárnap, tánc-
közben, azt mondta neki:

Hát ugye galambom, több az a bujtár én-
nálam?... A — csak bujtár, szamárkísérő!...

Ez volt a kihívó. Baranyás mindjárt tánc
után neki esett ezen szavakért az ellenfelének
és már ott megesett volna a baj, ha története-
sen nincs jelen a csendőrőrzárát. Ezért haza-
menőben kellett kikeríteni és leverni a lábáról
Börcsök Pistát. Másodmagával rontott neki
Baranyás és addig verték az ólmos birkafogó
botokkal, míg le nem borult a fehér homokra.
azután ott hagyták, visszamentek a csárdába
borozni. Pistát úgy találták meg vérbe-fagyva
az arramenők.

Ez az oka tehát, hogy Kis Lukács István a
birkák betereleése és némi szalonnázás után át-
ballagott a bojtárjával Meszes Jánoshoz a „kes-
keny-csárdába“. (A farka szörnyen összebújt,
ami esőt jelent, azért volt ajánlatos őket behaj-
tani.) Mert rendezni kell idejekorán valamiképen
ezt a dolgot; igazítani rajta úgy, amint lehet.
Mivel hogy lehet, csak tudni köl a módját. .

Nemsokára egy pocakos, vastag kis ember jön be a csárdába és a juhászok felé fordulva köszön...

Ezután beszéd támad. Kis Lukács megkérdezi, hogy hol járt, mit végzett, meg hogy mi újság a városban és ezen bőbeszédéből nyilvánvalóvá lesz János előtt is, hogy valami járatban van az öreg, mivelhogy juhászok emberek igen kevés szóval szokták megértetni magokat. A szó szóba esik, végre elhalgat Kis Lukács. Gondolkozik. A pipát megtömi, a melledzősebből kivessz egy szál kénes gyufát, azt a pipa oldalán meggyújtja és füstre hozza a kurtaszárú maltrát.

Mikor mindezzel elkészült, föltolja fején a kalapot, a botját a falhoz támasztja és közelebb könyökölve Jánoshoz, a dologba fog.

— Egy kis sorom lönne veled hé, — kezdi és a legényre mutat a pipa szárnál. — Tudod is talán, hogy mi végrü?’

János a fejével bólint a beszédre és az asztal sarkára bámészkodva, várja a folytatást.

— Nem akarnám mán, ha bajba gyűnne ez a gyérök, értöd-é? Mer aki kis köcsögje van a világnak, nem rossz szándékú legény ez a Miska... Mög osztán egy fej nem fej. Amit kapott, ű kereste... Nini... Hogy mondod?!

— Nem szóltam semmit.

— De csak vélekedhetsz.

— Hát hogy vélekedjek? — mondja tartózkodólag Meszes János — én nem tanálok rajta semmi kivetni valót.

— Azé mondom, hogy hát nézd té is, aztán igazíts valamit az esetén...

— Hát aztán hogy gondolja kend?

— Hogy gondolom? — akad meg Kis Lukács a kérdésen. — Hát hogy gondoljam!; Úgy, hogy ha oda kerül a sor, állj a pártjára.

— No.

— Aztán tanuskodj mellette.

— Mellette!? — mondja nagyobb hangon János. — Hogy érti kend, hogy mellette? Nem

Messziről kerügeti a célt. „Nyilvánvaló, mivelhogy”: a szegedi stílus szavai.

A szűkszavúság felismerése jó megfigyelőre vall.

A nekikészülésből következni lehet a belső dúlásra.

„Sorom lönne” remek kifejezés, száilai messze mélyre nyúlnak vissza.

A színvallásra kényszerítés legragyogóbb példája, igazi szegedi paraszt mesterfogás.

„Igazíts”: remekül ideillő szó.

A nagy szót ki-mondta Kis.

Kibuvót keres Meszes.

*Ujabb ostrom a
cél érdekében,
más uton.*

*Tapogatja az ér-
zékeny pontokat.
A „künnlakó”
arra vonatkozik,
hogy János a ta-
nyán lakik, mert
a „bent” magát
Szeged városát
jelenti.*

*János érzi sa-
rokbaszorított-
ságát.*

*Az öreg meglát-
va a rést, ke-
ményen támad.*

*Puhító útra tér
az öreg.*

*Jó fogás a bele-
egyező rész után
a „de” elhang-
zásakor a to-
vábbi beszéd
elválgása.
Remek kifejezés
„az igényös*

is ügön tudom az esetöt. Mán csak gabajodás-
után érköztem oda.

— Ehun van é! — méltatlankodik az öreg
és amint hirtelen fölfortyan benne a vén juhá-
szos indulat, elhallgat, nehogy haragjában még
elrontsa valami nem idevaló szóval a dolgot.
Később kezdi rá újra alattomos kerülővel:

— Hát aztán János, nem tudod té azt, hogy
égnyik kéz a másikat mossa?

— Dehogy nem... Tudom én...

— Aztán mög azt is tudhatod, ha akarsz,
hogy sokszó én sé látok, sé nem hallok sémit.

János mióta csak künnlakó ember, azóta
az erdőből tüzel. Kár volna, úgy gondolja, a
városból hozatni fát, amikor ez közelebb van,
meg olcsóbb is.

A szóra lejjebb ereszti a hangot és úgy
mondja:

— Azt is tudom.

— No! — pattan föl diadallal Kis Lukács
Hát igaz embör vagyok-é hozzád!?...

— Az, István bácsi, az. Nem is mondom
én, hogy nem az kend. — Hát tuggya kend, —
bujdosik a szóban János — nem ügön mer az
embör a hamisság mellé állni.

— Ejnye, ejnye, — húzza a szót, fölemel-
kedve az asztalról az öreg — hát hamisság ez!?
Van abba hamisság, ha té így tudod, nem
amugy... Mi!?...

— Ahogy vöszi az embör.

— De mán mégis... János!...

Nem köll az embörnek az orra högyiig nézni.

— Hát tuggya kend, — szól azután neki
bátorodva a csárdás — nem mondom én egy
szóva sé, hogy nem töhetöm mög kendre való
nézve, de...

— No, — akasztja meg a beszédben Kis
Lukács, most gyűsz mán az igényös útra.
Aztán mög hallod-é, nem szép szóér kívánja ezt
az embör.

János megszakítja erre a kijelentésre a
beszédjét, pedig még mondani akart valamit,

hogy kibujjon a követelés alól. A tekintetét most felemeli az asztalról és az öregre szegezi. Az tovább mondja:

— Van bürge, amijent csak szömöd szád kíván. Mög amennyit csak kérni tudsz!

— Nézd, ehun a kezem é, nem kutyaláb...

Az ajánlat úgylátszik az elevenjére tapintott Jánosnak; a nézésén, az arcán látszik is a hatása. Megszokott látszani az emberen, ha valami tetszetőset mondanak neki. Némi részvéttel néz a hallgató bojtárra, aki ezen előadás alatt egy hangot se adott. Am azért tartózkodik még erősen és ravasz színleléssel mentegődzik:

— Bürge, bünge... Hát azt tuggya kend, hogy embőrségtelen embör vagyok én?... ha valami jótétöt töhetők!...

— Dehogyan gondolom... a világér sé gondolom. De csak mán münk sé kívánhatunk jótét nélkül jót.

— Nem, nem, — erősíti most már Baranyás is, közbevetvén bátorsággal ezen szavakat.

János vállat von, ami olyasmit jelent, hogy hát: nem bánom. Azután azt kérdi:

— Hát mire akarnak kendtök rábirni?

— Arra, hogy tanu lögyél a törvénybe, ha köll, hogy a bujtárom vasárnap este egy tapodtat sé mozdult ki a csárdából éjfélig.

A korcsmáros nem felel, keményen a szeme közé néz az öregnek, azután kiveri a pipáját, megtömi, rágyújt, végre hoz magának egy pohár bort, kocint és iszik. Mindez időbe telik és ez a rövid megszakítás igen alkalmas arra, hogy másfelé erelje a beszédet...

— ... Éjfél vóna mán?

Azután kitekint az ablakon, kívül sötétség van, fekete felhők szaladgálnak az égen. A holdra is ráborult egy.

— Eső lösz — véli kifelé nézve. — Ballaghatunk is.

Erre kivieszi a pakfongombos melledző zsebéből a kos-zacsót, amibe apró pénz zörög és fizetni akar.

úton "az én akaratomra" értelembe.

Most aztán végképp nem engedi ki kezéből, amit nagy fuffanggal elért.

„Megszokott látszani, stb.” teljesen fölösleges mondat, a magyarázgató szegedi hajlamon alapszik.

János amikor érzi, hogy meggyőzték, átsap az önértel hangjába, amit az öreg most már dicsérettel a maga javára fordít, nem hagyja magát, ő meg nagylelkűnek mutatkozik.

Nem adja meg könnyen magát, végtelen türelmű. Nem ad egyenes választ, tehát tudatos a kitérés a gondolat időnkénti elterelése, az ellenfél kifárasztása.

A rendíthetetlen nyugodtság nem engedi hogy ő kérdezze, mi lesz: ki tudja várni, hogy Já-

*nos végleg be-
adja derekát. A
legapróbb rész-
letekig ható le-
írás ennek a lé-
leknek kivételése.*

Remek jellemek.

*Az utolsó mon-
datban eldől a
párbaj sorsa.*

— Tögye kend el — szól rá kevélyen Ba-
ranyás Mihály — éngöm illet a fizetés.

Mihály előbb fizet, azután felcihelődnek a
juhászok, a bort kiisszák és kezet fognak a
csárdással. A botjuk kopog, amint kilépven a
világosságról, tapogatják a földet, hogy nincs-e
valami utba.

A két ember összetűzi a tekintetét az öreg
is, a csárdás is, várják még egymástól a szót.
Az öreg lelkét elönti a büszkeség, szemére rántja
a kalapot, nem szól. Minek? — gondolja — adja
be ez a derekát.

— Jóczakát! — mondja azután Kis Lukács
István.

— Jóczakát! — köszön utána Baranyás
Mihály.

— Aggyon Isten néktök is! — feleli Já-
nos és széttérintve a sötét éjszakában, csön-
desen szól utánuk:

— István bácsi, válasszon kend ki vásár-
napra egy jó büngét!⁸²⁾

A novella tempója, a kemény párharcban villogó
észpengék, a minduntalan való megállás és kitérés, a sok
apró szegedi jegy, az írásban megörökített terjengősség,
mind-mind jellegzetes vonása a szegedi irodalomnak.

⁸²⁾ A Szegedi Híradó Karácsonyi könyve. 1897.

Tömörkény István.

Tömörkénnyel második korszakához érkezett a szegedi népies irodalom. Azok a szájak, amelyeket az előzők fontak, nála tovább gomolyodnak, mindinkább formát öltenek és végül is a szegediségnek kimutathatólag leghívebb kifejezőivé lesznek.

Bármilyen szempontból vizsgáljuk is Tömörkény írásait, mindenütt találunk benne olyan vonásokat, amelyek más vidék íróinál nincsenek meg, vagy nem úgy vannak meg, mint nála, ami tehát végeredményben szegedi jellegzetesség.

Kezdve a sort a tárgyi vonatkozású részeken, folytatva az etnográfiai leírásokkal, a nagyszerű jellemzésekkel, vagy a paraszti gondolkodást tükröző stílussal, a remek kifejezésekkel, sőt a novella szerkesztéssel, stb. stb. — mindenütt kitűnik egyedülisége, szegedisége.

Tárgyi vonatkozásban is felülmúlja társait, amennyiben nem csak a helyneveket vizeket és halmokat stb. említi meg, hanem helyet ad a szegedi specialitásoknak is, sőt éppen ezeket emeli ki. Az ő tárgyi jegyei nem a táj külsejéhez tartoznak, mint inkább annak körülményeiről, életéről számolniak be. Több helyen foglalkozik pl. a „pusztázó”-val, aki afféle hajdu s a város rendelkezéseit juttatja el a tanya népéhez s aki szükség esetén érvényt is szerez azoknak. — Más helyen a „super”-ekkel foglalkozik, amely név alatt a szegedi tiszai hajókészítők értendők. Ismét máshelyen egy régi szegedi hangszerről, a „tekerőlant”-ról emlékezik meg.

De foglalkozik a szociális helyzettel, a tanya mostoha viszonyaival is. A tanya lakosságát külön testnek veszi s úgy jelöli őket, „kintvaló nép”, „tanyai nép” stb. Megemlíti, hogy „csekély hatvan km. távolságot” kell megtenni a tanyáinak, ha törvény elé idézik, „ami a pusztai viszonyok szerint annyit jelent, hogy két napon alul nem lehet megjárni. Ami megint annyit jelent, hogy fejenként két napi munka is elvész.”⁸³ E miatt aztán nem is igen sűrűtenek a városba, s így történik meg az, hogy mikor megkérdik a tanyait: „— Mikor volt *bent* utóljára? — az így felel: — Negyvennyolcban . . . De azóta nem. Minek?”

Ezek azonban már átesnek a szegedi parasztság arcának rajzába, ami a szegediség vizsgálatánál nem lehet fölösleges. Tömörkény, a hűséges számadó, hiven beszámol a „celszörű szögény embör” életéről. A kövelkezőkben azért megkíséreljük megrajzolni Tömörkény írásai alapján a szegedi paraszt jellegzetes arcát. Ez természetesen erősen tipizált kép lesz s oly annyira tömített, hogy minden mondata a jellegzetességek egész sorát hordja magában.

TÖMÖRKÉNY ALAKJAINAK
VÉGLÁTHATLAN SORÁBÓL talá-
lomra ragadjunk ki egyet, rajta keresztül megismerked-
hetünk valamennyijökkel. Ám a feladat nem ily egyszerű,
ehhez a bírák közé kell ülnünk, ahol éppen vallatják
egyiküket.

- Mi a kend neve — kérdé a bíró
- Főreteg.
- Milyen Főreteg?
- A János.
- Melyik János?
- Hát a külső Főreteg János,
- De melyik külső Főreteg?
- Hát a Halbör.⁸⁴

Csak ilyen hosszadalmas körülmények között tudjuk meg hősünk nevét. De amikor az életkora felől érdeklődünk, még bizonytalanabbakra vagyunk utalva.

⁸³ Egyszerű emberek c. kötet, Ló nem való kocsmaszobába 265.

⁸⁴ Jegenyék alatt c. kötet, Vallatás 127.

— Hány éves?

— Hát lehetök vagy ötvenöt. — Úgy gondolom. Bizonyosan nem tudhatom, mert nézze csak, a nagy szárazságkor, hatvanháromba „legényforma” voltam mán, de tán, hogy mög is vótam házasodva...⁸⁵

Ezekre a tudnivalókra pedig azért van szüksége a birónak, mert Halbőr János „néhány birkák irányában” a törvény előtt áll, amiből azt lehet látni, hogy Jánosék gyakran tesznek olyant, ami a törvénynek nem nagyon tetszik. Emiatt sokszor van baj és a „pusztázó” gyakran keresi fel őket. Hiába nem is esik jól pásztor embernek a birka húsa, ha az nem a más nyájából való, de még a pipa sem füstöl jól, ha nem finánc-nemláttá dohány ég benne, vagy nem is pálinka az, ami nem titkos fővésű. Ez véreben van már a pusztalakó pásztor embernek, nem az érték miatt, hanem virtusból. S bizony Fürgeteg János is pásztor s tudja is az egész fel- és lemenő, de még az oldalági rokonságát is 400 gazda 1000 jószágának is. De ott hagytuk el, hogy néhány birka tilosban járt s a pusztázó Fürgeteghez vezette a nyomokat. Ő azonban nem akar tudni „sömmi”. Nagyon ügyel minden mozdulatára, nehogy több legyen a birság, mert azt nagyon jól tudja, innen birság nélkül nem eresztik el. — A szőnyegre világért sem lépne, mert annak koptatását is beszámítják. Biztonság okáért kétszer is megkérdi a bírót, hogy ő e az, akit 4 koronára büntettek. Azután egy darabig nem fizet, azt mondja nincsen nála pénz. Végül azonban nagy keservesen csak kiguberálja a birságot és a nyugtára azt mondja „az meg maradjon meg maguknak”, később azonban mégis úgy határoz, hogy elteszi az írást, nehogy még egyszer követeljék rajta a pénzt, mert ezektől a városi uraktól sok minden kitelik. Pedig egyáltalán nem újság itt János. A bíró is úgy fogadja: „kend fájlalta az én fejemet máskor is.” Egyszer „félkékalkalmárkodásért játszotta meg magát”, máskor meg „visszapótolt Lukábutól”. De megtörtént az is, hogy a városi „félilityi” miatt került a „városi szállodába”, hogy kialudja magát. Mert hát az úgy szokott „lönni”, hogy gyakran esik út a városba, hol „kifelé, hol befelé vándorlása közben a pénznek.” A pénz menetiránya azonban nem sokat változtat a dolgon, mert az út mindenféleképen a kocsmá előtt

⁸⁵ U. o.

visz el s nem hihető, hogy van a magyar nemzetnek olyan Jánosa, aki szárazon menne el mellette. De azt meg kell hagyni, hogy ez leginkább a vásár után van. Mert a vásár nem mindennapi esemény, de mindennél fontosabb. Ennél nagyobb élménye tanyai embernek nincs. Ilyenkor kerül új kocsi, új ló, új suba, új talicska, meg minden ami a földön pusztuló — a házhoz. A vétel módja mindeniknél ugyanaz. Úgy mennek a kiszemelt portéka felé, mintha mire sem volna gondjuk, úgy tesznek, hogy az eladó emberek hosszú sora meg ne lássa melyik tetszik, mert akkor mindjárt ára van annak. Ha mégis megszólítja őket az eladó, ugyancsak jó türelműnek kell lennie, hogy azt a töméntelen pocskondiázást végighallgassa, amit az árúra mondanak. S ha végül odáig jutna a dolog, hogy már pénzről is kell beszélni, akkor fele körül ígérnek a kért árnak s ismeretlen számtani művelet alapján, a számtani középaránynál állapodnak meg. Utólagos vizsgálódásnál tűnik aztán ki, hogy milyen jó vásárt csináltak: „Látnivaló, hogy a piacon nincs több ilyen!” Erre az öröme kell aztán inni.

„Ésszel élő emberek” ezek a Jánosok, akik egy kis találékonyságért, nem mennek a szomszédba. Az egyik János ballag az úton, hátán zsák, abban bárány, mellette a puli. Vám közeledik. Tudja, hogy ott nem viheti keresztül fizetség nélkül a bárányt, azért cselhez folyamodik. A vámház előtt egy gödörbe rejti a bárányt s a pulit teszi a helyébe. Aztán mint akinek semmi gondja, megy egyenesen a vám felé. A vámőrök megkérdezik mit visz. — Kutyát — feleli nevetve. Nem hiszik, kinyitják a zsákot, a kutya meg usgyi, vágta! hazafelé, János meg utána, átkozva a baktert s túljutva a töltésen, visszateszi a bárányt s a vámőr is hálás neki, hogy nem csinált nagyobb bajt.⁸⁶

Közelről sem virágos a Jánosék élete, de hát az Istentől kapott fölséges derűt minduntalan visszasugározzák. A nagy tragédiákat csak egyes szavakban, tört mondatokban fejezik ki, úgyis megérti mindenki s minek a rosszról annyit beszélni. Cséplés van. Egyszerre megáll a gép, valaki beléesett. Etel volt. Kocsin viszik. Találkoznak valakivel. — Hát az? — kérdik. — Etel — szól a válasz. — Hogy? — A gép. Ezzel vége, mindenki tud mindent. Mennyi tra-

⁸⁶ Jegenyék alatt c. kölet, A csempész 235—41.

gédia, miccsoda emberi sorsok a négy szóban. De felnőtt ember, magyar ember szégyenlené a gyöngeségét. Így szokták meg, semmiből sem csinálni nagy dolgot. — Hallod e Julis? — Persze, hogy hallom — feleli Julis. — Hát akkor... elgyönnél-e hozzám feleségnek? Hát elmöhetők, válaszol Julis, s kész is mindenidőkre a legnagyobb földi elhatározás, mert párja is olyan Jánosnak, mint ő maga. Ha véletlenül néha János lobbót vet, az asszony inti le. Kompon utaznak. János nem látja, hogy fizetett-e az úr s megjegyzést tesz. Az asszony közbeszól: „János ne avatkozz senki dolgába”. Aztán kiderült, hogy az úr még túl is fizetett mint járt volna, mire János bocsánatot akar kérni, de az asszony leinti, — „János ne alázkodj sönki-nek!”⁸⁷

Ilyenek ezek a Jánosok s ilyenek életük párja is. Kevés szavúak, de sokat mondok. Hogy mit lehet kevés szóval mondani, arra elég egyetlen példa, „Valér a földbe megy.” Utoljára megy, nem is megy, az ura viszi paraszt szekéren. Nincs senki kísérorjuk s az nagyon fáj az embernek, hogy nem tud méltó végtiszlességet adni holt feleségének. De ime. Az úton egy század katona jön, a tiszt kirántja kardját, tiszteleg és díszelgést vezényel. Így megy el az első, a második s minden szakasz. Az embernek könny tolu a szemébe, hátrafordul halottjához s úgy kérdi! Valér, Valér — látod te ezt?”⁸⁸

Ezek a leheletfinomságú sorok a lélekmélyére látó Tömörkényt is megmutatják. Külön remek képet lehetne összeállítani a különböző szokásokról, az etnográfiai kuriózumokról, a sokféle eszközökről és azok használatáról, amelyekben Tömörkény írásai annyira bővelkednek. Mint legjellemzőbből, az udvariassági szabályokból lássunk egyet:

Devecseri néz utána a tanyavégből, az asszony pedig a pitvarajtóból. A tanyán ez azon udvariassági lénykedés, amit Knigge a lépéscsölg való kikísérés címén ír elő.⁸⁹ — Egy másik: „Jön a sógor. Benyilja a pitvarajtót s a konyhában köhécsel. Tisztesség hozza magával, hogy előtte a szobaajtót kinyissák s megkérjék, hogy kerüljön belül.

⁸⁷ Jegenyék alatt c. kötet, A kompban 199.

⁸⁸ E fejezet némi módosítással megjelent a Magyar Lélek 1942. áprilisi számában.

⁸⁹ Jegenyék alatt c. kötet, Délelőtt a korcsmban. 11.

— Nono, hát hiszen nem azér . . . — mondja a sógor, mert ez hozzá tartozik az udvariassághoz.

A sógor bejön s leül a székre, amelyet az özvegy a költenyével előbb letörült, jelezvén ez által a szíves fogadtatást.⁹⁰

Ezekkel és ehhez hasonlókkal Tömörkény olyan mélyen hatol a magyar paraszt lélekbe, amelyek nemcsak a szegedi, hanem az egész magyar irodalomnak kiemelkedő értékévé teszik. Igaza van Móra Ferencnek akkor, amikor a magyar paraszt-irodalom reprezentánsát látja benne:

„Hiába van a népies irodalomnak multja, a magyar parasztot Tömörkény vitte az irodalomba. A népies irodalom fölhasználhatta a népköltészet formáit, tartalmát, földolgozhatta rejtett kincseit, Tömörkény mást végzett: nem meglévő formákat fejlesztett tovább s nem talált magvakat terebélyesített ki: ő a parasztból csinált irodalmat. Nem a konstruáló erejében volt nagy, nála az anyag nemessége az érték, ha lehetne mondani a szeme biztosabb és tökéletesebb volt, mint a keze s ha füsttől nehéz levegőjű söntésben, vagy tarka vásári forgatag zűrzavarában fölsímt a szeme egy embervonást, amelyekben kiülködött a sokat keresett magyar fajta, a kezét csak arra használta, hogy kiemelje s elibénk hozza. Nem alakított, nem változtatott, ölelté nem könnyítette amit talált, írói nagysága az volt, hogy úgy tudta visszaadni, mint ahogy meglátta, hogy a keze szolgálni tudta szemét.”⁹¹

Móra megállapításain túlmenően nyugodtan mondhatjuk, nemcsak a szeme volt kitűnő, hanem a magyarságot megérző lelke is, s olyan vonásokat érzett meg a magyar parasztból, amelyeknek magyarság-értéke szinte felbecsülhetetlen. *Levél a pusztában* c. novellájában azt írja: „Nyugodtan kanalaz tovább, mert várni kell. Nemcsak várni kell, hanem várni is kell tudni.”⁹² Ez olyan jellemzője a magyar parasztnak, melyen csaknem az egész magyarság történelmi sorsa alapszik, mert szerencsénk a magyar paraszt tud várni, ki tudja várni az idők kitisztulását s ezzel a faj megmentője lesz. E tulajdonságnak sok változatáról számolnak be a szegedi írók.

**M É G J E L E N T Ő S E B B E K A Z O K
A V O N Á S O K**, amelyek Tömörkény kifejezéseiben, stílusában nyilatkoznak meg.

⁹⁰ Egyszerű emberek c. kötet . . . boldog Isten. 49.

⁹¹ Tulipántos láda I. 174—75.

⁹² Levél a pusztában, Egyszerű emberek. 105.

Itt feltűnően sok a szegedi paraszt gondolkozását festő, *egyes szavakban* megnyilvánuló sajátosság. Ezek a szavak, annyira a szegedi paraszt képzet-világából valók, hogy rendkívül alkalmasak sajátos gondolkozásuk érzékeltetésére.

Remekül festik a paraszt tettetett határozatlanságát, *a lehetősén, távolosan, némi, bizonyos* stb. szavak, amelyekkel jól el lehet kerülni a határozottságot. Erre valamikor, a történelem szomorú ideje alatt, nagy szükség volt, s ekkor annyira vérvé vált, hogy adott esetben ma is ez támad fel benne.

„Valaha szép erős ember lehetett az öreg, de azért lehetősén bírja magát ma is” . . . Vagy: „van belőlük sok, bár hullik is lehetősén.” Az első esetben mondhatná azt is, hogy „jól bírja magát,” de ez határozott forma lenne. A második példában meg szinte az az érzésünk, hogy a „lehetősén”-nel vissza szeretné vonni, amit először mondott.

„Jó távolosan laknak a hivatalosak” — írja egy másik helyen, ami szintén a határozott „távol” helyett áll. „Bebetért *némi* itatra”, itt a meghatározatlan szesz-fajtára is vonatkozik a „némi”, de vonatkozik a mennyiségre is, amelyből a baj származik.

„*Valami* rendőr jön be a szobába, az visszatolja gyengéden Jánost a pokrócra, ami *némi* fejcsóválást eredményezett”. A valami is határozatlan a „némi” pedig egyenesen a „most már mit csináljak, határozatlanságát fejezi ki, különösen ha figyelembe vesszük, hogy János azért áll le minduntalan a hivatal-béli szőnyegről, nehogy azért koptatás-díjat is kelljen fizetnie.

Már itt is észrevehetjük a jellemző szón kívül azt a kapcsolatot is, amelyet a jellemző szó vonz, az „eredményezett”. Tömörkény szókapcsolásai az egyik legjellegzetesebb paraszt lelki-struktúra megvilágítását adják. Figyeljük meg csak a következő példánál, hogy a jellemző szó (*a bizonyos*) és kapcsolata, mennyi szemérmes-fejez ki: „ez mégis *bizonyos* röstelkedéssel jár.”

Különösen alkalmas a határozatlanság kifejezésére a „dolog” szó, amellyel mindennapi beszédünkben is sokszor élünk, s gyakran használja írásaiban Tömörkény is. „A csősz néha valamely újságlapról megolvass egyet-mást az abban írt *dolgok* közül.” Ez esetben még feles-

leges is e szó az „egyet-mást” után, de éppen e kettős „meghatározottság” révén lesz teljesen határozatlanná a gondolat.

Látszólag a határozatlansággal ellentétes az „alkalmas” szó, mert az éppen a meghatározottságot fejezi ki, mégis Tömörkénynél és parasztjainál ez a pontos meghatározás elkerülésére szolgál, pl. „Alkalmas szép jószágok voltak.” Az „alkalmas” egyáltalán nem tette határozottabbá, hogy mire voltak „alkalmasak” a szép jószágok.

E határozatlanságok ellentétéképpen, ha való dolgokról van szó, azt külön meg is jelöli s úgy nyomósítja, hogy abból félreérthetetlenül kilűnik annak valóság volta. „Ez *valóságosan* szép nóta.” „Az egész *valódi* tisztaság.” „*Való* tény, hogy . . .” stb., itt a külön kitett jelölő szó mutatja, hogy a „dolgoknak” nem „lehetős”, „alkalmas” állapotával állunk szemben, hanem a valósággal.

A *valóságos* mellett a *tökéletes* az, ami e határozottság kifejezésére szolgál. „Mindez azonban *tökéletesen* és teljesen hiábavaló beszéd.” „*tökéletesen* bele voltak állapodva, úgy helyes minden, ahogy van,” „hajnalra kelve *tökéletesen* meghalt.” stb. Az a számtalan példa mit a fentiek igazolására fel lehetne sorolni, mind azt mutatják, hogy itt nem esetlegességekről, hanem jellemző sajátosságról van szó.

Még nagyobb számban fordul elő a valóság kidomborítását festő „tulajdon” szó. Ezt különben érvül szoktuk felhasználni mindennapi beszédünkben is. „*Tulajdon* mestere is alig ismerkszik rá”, „*tulajdon* két lábom közt volt,” „hasonló életet él *tulajdon maga* is,” „különb fekvőhelyet készít a lónak, mint *tulajdon magamagának*.” Ez utóbbi két példában a „magával” való kapcsolat még határozottabbá teszi az állítást. Egészen a megfellebbezhetetlenséget fejezi ki, ha e szóhoz a szinonim „saját” is hozzájárul: „a *saját* két *tulajdon* szemével babonázta az emberekét.”

M Á S K Ö R B E T A R T O Z I K s inkább nyelvészeti specialitása Tömörkénynek a jelzősítés egy módja, a főnévi igenévnek egy szóhoz való kapcsolása, a többszám gyakori használata, a rendkívül jellemző szenvedő igealak és a mindennekfelett jellemző kötőszóhasználat.

Az említett jelzősítés leggyakoribb fajtája az *-i* melléknév-képző használata, különösen a *fizikai valóságot* jelentő *test* szóhoz. Ez mintegy faja a fentebb említett „valóság” kihangsúlyozásának. „Nagy *testi* *melegséget* jelent,” „*testi állapot*a is röndös,” „teszi át a *testi* súlyt,” „*testi ruhája* nem sok lehet az öregnek” — írja számtalan helyen.

A *-ni* főnévi igenév-képző különösen a *szokás* szóval kapcsolatban következik törvényszerű pontossággal. Maga a *szokás* szó is jellemző szava Tömörkénynek, főként abban az arányban és bőségben, ahogyan ő használja s méginkább azzal a vonzattal, ahogyan ő írja. Ennek használata elsősorban *magyarázó jellegű*, a parasztot jellemző aprólékosság kifejezése.

„A nagy eperfa alatt *szokás* táncolni vasárnap délután,” „fészkrét (gólya) dróttal *szokás* odakötni,” „vívédelmi *szokásból szokás* a partra helyezni” stb. Ezek *magyarázó jellege* főként abból származik, hogy az írónak összekötőkapocsnak kell lennie a nép és az olvasó között, akik előtt e szokások ismeretlenek. Különösen találók e kifejezések akkor, amidőn lelkiállapot- és emberismerete kifejezéséül szolgálnak: „Az asszony a fejkötő kendő csücskeit huzogalja, ami a sírás előjele *szokott lenni*.”

A *magyarázó kifejezések* egyik legérdekesebbje a nevek speciális módon való közlése: „megkérdi az öreg csősz, *bizonyos nevezetű Szőke* Hadadi Sándort,” „egyre sűrűbb aggodalommal tekintett a lóra, *bizonyos Bársony nevezetűre*”.

Egy másik szintén nagyon jellemző tulajdonsága Tömörkény nyelvének a *többszám* gyakori használata. Már novella címeiben is észrevehető ez: „Néhány birkák irányában,” „Igy telnek az idők,” „Nagy csendességek uralkodnak,” stb. olvashatjuk számtalan helyen.

A parasztot jellemző — s a vele azonosuló Tömörkény — rejtőző természete és a törvény nyelvének furcsa visszahatása tükröződik a harmadik személyű szenvedő igealak tulnyomó, sokszor erőszakos alkalmazásában. A személytelenné váló író háttérbehúzódása folytán maguk a tárgyak cselekednek s teszik egészen egyéni ízűvé Tömörkény stílusát, amely egyben a szegedi irodalomnak is legjellemzőbb vonása.

A dús választékból minden szempont nélkül álljon itt egy néhány jellemző mondat:

„Egy negyed krajcárból csinálódik,” „megnézi a végét, amelynél fogva majd a nyélhez illesztődik,” „a kasza is csak úgy embere szerint válogatódik,” „minden költségek előadódnak,” „alig mutatkozik,” „honnan keletkezett, . . . nem tudatják (!),” „az alma ma bizonyosan hibásan selejteződik,” „a kányák ellen használtatik,” „az öreg halottak lelkének hosszabb ajánlás szükségeltetik,” „az töle megkívántatik,” „rendezkedés tartatik,” „legkiválóbban pedig szükségeltetik a pengető,” „ott ahol az megkívántódik,” stb., stb., mindez az elszemélytelenülés kifejezésére szolgál, az ilyenek helyett: nem használják, megkívánják, nem tudják, stb.

A törvény nyelvének visszahatása és a hivatalos érintkezés nyakatekert szölamainak visszatükröződései az ilyen kifejezések: „én nem mehetők kardra-pisztojra, már hogy ami maguknál elő van irányozva.”

Talán még ezeknél is feltűnőbb jellegzetesség Tömörkény stílusában a magyarázó kötőszavak gyakorisága. Különösen sokszor használja az „ennélfogva és nyilvánvaló” magyarázó összekötő szavakat: „A rendőr más véleményen volt, János ennélfogva most ennek esett,” „A jó bor után pedig úgy tülekednek az emberek ebben a hamis világban, hogy az csoda. Ennélfogva a borfejtés nem kis mesterség,” . . . „Tahi Tóth Imre sok bort ivott és ennélfogva ujságot olvasott” stb. stb.

A „nyilvánvaló” rendszerint egy bizonyos lelkiállapotra utal: „Ki meg be kezd gombolni a mellényt, ami nyilvánvaló fölindulás jele.” De használja ezenkívül Tömörkény más magyarázatra is: „egyiknek még sarkantyúja sincs a csizmáján, ami nyilvánvaló jele annak, stb.” „Hát most már mondhat mindenki azt, amit akar, de az nyilvánvaló . . . , hogy a bicska rendes.”

Hasonlóan nagy számban fordulnak elő Tömörkény-nél a tudnivaló, tudni kell, stb. kifejezések, amelyek leginkább a helyi, vagy etnográfiai ismeretek elmondásához vezetnek: „Tudni kell, hogy Biczóknak korcsmája van kint.”

Mindezekon felül, az igen gyakori felsorolás következtében — ami szintén egyik jellegzetessége e stílusnak — számtalan továbbá-t találunk, mert fel kell sorolni a jellegzetességeket.

M I N D E Z E K É L É N K B I Z O N Y -
S Á G O K Tömörkény stílusának egyedi volta mellett. Kiolvasható belőlük a néppel való azonosulás gondolkodásban és szokásban egyaránt. Jellemzésül álljon itt még egy-két figyelemreméltó kifejezés, amelyek annyira egyedül valók, hogy nem sorolhatók az előbbieik közé. Hasonlatainak jórésze olyan földközelségről tanuskodik, mint kevés magyar írónál: „a kis fekete gombóc állat szinte nem is szalad, hanem gurul . . . , *mint a ballangógyökér*, mikor az őszi szélvihar a pusztán kergeti.” Ezt csak az írhatta, aki látott már és ismeri a „ballangógyökeret.” De mindennél többet mond ez a mondat: (jött) egy *kápláralja* fiatal oláh”. Ez a „kápláralja” a tyúk-alja egység átvitele, a katona-egység körébe — remek kifejezés.

Nem kevésbé érdekes a szegedi idiotizmusok használatára sem, mint amilyen az elődöknél is említett: „Más keze-lábának lenni szomorú sors,” de mindenek felett, a „*valamire gázt vetni*” kifejezés, amelyen remek metaforával jogtalan eltulajdonítást kell értenünk. A „Jó fűre hágtam” azt jelenti, hogy a mulatozásból csak másnapra értem haza. „Szálába mennek a dolgok”, annak szinte vizuális kifejezése, hogy rendben, a maga útján megy a dolog. De jellemzőbb ezeknél az a szólás, amelyet Juhász Gyula is megemlít: Az öreg magyarnak szemére vetik, hogy miért tett valamit rosszul, így felel: „Még a csillag is megszalad néha az égen.” E kifejezéshez szükségtelen minden kommentár.⁹³

A Tömörkény kifejezések zárásául minden megjegyzés nélkül, csupán a jellemző szavak kiemelésével, álljon itt e három mondat: „Baráczius, a kit *eleven ember* úton aludni nem látott.” „Valamiképp a mindenféle néven nevezendő emberek *külső mivoltukban* változandóságot mutatnak és különbnél különbfélék *testi formáikban*.” „Sajnálatos dolog, de úgy van a *világi életben*, hogy a csizma sem állandó”.

A M I A Z E L B E S Z É L É S - S Z E R -
K E Z E T E T illeti, az előzőkből bizonyos mértékben önként következik. Nem a novella-írás szabályaihoz al-

⁹³ Juhász Gyula: Tömörkény István élete és művei. Dugonics Társaság 1941.

kalmazkodik, hanem a speciális tárgy egy szélesen hömpölygő, gát nélküli, parttalan, minden irányban szétterjedő, szélesen lassú mozgású epikává lesz, mely minden elébe kerülő dolgot aprólékosan körül hömpölyög, csak lassan terjed odább. A sok kitérés, a sok apró részlet, ami etnográfiai szempontból is nagyon jellemző, nem teszik egységessé ez elbeszéléseket, ami miatt sok kifogás érte Tömörkény novelláit. A látszólag mindig azonos tárgykör, a sok aprólékos leírás, unalmas monoton azoknak, akiknek maga az Alföld is egyhangú. Méltatóinak többsége szemére is veti ezt Tömörkénynek. Várkonyi Nándor azt mondja, hogy a témák változatlanok, a stílus flegmatikus s a monotonia benyomását kelti.⁹⁴ Papp Ferenc pedig a *Homokos világ* ismertetésénél azt írja: „Neki a némaság is beszél, az egyforma is változatos.”⁹⁵ Aki azonban úgy látja a végtelen kiterjedésű sík mezőt, hogy millió és millió foltya van, aki nem bosszankodik a szegedi paraszt körmönfonságán és igyekszik a lélek mélyére hatolni, az gyönyörködni fog ezekben és az ilyen — látszólag értelmetlen — részletekben is, mint pl. ez:

— Hát kéröm milyen szömtelenségök történnék.

— Ugyan?

— Hát kéröm, mögáll az embőr esze.

— Az?

— De bizony csak. Hát az már mégis röttentős. Hát itt már nem lehet mögmaradni a tanyába. Kéröm.

— Ugyan?

— De hát kéröm illyent? A saját tulajdon szömmel tapasztalom. Szörnyű ez kéröm. Hát mi lesz a világból? Hiszen én ilyenre el-sűjjednék szégyölletömbe.

— Dehogy . . .⁹⁶

És így tovább, semmit mondva, mégis sokat mutatván, mert akivel beszél az sem vág közbe, hogy mondja már ki, ő ki tudja várni, mert egyfajtajúak. Csak a mi türelmetlen városi idegünknek bántó ez.

Ezekből az önmagával vitatkozó beszélgetéseiből s a záró-mondatú befejezésből tevődik össze és alakul ki a Tömörkény novella.

A Tömörkényt jellemző kitérés-mozaikokból álló, mégis önmagába visszatérő, néha bántó aprólékoságba

⁹⁴ A modern magyar irodalom. Pécs, é. n. 141.

⁹⁵ Irodalomtörténeti füzetek 5. sz.

⁹⁶ Jegényék alatt. Legényavatás. 184.

menő; sokszor bosszantó felületesség, olykor remek etnográfiai lélektanulmány, máskor tettezett népieskedés és még egy csomó felsorolhatatlan apró jegy, — amelyek mind hozzátartoznak rajzaihoz — nem tűnhet ki a leg-tökéletesebb novellából, mint amilyen a *Csata a katonával*, vagy a magyar szótlanságot remekül bemutató *Beszélgetés*, stb., hanem az olyanból, amelyből a szorosan összetartozó jó és rossz oldal egyaránt látható, mint amilyen a *János visszapótol*, legjellemzőbb elbeszélése.

Kifejező, jó cím.

János visszapótol.

Meglepő kezdés.
Vitatkozás.

Jellemző szavak:
a „szokás” a
„továbbá”, és a
„viseltetik” szen-
vedő igealak.

Az egész sza-
kasz szigorúan
véve fölösleges,
tudálékos.

A kasza, mint
„rudakra lüzölt
éles vas”: erőlt-
tetett.

János korcsolyázik a tarlón. Az ilyesmí szokatlan foglalkozásnak tetszik, pedig ez így van, ez ellen nem lehet semmit sem tenni. Jóval aratás után való idő lévén, nem is lehet másként. A csizma téli eszköz, továbbá nyáron csak ott viseltetik, ahol a nagy homokban a nagy meleget nem bírja ki az eleven emberi bőr s még egy, elhalt állat bőrét kell alá tenni, hogy járhassa az utat. A tarló azonban nem sűt, azon lehet haladni mezitláb is. Ez kellemes és hasznos is, mert a csizma nem kopik.

Az ember a földet megszántja s a búzát beleveti. A búza ennek örül és megnő idővel. A balgata az hiszi, hogy az ember csak azért tette őt a földbe, hogy megnőjjön és ringó kaiszaival ékesítse a föld hátát. Nem így van pedig, mert az ember egyszer csak rudakra tűzött éles vasakkal nekiesik s mind egy szálig levágja és elhordja. A letarolás után nem marad meg a tett-helyen más, csak a tarló. A búzának azon száldarabjai, amik kiállnak a földből. Ezeket nem vitte el a kapzsi ember. Ezek bosszúsan és keményen állanak ott. Ha a gonosz ember arra jár s rájuk hági, úgy megsúróják a talpát, hogy ezen fenséges teremtés jöjgat kínjában. Ha csizmát húz, akkor a csizma oldalát tépik és szurkálják meg, hogy a csizma — akárki csinálta is — idő előtt elemeire

bomlik s miként mandulaszem a fájától, elként
vélük a fejbőre a talpától.

A megölt búza, mint hazajáró kísértet, így
áll bosszút az emberen.

Az ember azonban csak neveti.

— Hely kutyafulű! — mondja neki — majd
kifogok rajtad.

S mint János is korcsolyázni kezd a tarlón.

Mert úgy menni a tarlón, hogy rálépjen az
ember: nem lehet. Ellenben ha a lábát csak
csúsztatja rajta, akkor a tarlónak minden ereje
elveszett, akkor akár mint a népek tömegei,
meglapul a zsarnok talpa előtt, aki nevetve ha-
lad ezen elnyomott lényeken. Kivéve, hogy a
veresnadrág kerülendő. Azt nem kell vetni, az
a maga szabad akaratából terem ott, ahol éppen
neki tetszik. Ennélfogva büszkébb is, erősebb is.
Ennek a szárában szokott a kasza kicsorbulni.
E kemény legényt nem is kell útbaejteni, hanem
csak csendes megvetéssel kell elkorcsolyázni
mellette.

Ezúttal a csúszkáló János még erre sem
igen ügyek. Lelkében nagy és nehéz mérgek
lakoznak, míg a szeme nem veresnadrágokat,
hanem bizonyos világosszürke kezes malac lá-
bának a nyomait keresi a földön. Nem igen lát-
hatók azonban. Lehet ugyan, hogy nem is haj-
tották, hanem vitték.

Mi történt tehát? — kérdezi az oknyomozó
történelem.

Nem egyéb, mint ami hol egyikünkkel, hol
másikkal történni szokott: (nem velünk
ugyan, hanem a malacunkkal, mert ugyan min-
magunk ugyan kinek kellünk) hogy ellopott
a malac.

Szép idő volt ezen nevezetes és emlékezetes
nap hajnalán, mikor a tarhonyaszárító csillag
fényes veres dárda gyanánt az égre felkövet-
kezett, János is kikelt az ágyból, felöltözköd-
ván az által, hogy a kalapját a fejébe tette s kiment
a házból az udvarra, megnézni az ólat, mivel-
hogy a gazda szeme hízalja nem csak az ök-
röket, hanem a malacokat is.

*Körmönfont,
erőltetett beszéd.*

*Egy kis élénk-
lés, kitérés.*

*Az elmaradha-
talan magará-
zás, az ismeretek
közlése, helyi
adottságok ap-
rólékos elmon-
dása, új kitérés.*

*Jellemző szó:
ennélfogva.*

*Újabb kitérés.
Többesszám jel-
lemző használá-
sa. Jellemző szó:
„bizonyos“.*

*Új kitérés, nem
illő kifejezés.*

Szenvedő alak.

*Néprajzi ism.:
tarhonyaszárító
csillag.*

*Erőltetett kifeje-
zés.*

Kitérés a malacokra. Jellemző szó: "alkalmas".

Csevegés, kitérés

A vila elintézésének módja.

Jellemző szavak: különféle, ilyesmi, határozatlanságot fejez ki.

Újabb kitérés, nem tartozik az eseményhez, csupán a mesehúzás célját szolgálja.

„Ezen ügy” a hivatalos stílus hatását mutatja.

Három malaca volt Jánosnak, mind a három egy testvér. Alkalmas, csendes malacok valamennyien, de éppen ez, akinek csak már az eltűnését állapíthatta meg, volt a legjobb vérű közöttük. Ez egy kiváló, szelíd, virgonc és bátor szőke malac volt, ki gazdája iránt való rokonszenvéről több ízben tett tanuságot azzal, hogy amidőn véletlen esetekben az ólból kiszabadult sohasem a János szőlőjébe ment a szőlőt idő előtt leenni, hanem a szomszéd szőlőjében végezte a szüretelést. A másik két jószág ilyen alkalmakkor nem tudott különbséget tenni János birtoka s a szomszéd ingatlana között s János gyakran mondta is, hogy valóban csak bajnak teremtette őket az Isten. Ellenben kedvtelve szemlélte emezt.

A szomszéd látta ugyan, hogy malac, de elhatározta, hogy kutyának nézi, minélfogva sörétes puskával ráduplázott a szőlőben. Kár ugyanis régi jó szomszédoknak a mesgyeszéléről különféle mérges kiabálásokkal összeveszni. Puskadurranással könnyebben eligazítható az ilyesmi. Szaladt tehát visítva haza Jánoshoz a malac, sok söréttel a fülében, meg a bal pofájában.

— Oh én ártatlanom — gondolta János s a bal pofájából bicskaheggyel lisztedte a sörétet, ellenben a fülben benne hagyta valamennyit, mondván, hogy se nem árt, se nem használ. Különben is a malac már igen visítani kezdett s János nem igen akarta a szomszédnak tudtára adni, hogy a kutya tekintetében tévedett.

Vannak balesetek, amelyek csak rövid ideig hátrányosak, később azonban az egészséget fokozzák. Nemrég történt, hogy a megvakult Dávid Dávid részeg korában az úton úgy neki ment a jegenyefának, hogy majd szétcsattant a feje s azóta ismét kinyílt a szeme világa. (Lehet, hogy ezt még idővel majd az iskolában is tanítják.) A szőke malacnak sem ártott meg a sörét, ellenben ezen ügy után oly tekintélyesen nőni és emelkedni kezdett, hogy János már tegezni sem merte. Néha azt mondta neki, hogy: maga.

Mondaná ugyan most akár mindennap is, hogy maga, de kinek mondja, mikor e harmatos hajnalon nyilvánvalóvá vált az égbekiáltó rettetettség, hogy a malac az éj folyamán eltűnt, ismeretlen helyre távozott s azt sem mondta, hogy befellegzett. Hát hová lett? Hát ki tudná? A testvérei csak rőfögtek a kérdésekre, egyéb feleletet adni e tájékozatlanok amúgy sem tudván.

János ezért korcsolyázik most a tarlón, mert nyomoz. Ugy hívják ezt a foglalkozást, hogy csapásözás. Keresi a csapást, amelyen a malacot elvitték. De hiába. A homokon még talál némi nyomot. A homokon egymástól úgy lépésnyi távolságra apró, vékony, finom vonalak látszóttak, amelyekről a puhatoló természetbúvár megállapította volna, hogy e helyeken az éjfolyamán giliszták, vagy egyéb apró kukacok tartották országgyűlésüket. János ellenben azt állapította meg, hogy e nyomok olyan ócska sabadaraboktól származnak, amiket a szőrivel kifelé azok a férfiak kötöttek a lábukra, akik az éjjel elvitték a malacot.

Ahol azonban a homokos út megszűnik s kezdődik a tarló, ott elvesz a nyom is. János bolyong egy ideig, de aztán eredménytelenül tér vissza a tanyába. A lábát ott, ahol megvérezte a veresnadrág, bekeni kenőccsel. Mondják ugyan, hogy a nyulháj hathatósabb.

*

Az idő múlik s a múlt idő minden sebet begyógyít, lábakét és szivekét egyaránt, mondja a régi tanítás. Az ősz elmúlt s már mindenki a fejébe tette a sipkát, akinek van. A nyakakat is szokták kendővel körülkeríteni ezen időben. A kutyák föl húzták a téli bundát, az üszök hazajöttek a pusztai legelőről, öreg varjak befeljezték már a tanítást a fiatal varjak irányában a felől, hogy miként kell fogni a mezei egeret. A sötét világ kezdődik, amikor dereng, máris alkonyul. Nagy csendességek történnek s csak ilyenkor

Az „ismeretlen helyre távozott”, rendőrségi nyelv Tömörkény (és elődei, sőt utódai is), mint újságírók, a rendőrségi tárgyalások tudósítói voltak s stílusukon megérzik a törvény nyelve. De megérzik ennek visszahatása a paraszti nyelvén is.

A lopási-módok ismerete. A mágyarázó jelleg nyelvi megrögzöttségét mutatják: „Olyan, amiket, azok, akik” szavak.

Beszélgetési hajlam kifejezője.

„Akinek van” fölöslegesnek látszó, de jellegzetes megerősítés.

„Nagy csendességek történnék”, a többesszámon kívül, jellemző, hogy a csendesség „történik”. Az „intézkedés” a törvény nyelvéből származott.

„Egyéb mulatság” főlőselegnek látszó, de jellemző megtoldás.

Ragadvány-név, amelyből rengeteget találhatunk Tömörkény írásainak lapjain

A „hát” kezdés a beszélgetés hatását kelti.

Újabb kitérés, terjedős leírás, annak érzékeltetése, mennyire nyugodtan, lomhán folyik maga az élet is. „Ennél fogva”: magyarázó kötőszó.

tudható teljes bizonyossággal, hogy Frantzia Pál veszekedni szokott a tanyaudvarban a feleségével, mert nyáron égi intézkedés van téve afelől, hogy a madarak éneke elnyomja a káromlás szavát. De most az ég is beborult, szürkén és ólomszínűen lóg a néma házak fölött, mintha rájuk akarna szakadni, amitől Isten mentsen, mert akkor alighanem megint visszaterne a földre Szabados végrehajtó.

A hajnali sötétségekben olykor tüzek látszanak hol erre, hol arra. Alakok járnak körülöttük s árnyékukat messze végigveti a földön a szalmaláng. E rejtélyes emberek ilyenkor pörkölők szalmatűz mellett a sertést, egyéb mulatság a téli idő napjaiban amúgy sem lévén. A disznótörök évadja ez, amikor az ember a malacot, amit félesztendőn át hízlalt, egy nap, egy éjszaka föléteti a vendégeivel. S az emberek gondok között számolgtatják, hogy mikor vágjanak, mint ez a városokban is szokás ünnepélyrendezések alkalmával, hogy két ünnep egy napra ne essen, mert akkor megoszlik a közönség.

János még nem vág, majd a jövő héten. Ellenben torra hivatalos a komájához, az igen hosszúnevű Luklábú Monori Kis Istvánhoz. Ez nevezetes férfiú, ami titulusból is látszik, mert akire ennyi gúnynév ragad, annak furfangos embernek kell lennie bizonyosan.

Hát János elmegy a torba. Nem messze van, csak egy félóra járás. Szép tor, még szódavíz is van. Ez különben ilyenkor szükséges. Tömrédek szódavizet belekevernek előzőleg a borba, hogy idő előtt be ne rugjon a vendégkoszorú. Hétköznapi nem isznak bort, így nincsenek hozzászokva s hamar megárt nekik. Ennél fogva sok szódát öntenek a borosüvegekbe, mielőtt az asztalra tennék s azután az asztalon még mellé állítanak két üveg szódavizet is. Ezt belefröcsögtetni a pohárba: előkelő s ritka alkalom. Fröcsögtetik is hát ugyancsak s bár így voltaképp a sötét sillerbor által megfestett szó-

advizet vedellik, mégis elkábulnak idővel e szokatlanságtól.

A lámpagyujtatnál az asztal mellé ülnek s Jánosnak, érdeme szerint, előkelő hely jut. Ami villa van a háznál, mind a tányérok mellé tették, akinek nem jutott, annak ott van a háztető. A háztetőből kihúzott nádszálból könnyen farag villát az, akinek bicskája van, olyan tökéletlen ember pedig nincsen, akinek bicskája ne volna.

Ami a találást illetné — mondjunk valamit a találásról. Városokon azt nem tudják, hogy a tisztesség úgy hozza magával, hogy az asztalfő előkelőbb népei a legszebb falatokat kapják, míg az asztalvégén ülőknek elég jó az apraja is. Ennélfogva az asztal elejére tett tál tetején szép nagy darab húsok foglaltatnak, éppen ezen oknál fogva vezérhúsnak neveztetvén. Továbbá annak, aki a porcogósat szereti, a boldogultnak a fülei is ott vannak. Bár igazság szerint abba a böndőbe volnának töltelékül való, amelyet némelyek gömböcnek, míg mások hozzáértőbben kispálanyjának neveznek.

János kiemeli a tálból egy darab vezérhúst s megeszi, miután mást mit is tudna vele csinnálni. Jó. Hát csak hiába, a friss hús az friss hús. Azután azt mondja magában:

— Gyere ne fül.

Kiveszi. Szép nagy füle volt a boldogultnak. János a villán forgatja s nézi. Azután beleharap. Ugyanekkor különböző fájdalmas vonások olyképp ülnek ki János barnapiros arcára, mint ahogy a verebek a verébdeszkára szoktak.

— Ajnye a jó reggelét — mondta János — mi van ebben fülben: kitörte a fogamat.

Csakugyan: János szájából előkerül egy fog s két darab fekete golyó. Hát ezek micsodák? János tűnődve piszkálja. Sörét ez. Hát csakugyan sörét, bátya.

János a fület a tányérra, bővebb megvizsgálás okából magaele teríti. Bicskával a papri-

*„Lámpagyujtat“,
a cselekvés fo-
lyamatának és
eredményének
összekeverése.*

*Néprajzi jelleg-
zetesség elmon-
dása.*

*Néprajzi ismeret
közlése, nagy ka-
nyarodóju kité-
rés. „Asztalfő ...
népei“: jellemző
kifejezés. „Ennél-
fogva“ magyará-
zó szó. „Foglaltat-
nak, neveztet-
vén“ műveltető
alak. „Bár igaz-
ság szerint“ stb.
vitatózó ma-
gyarázó rész.*

*„Miután mást“
stb. fölöslegesnek
tetsző, semmit-
mondó aprólé-
kosság, jellemző
tulajdonság.*

*Bántó, sikertelen
hasonlat.*

A novella magva.

*„Megvizsgálás
okából“, törvény
nyelvének hatása.*

„Nézd csak, nézd“, csevegés.

A titok nyitja.

Semmit mondónak látszó, időt húzó, jellemző beszéd.

Szakszerű magyarázat a topási módokról, látszólag nagy kitérés.

„Szokott... lenni“ ismert kifejezés.

Magyaráz, mindent elmond, amit tud erről.

kás lét róla lekaparja s a fül boncolásába kezd. Jénnek ki belőle a sörétek. Itt is egy, amott kettő, a negyedik, együttvéve vagy tíz. Nézd csak, nézd. Hát micsoda ez? Nyul volt ez a disznó?...

Most hirtelen, mint égi fénylobbanás, támad föl! János lelkében az ellopott, sörétes fülű malac emléke. Hát hiszen ez az! János eleinte mérgében nem tudja, hogy belevágja-e a bicskát Monoriba. De azután mégis csak nem szól semmit. A söréteket lesöpri a tányérról a földre s féloldalt Monorira sandít. Hogy bujna bele az ördög. Monori, ahogy a bort hordja, arra megy éppen kérdez:

— Jó-e leginkább az étel?

— Hát már csakugyan — mondja a többivel. János is. — Ilyen nem mindig adódik elő malacban.

— Hát hiszen — felel büszkén Monori — akit én nevelök...

(Ugyan hogy nem szárad el a kezéd... — gondolja János.)

Később kimegy az udvarba, megnézi az ólat s azt mondja: jól van. Ugyanis van ott még két malac, alszanak és álmukban rőfögnek az anyyalaikhoz. S János még éjfél előtt elköszön mert messze van mire hazaér.

*

Télen bajos malacot lopni, ha hó van, de ha hó nincsen, lehetséges, mert a kocsinyom nem látszik meg. Kocsi kell hozzá ugyanis, mert nem szopós malacról van szó, hanem anyányiról. Olyan kocsi kell, amelyik nem nagyon zörög. süketkocsi szokott az ilyennek a neve lenni. Egy ló elegendő elébe, mert így kevesebb ló-lábat kell ócska szórdarabokba bekötözni. Ez azért kell, mert akkor nem hallatszik a lódobogás. Bár hiszen Monori Kis Istvánéknál jómélyen alszik most mindenki, az asszonyfélék a fáradtság, az emberek a szódás bor miatt. De azért a malac gyors leitatása céljából, a malac ugyanis egészen másforma, mint az ember: ha be van

rúgva, hallgat. Még akkor sem szól ha viszik. Egyébként hurkos kötéllel az orrához lehet kötni a száját, hogy ne visítson, de ez, mint a gyakorlat mutatja, nem is szokás, ha elegendő pálinkás kenyeret adtak neki. Még csak a kutyák elintézése volna hátra. Zsíros kenyérrel, pörkölt szalonnával azok hallgatásra bírhatók más esetekben, mert éhesek szoktak lenni. De most a toron azok is kaptak enni eleget, tehát más eljáráshoz kell folyamodni. Egy kissé különös dolog, a lényege abban áll, hogy — különben ej, ne kössük minden titkunkat a csend-örök orrára, ugyanis nagyon tanulmányosak már.

Elég abból annyi, hogy János az egyik malacot még azon hajnalban elviszi a komától, azonban becsületből csak a kisebbikét. De még le is vágja a kocsiszínból sebtiben, elnagyolva s a nagy darab húsokat a padlásra viszi. Csak akkor fekszik le, mikor már világosodik. De nem tud aludni, mert hiába, az izgalom mégis csak izgalom. Pipára gyújt s olykor nagyokat nevet magába befelé azon, hogy most meg Luklábú Csülkös Monori Kis István korcsolyázik a tarlón.

*Körütekintő alapos-
sággal végre-
hajtott tett.*

*A sok magyará-
zat megszakítá-
sa.*

*A zárórész egé-
szén természetes,
közli hangon el-
mondva, betelt a
mondanivaló
helye.*

*Még egyszer fel-
csillan a jelleg-
zetes „semmit-
mondás” és a
novella odaérke-
zik, ahonnan
elindult.*

E kerek kompozíciójú, a szegedi parasztot és Tömörkényt egyaránt jellemző novella, olyan gazdag tárháza a jellegzetességeknek, amely nemcsak a szegedi irodalomnak kiemelkedően jellemzője, hanem a magyar irodalomnak is egyik számottevő darabja.

A harmadik szakasz.

Amíg a kezdeti fokon elsősorban a tárgyi jegyek mutatták az írárok szegedi voltát, amelyek részben Cserzynél, de legfőképpen Tömörkénynél a kifejezésekben mélyültek el, a harmadik szakasz íróinál Móra Ferencnél és Juhász Gyulánál a *jellemzések sajátosságában* nyilvánul meg a keresett szegedi jelleg. Természetszerűleg ezekből még nehezebb a táj hatását, mint eredeti szegedi jelleget kielemezni. Itt segítségül a már előzőkből ismert külső jegyek megisméltódései és elmélyülései, valamint a parasztság etnográfiai képének a megrajzolt képpel való azonossága a bizonyíték, hogy speciális szegediességgel van dolgunk. Mindehhez járul még egy erősfokú kulturális színeződés, Móra Ferenc széleskörű és sokirányú ismerete; Juhász Gyula antik és nyugati műveltsége, amelyeket a maguk, a parasztság és magyarságuk kifejezésének szolgálatába állítottak.

A MÓRA IRÁSAIBAN TALÁLHATÓ TÁRGYI JEGYEK főként az ásatási helyek neveiből állnak, mint amilyenek *Kunágota*, *Ötömös*, *Fehértó*, *„Insula Lebő”* stb., míg az események közül a „nagy vízzel” foglalkozott többször, és egészen behatóan tanulmányozta „A Sándor”-ral esett történeteket, amik mellett erősen jellemző képét festette a „kintvaló nemzet”-nek, a tanyai lakosságnak.

Móra „nemzetnek” nevezi azokat az egységeket, amiket Tömörkény „nép”-nek mond s ami végeredmény-

ben a parasztnál a „mások” helyett áll. Így van Móránál „alsóvárosi nemzet”, „külvárosi nemzet”, stb. Ez azért is érdekes, mert körülbelül az a különbség Tömörkény és Móra között, ami a nép és nemzet között.

A TÖMÖRKÉNYNÉL BEMUTATOTT NYELVI SPECIALITÁSOK Móránál is fellelhetők, de már korántsem abban a mértékben, mint elődjénél. A *szenvedő alak* nála is megvan: „A cappone szétvágatik és fölosztatik,” (valami) „otthon felejtődött,” „jutalmul mutatódott meg,” stb. kifejezések a szegedi paraszt zárkózottságának nyelvi megnyilatkozásaira vezethetők vissza s annak kifejezései, hogy maguk a személyek nem cselekszenek, hanem a „dolgok” önmaguk végzik a feladatot. A *többszám* használata szintén megvan Móránál is: „Úri mulatság ez, de persze nem decemberben, mikor ködök szállnak föl az elázott földekből, nyirkosságok csepegnek a bánatos egekből.” A *magyarázó költőszavak* közül a *tudnivaló és látnivaló* szerepel leginkább. „Már most tudnivaló, hogy”, „ebből látnivaló, hogy” kifejezések igen gyakoriak.

De több helyen foglalkozik Móra a *parasztság* sajátos szavaival is s nem egyszer magyarázatokat fűz hozzá.

„— Olyan halottat találtam, hogy ennek még mekekukája is van a derekán.

Annyit már tudok nyelvük rejtelseiből, hogy a mekekuka abba a családba (!) tartozik, amelyikbe a herebere, meg a herkentyű. Kiskunúl (!) az olyan furcsaságot hívják mekekukának, amiről ésszel élő ember (!) ki nem találhatja, hogy micsoda.”⁹⁷

Más helyen így magyaráz: „különös szavaik és metaforáik vannak ezeknek a réti embereknek. A hurcolkodást úgy mondják, hogy *cubolkodás*, aki dologtalanul sütkérezik a napon azt szidják, hogy miért *pirizsel*, aki lassan jár az *lententre* mën s a kötözködő ember *izgáncsol* vel.”⁹⁸

⁹⁷ Utazás a földalatti Magyarországon. Révai 1935. Hún sírok, hun nem azok. 119.

⁹⁸ Utazás a földalatti Magyarországon. Jegyzetek a rétről. 183.

Még jelentősebbek ezeknél azok a *szólások*, amiket műveibe vitt s amelyek speciálisan szegedi eredetűek. Megtaláljuk nála a Tömörkénynél előforduló „megjátszotta magát”, „egyéb világi dolgok”, „gazit vetni”, „a magam szegénye” stb. kifejezéseket. A hivatalos- és műveltek nyelvének visszahatása sem kerülte el Móra figyelmét: „— *Le vagyok csökkentve, kéröm szépen* . . .” „Möghigye, sose ávatkozok többet ilyen *tudományi ténybe*”, „az nagyon *tanulmányos ember*”, „itt van *jelönlétben* az Áttila”.

De többet mondanak ezeknél a szegedi idiótizmusok, amelyek a szegedi paraszt szókészletéből mentek át az irodalomba. „Olyant mond Börcsöknek, amitől egyszerre meg kell benne állni az *ütőnek*”. Ezek a *tükörből fészülködő urak* nagyon el szokták szuszogni az időt”. „Gondoltam, jó lenne egyet durrantani, (puskával), hogy *önné Veront az avas*”. — Nem értem. — Pedig én *nyomón beszélek, hallja*”, (Ez a „hallja”-nyomaték még nagyobb bizonyíték Móra paraszt-ismerete mellett!) „Maga a városban pengőért adhati (!) a bűrit, *ha van fogalma hozzá*”. Az „adhati”, mint nyelvi jelenség is figyelemre méltó és mint jóval előbb láttuk, az egyik legrégebb szegedi sajátosság.

Ez utóbbi példa más szempontból már annyira mélyreható meglátása a lényegnek, amely a *gondolkodás azonosulására* vall, s valóban Móra akkor is és ott is úgy viselkedik és úgy gondolkodik, ahol erre különösebb szükség nincs, mint ahogy azt a paraszt is teszi.

A paraszttal azonosuló író remek rajzát is tudja adni a szegedvidéki „nemzetnek”. A paraszt-eposz számbavehető „*Ének a búzamezőkről*” Mátyása a legremekebb magyar parasztfigurák egyike, amit magyar író tolla valaha is leírt. A régi idők képviselője. Méltó kiegészítője Szüle, szintén ugyan e regényből. A felfelé ívelő paraszt példáját ugyancsak e regény Ference mutatja, míg az átmeneti ember remek típusát, Habít, Mórának egyik legrégebb és legkedvesebb írásából, a Georgikonból ismerhetjük meg.

M Á T Y Á S S A L O T T I S M E R K E -
D Ü N K M E G, amint pipát szurkál. Nagy az öröme,
ha a cirok átkecmereg a száron. Egy letűnt, nyugalmas
világot hoz ő közénk. Abból a fajtából való még, akinek

az az elve, hogy „apám is így csinálta, az apám apja is, én is így csinálom”. Nem állhatja az „urizálást”. Még a petróleum-világítás is „módi” neki. Azt meg éppenséggel nem tudja felfogni, hogy mire Ferencnek szappan, s még hozzá öt darab. Van két nagy szerelme, a föld meg a fia. Ez a helyes sorrend, mert minden gondolata a földdel kapcsolatos. Számталannál számtalanabb fordulattal igyekszik az állítólagosan valaha egybetartozó földeket ismét összeragasztani. Az orosz hadifogoly „Spiritutó”-tól is affelől érdeklődik, hogy mennyi földje van otthon. Ezen az alapon köti a barátságot, mivel az is földdel bibelődő ember.

Politikai nézete legutóljára a 48-as éveknél változott s mást elképzelni sem képes, s ki is jelenti: „Kossuth sose mulhat el!” Nagyon lehangolt lesz, mikor március 15-én senki sem tart vele a Kossuth-nóta éneklésében. Ő azt nem érti, hogy kommunizmus van. Meg is bukattja hamar. Mert ha a kommunizmusnál nincs király, kinek a képét teszik a pénzre? Erre aztán senki sem tud választ adni. De azért csak megragadja valami a figyelmét, hogy akkor nem kell adót fizetni. Az államnak a kezét, amely kin is eléri őket, igen erősen érzi és sokszor ki is kel ellene. Bizalma nem sok van az állami faktorokhoz, elhatározza, hogy ha nem fogadják el az adóját, írást kér róla. Azt sem hiszi el, hogy nem azért kell a halotti bizonyítvány fiáról, hogy legyen mire bélyeget ragasztani. „Meghalt az már, minek bolygatni” — véli. Mikor aztán még az állatorvost is a nyakukra küldik, kitör belőle a keserűség. „Felfordul a disznó nélkül is, s a tehén sem fogja hívni, ha fel akar fordulni” — mondja.

Családjával szemben a lehető legszívesebb s igen kedves humorú. Kedvesek azok a zsörtölődések, amelyeket Szülével folytat, egy-egy tréfával mindig letorkolja. Fiát, Rókust magyaros szívvvel, de azzal a szeretetet mutatni nem tudó jellemvonással szereti, ami ezt a népet oly igen jellemzi. Ez nem tud mutatni, magába zárja érzelmeit. Látszólag hidegen mondja el, hogy fia meghalt, de utána iszik egy búfelejtőt. Általában nem veti meg az italt, s már a kis unokát is bevezeti ebbe a mesterségbe, mert azt tartja, hogy az edzést korán kell kezdeni és semmi sem edzi az embert úgy, mint a bor. Különben talán a kis Mátyás, az unoka az, akit a legjobban szeret.

mindenki között. Állót és sok játékot csinál neki s folyton körülötte foglalatoskodik.

Később azonban belátja, hogy nem maradhat meg oly csökönyösen régi felfogása mellett s lassan megbarátkozik azzal a gondolattal, hogy neki is haladnia kell. Később aztán mértéken felül belejön az újmódiba s még a miniszter fogadását, illetve felköszöntését is elvállalja. Közben értesítést kap arról, hogy fia él. Tudakozódik, hogy miként mehet sora ott kint s mikor megtudja, hogy azt is ki lehet birni, nem fedi fel titkát, hanem eldobja az értesítést, hadd nyelve el azt is az annyi titkot elnyelő tó. S méltó sorsa az örök nyugalom magyarnak, hogy túléli valamennyi hozzátartozóját.

Mátyásnak méltó kiegészítője élete párja, Szűzle. A megtestesült öreg asszony, az örök zsörtölődés, a klasszikus anyós-típus. Mindig keres ürügyet a durúzsolásra. Durúzsol a muszka ellen, mert gyerek-bolond. Az öreg Mátyásra, meg a fiatalokra, mert mindig összebujnak. Etelben úgy akar gyanút ébreszteni az őr ellen, hogy felhívja figyelmét Ferenc sok városbajárására. Ferenc előtt meg azt fejtegeti, hogy még a gombot sem tudják felvarrni a mai asszonyok, amin természetesen Etel munkáját kell érteni. Az örök Siva még arra is képes, hogy a szentképet ellopja, hogy ezáltal támasszon köztük viszályt. S leírhatatlan az a lelkiállapot, amely elfogja, midőn terve nem sikerül. Ebbe betegszik bele, s ez okozza halálát is. Igazi segítőtársa Mátyásnak abban, hogy Etelt és Ferencet, illetve a földeket összehozza. A női furfang minden fortélyát felhasználja, a megrendezett egyedülhagyástól kezdve, a kenyérbe sült szoknya-korcig. Jó lelkű, de azért mostoha unokájának csak száraz kenyeret ad, még a sajátjának frisset. Arról meg ne is beszéljünk, hogyan esik neki a menyé dicsérete. Fiának halálhíre végképp elkeseríti. Betegségében is megmarad az örökké dolgozó asszonynak, az utolsó percig talpon van.

Tömörkény Főregteg Jánosának méltó társa HABI. Ugyan az a jó humora van, mint Jánosnak s igen szereti sarokba szorítani az úrfélét. (Még egy úr sem tudta leírni neki a dzag-betűt.) Habi még közelebb áll a négy őselemhez, mint János s tőle nem igen telne ki holmi „félkézkalmárkodás”. Inkább a természettől várja a szerencsét. Nem mondana rosszat soha tűzről, vízről, levegőről.

és földről. De még a csillagokra sem mutatna rá egy ujjal sem, mert pokolvar lenne a kezén. Ő az utolsó sámán-ivadék, aki még tud egy-két ősi titkot. Ha a Dollár kutya nem jön elő, akkor csak leakaszlja a kocsi jobb hátsó kerekét, azzal feláll a kerítés kapujában a látóköre, négyszer átkiált a keréklyukon a négy világtáj felé, hogy: „Dollár akár mölyik sarkában tartózkodol a világnak, holnap estig gyere haza.” S a puli haza is jön, ha nincs valami komolyabb baja. Azt is tudja Habi, hogyan kell a földberejtett kincset kikutatni. Mert a kincs módfelett izgatja a Habi-féléket, a hirtelen jött meggazdagodás lehetősége mindnyájuk előtt ott lebeg, hiszen bármelyikük telkén fekket a háromkoporsós hun-király. A keresés módjának egyike, hogy Habi kőbaltájával Lucza-nap éjtszakáján fejbe üti magát valaki, s az meglátja a föld gyomrában a kincseket. A másik mód már nehezebb, mert ahhoz tudni kell a „Drómó ördög imádságát” is, amit csak ő tud. „Kényszeritelek tégedet a három erősségökre és a két hatalmasságokra, hogy mögjelönjél tüstös társaságunkban fekete bakkecske képében s nekünk a kijelöntött 999 vadonatúj aranyakkal szolgálatunkra lögyél”. Persze valaki miatt sohse jelenhet meg az idézett s így nem kerülhet elő a kincs, de azért megmarad a remény, hogy majd máskor.

Politikai nézetei nagyon hasonlítanak a Mátyáséhoz. Az állam nem tudja népszerűsíteni magát sehogyan sem. Különösen nem fér a fejébe, hogy miért belterület a város és miért külterület a tanya. Alighanem azért, hogy a paraszt ne értse. De azért nem ellenkezik, „mert ami szabál, az szabál”. Tapasztalatai vannak már az irányban, hogy jobb nem ellenkezni. Bár egy kis lyukat pókhálóval, papsajtlevéllel, vagy egy kis kapart mésszel hamar be lehet gyógyítani a fejen Habiné jóvoltából s különben kikerül az a maga foltjából is. Mert kemény, józan, becsületes emberek ezek a Habik.

A felfelé ívelő magyar parasztot F E R E N C példázza. Az a fajta ő, aki elkerülve otthonról, a világégést nyitott szemmel kísérte és ahol tanulni lehetett, ott első volt. Maga mondja, hogy a háborúban vagy megvakul, vagy kinyílik az ember szeme. Ő már nem csinálja azt majommodra amit apja rosszul tett. Célszerűen gondolkodik, kihasználja a földet, gépet vesz, tanyát javít s amiről a kör-

nyék álmodni sem mert, belement tőba. U. i. kivívta az ártmányosítást s nagy darab mocsarat csapoltattak le. Ezek mind olyan tettek, amelyek faluhelyen „szónak vannak kitéve”, de Ferenc rá sem hederít, megy a maga útján. Azután megfordul a közvélemény s mindjárt másképen néznek rá. De Ferenc sohasem gőgösebb, vagy alázatosabb helyzetenként. Bátor, minden tetteért felelni tudó, öntudatos férfi. Nyugodtan vallja be, hogy ő vágta át a gátat, hogy a báró földjére menjen az ár, s ne a szegények vetését vigye el. Nemes szívű ember, aki a fogoly muszkát is épp úgy embernek tekinti, mint mást és bosszúra nem is gondol felesége miatt, az már úgy is halott. Ő már nem neveli olyan radikálisan a gyermekeket, mint Mátyás, s öszszevonja szemöldökét a gyerekek borívásánál. Szemében különös akaraterő van, amitől a puli is meglapul. Ő méginkább megtestesítője a szótlán, érzését takaró magyarnak. Pedig mennyire szereti a gyermekeket. De túl teszi magát Péterke halálán. De hiába ültet facsemetéket, állít fel malmot, azt a titkot, hogy felesége első ura, — kit maga szórt be avarral, mint halottat, — él, nem tudja elnyomni semmi. Egy darabig nem akarja megzavarni hozzátartozóinak nyugalma, de nem nyugszik addig míg jóvá nem teszi bűnét. Mert úgy érzi, bűnt követett el akkor, midőn feleségét bajtársának, — akinek már úgy sem használt semmi, — nem adta oda a neki még sok időre szükséges falat kenyerét. S hajlandó minden keservesen összegyűjtött vagyonkáját ráköltetni, hogy a „felátadott” Rókust hazahozassa. Ez már sikerülne is neki, mikor más jön közbe. Felesége megháborodik, s meghal, ő meg holt feleségébe szeret bele s tragikus öngyilkossággal vet véget életének.

A diadalmas, ekeszarvát fogó, földmélyét vájó, égbénező és könyvből olvasó magyar paraszt az irodalomban még nem érkezett arra a fokra, hogy törésnélküli magyar jövő lehessen.⁹⁹

E Z E K B Ő L L Á T H A T Ó, hogy Móra. gyermekkori emlékein és az ásatásokkor szedett tapasztalatai kivül, — amit egyik bírálója mond róla — beha-

⁹⁹ E fejezet bizonyos változtatással megjelent a Magyar Lélek 1942. áprilisi számában.

tobban is foglalkozott a magyar; közelebbről a szegedi paraszttal. Ezt igazolja „*A magyar paraszt*” c. kis tanulmánya is, amelyben többek között rámutat a nép tárgyi és szellemi javai gyűjtésének nagy fontosságára és bizonyításul példákat sorol fel. Ő maga ismeri is a parasztot kívül-belül s onnan van az, hogy meglepő, de őszinte képet tud róluk rajzolni.

Az ilyen megnyilatkozások, mint amilyent a homoki ember tesz: „Herkenyű se bir a homokkal, akinek a neve szilokférőg, (filoxéra) mert kiszúri neki a homok a szőmet,” vagy amikor áhítatosan hallgat valami beszédet és csodálja is „aki kitanálta”, de el nem hiszi; mind-mind arról tanúskodnak, hogy jó megfigyelő léste el a paraszt észjárását. Különös előszeretettel foglalkozik a homoki ember lelkületével, mint amilyen Habi is volt s e tekintetben sok utánzóra is akadt.¹⁰⁰

Remekek és a paraszt ismeretkörét világítják meg az ilyen megfigyelések: „ez még az ánti világban történt, hallja, az pedig még Kossuth atyánknál is régebben volt”. — Nem kevésbé érdekes a hiedelem-világ festése, különösen Attila sírjának keresésével kapcsolatban, ami minden szegedi paraszt képzeletét erősen foglalkoztatja.

A L É L E K M É L Y E R A J Z O L Á S Á -
N A K egy remek példáját, melyet Goitein György is észrevett¹⁰¹ — iktatjuk ide: „Ha ettől az embertől most bármi jutalmat kért volna a hír hozója, szó nélkül megadja neki. *De ősi paraszti természetét és Isten áldásával való okos takarékoskodását megtagadni nem bírja* és amikor az igazgató úr csak egy kis ágacskát kér a virágzó barackfáról, akkor kiválasztja a leghitványabbat”. — „Az a fajta ez amelyik ezer éven át mindig volt, s az igazgató úr nagyon örült annak a gondolatnak, hogy Ferenc azóta visszapróbálgatja a földbe azokat a búzaka-lászokat, amiket örömeiben kiszaggatott.”

Ez a mindenekfelett uralkodó *hasznossági elv* nyilvánul meg a parasztnál, s Móra minden sorából kifejezésre jut. Egyik kedves eset, amikor ásatás közben a gö-

¹⁰⁰ Pl. Kulasi Ödön: Bérföldes magyarok. Szeged, 1913.

¹⁰¹ Goitein György: Móra Ferenc az író. Pécs 1934.

dörben guggoló íróra tejfől csöpög, mire így szólal meg: „Az ám, lelkem — nézek fel — látja csupa tejfől vagyok már“, mire a néni a legremekebb naivitással így felel: „Nem tőszön sőmmit, lelkem, deiszön csupa savanyú téfől az mán“. Ezt nem gúnyból mondja a szüle, hanem abban a hitben, hogy más is a tejfölt sajnálja.

Móra annyira azonosul a paraszttal, hogy akkor is az ő gondolkodásukat követi, amikor nem is velük foglalkozik. „Annyit már én is megtanultam Itáliában, hogy az örömet még a festett képek előtt se mutassa az ember, mert még az írott Venus is mindjárt drágábbért mutogatja magát.“ Ugyanaz a gondolkodás ez, amivel a paraszt is elindul, főleg a vásárlásokra.

A gondolkodás azonosulására mindennél jellemzőbb a következő példa: „Az még a Nővé idejéből való. Akit a vízőzön kiöntött az árendáiból“. Ebben nemcsak a paraszt sajátságos, remek gondolkodását látjuk, amit az „árenda“ mutat, hanem Móra hű megfigyelését is, amikor az „akit“ előtt a nyelvtan-szerinti vessző helyett pontot tesz s ezzel híven festi a szegedi paraszt jellegzetes, magyarázó hangsúlyú beszédét.

Vannak akik nem értenek Mórával mindenben egyet s többek között kifogásolják, hogy az *Ének a búzamezőkről* Mátyása csak véleményezi a dolgokat, s „a regény problémái csak elsuhanak mellette, de nem teszik próbára“.¹⁰² Szerintünk éppen ez mutatja Móra igazán tisztánlátó felfogását, mert a magyar paraszt soha sem hagyja magán uralkodni a környezetet, az új rendet, hanem hagyja maga felett elvonulni a vihart, s ezzel vésseli át a bajt.

Mindezekén túl van Mórának egy olyan speciális adottsága, amely elkülöníti őt minden más írótól, s amelylyel a legmélyebbre ás a szegedi lélekbe, ez pedig az, hogy alakjait, — ha olyat kérnek tőle, amit nem lehet megtenni, de elutasítani sem — a saját, paraszti fegyvereivel veri vissza, a saját nyelvén — és ezen keresztül magyarázza meg kérdésük lehetetlenségét. Ilyen pl. mikor az egyik paraszt jelenti, hogy megtalálták Attila koporsóját s ravaszul egy kis előleget kér rá. Akkor az író meg-

¹⁰² Vajtai István: Alkalmi szemlélődés íróink népszemlélete körül. Magyar Kultúra 1941. ápr. 20. és máj. 5-i szám.

kérdezi, hogy tudja-e hogyan temették el a nagy hun királyt? S amikor a paraszt azt válaszolja, hogy három koporsóba, Móra csak a vaskoporsót kéri, az arany és ezüstre azt mondja tartsa meg magának.

Másik kitűnő példája még a hasznosságot néző és saját fegyverével visszavert parasztnak a Kolibrik c. novella.¹⁰³

— Mik azok a szépségös cifraságok, lelköm-galambom? — kérdezi tőlem bizodalmasan. (Mák ángyó.)

— Ezek az újfajta tyúkok — teszek a tenyerébe egy diónyi maradarat. — Ezután csak ilyeneket lesz szabad keltetni.

— Ó, őszöm a lelkét, de csöppség, nézi kedvetlen. — Oszlán jó tojó-e ez hallja?

— Tojik az nyolcat is egy nap, ángyó.

— No ebből vőszök, — ragyog az arca ángyónak.

— De csak akkora ám a tojása, mint a borsószem.

— Tojás: tojás, — mondja ángyó szigorúan, mintha már a piacon árulná a kolibrik tojását a városi népeknek, darabját kétezer koronájával.

— Csakhogy nem úgy lesz az ám ángyó — veszem föl az asztalról a hivatalos lapot. — Ki van adva törvényben, hogy az újmódi tojást, csak literrel szabad mérni.

Mák ángyó rámnéz, féloldalt hajtva a fejét, mint régimódi öreg tyúk, hogy hátha csak tréfálok. De olyan méltóságosak a nagy kőfalak, a sok kép a falon, a hosszú pokróc a grádicson, — nem, ez nem tréfálódzás háza.

— Hát rusnya férög, az Isten bomlassza mög, aki kitanálta, — teszi le utálkozva a szépséges cifraságot az asztalra.¹⁰⁴

E lelkialkat ellentéte, a megható naivság tükröződik Móra bemutatandó novellájában, amely véleményünk szerint egyik legszebb remeke Móra írásainak. A novella már nem kitérések sorozata mint az előzőknél, hanem teljes egység, ahol a kitérő részek szoros tartozékai a főeseménynek. A főtétel pedig az, hogy a felvetett problémát miként lehet megoldani úgy, hogy az elbeszélés szempontjából is megfeleljen a követelményeknek s az olvasót se csapja be. Ez Mórának tökéletesen sikerül is. A magyar embernek s vele a szegedi magyarnak legfőbb jellemvonására, törvénytiszteletére alapozza a megoldást.

E mellett az az utánozhatatlan csevegő nyelv, amelyen Móra előadja mondanivalóját, páratlanná teszi az egész magyar irodalomban. Ez valójában azonos a szeged-környéki ember szavaival és az ő gondolkodásukat

¹⁰³ Beszélgetés a ferdetoronnyal c. kötetben.

¹⁰⁴ I. m. 218.

fejezi ki s ott válik el tőlük az író, a művész, ahol ugyanezeket a kifejezéseket a maga nevében mondja el, így jellemezvén alakjait s önmagát egyszerre. Különösen áll ez a novella záró-soraira, amely egy az elmondottak között lévő gondolat ismétlése, egészen különös, egyéni módon.

Szél ángyó jót akar.

Hogy kicsoda az a Szél ángyó? Azt abból lehet legjobban megtudni, ha elmondom, hogy kicsoda Szél ángyó ura.

A Szél ángyó ura Tilalmas Nagy István. Afféle barkácsoló ember kint a tanyán. Akkor is barkácsolt, mikor én megismertem, vagy tizenöt esztendővel ezelőtt. Valami másfél öles nyárfa karót igazgatott bele a tanyája tetejébe, az oromfa hegyinél.

— Mi lesz az, Pista bácsi? — kérdeztem tőle.

— Ez? Vellárhárító.

— No? — néztem nagyot. — Csak nem tán?

— Dehogynem. A régi már elrohadt, nézze, odahajítottam a talóra.

— Hát holtig tanul az ember — mondom — még ilyet se hallottam.

— Mán pedig ilyent hallhatott volna, mert ezt nem én tanáltam ki. Az urak is csak így csinálják a városban.

— No nem egészen. Az urak vasból csinálják, annak is megaranyozzák a hegyit.

Írással azt vissza nem lehet adni, milyen mérgesen höccentette el magát a tanyai Franklin a létra hegyiben.

— Szegény embörnek fábul is jó van, hallja, — nézett le kevélyen, aztán több szót nem is vesztegetett rám. Értetlen város népek még annyit sem érdemelnek.

I. rész: Előzmények. Jellemek bemutatása.

„Ángyó” népi szó, amelynek itt rokonságot jelentő voltánál fogva, bizalmas jellege van.

Móra nem válik személytelenné, mint Tömörkény s első személyben beszél, ez által még közvetlenebbé lesz a csevegés.

A Franklin név beágyazva a „höccintés” és „hegyibe” szavak közé „tanyai” előnévvel, remek.

*Egyetlen rövid
kis kitérés, az
is a cél szolgál-
tatában.*

*A hamisítatlan
népi gondolko-
dás remek pél-
dája.*

*„Mondi”, szege-
di nyelvi saját-
sága.*

*A „szent korona
tana”, az isme-
retek köréből
való, de a
„meggázolt...
az idő”, már
a nép kifejezése
s a „fáján felej-
tett alma” ha-
sonlat is népi.*

Hát ilyen ember Tildalmas Nagy István, akit azonban erről a névről tulajdon szomszédja se ismer. Ellenben mindenki ismeri úgy, hogy: a Szél ángyó ura. Megesett ez más háznál is. Hogy tovább ne menjünk, Lotharingiai Ferencet is csak Mária Terézia urának nevezték vala. Akié az impérium, az adja a nevet.

Már pedig odakint az impérium teljesen és változatlanul a Szél ángyóé. Ugyan idebent is csak az övé. Láttam akkor is, mikor egyszer a múzeumban kalauzoltam őket. Néztük a Munkácsy-képet, a Honfoglalást, Pista bácsinak nagyon tetszett Árpád apánk, hogy olyan gangosan üli a lovat, de Szél ángyó elpittyesztette a száját:

- Cselkéllyöm.
- Kicsodát?
- Az Árpád királyt.
- Miért cselkéllyi, Szél ángyó?
- Azért, mert nem királynak való.
- Hogy-hogy?

— Mert aki királ, annak gyalog is magasabbnak kell lenni, mint a népeknek lóháton.

Szél ángyó azzal hátat is fordított a magyar előidőknek, Pista bácsi pedig sietett lojálisan alkalmazkodni. Persze nem Munkácsyhoz, hanem Szél ángyóhoz.

— Jól mondi az asszony, — bólogatott nagy megértéssel. — Magam is azt tartom, hogy Árpád apánknak a kisujja vastagabb vót, mint egy mostani huszánpitányának a dereka.

Persze az régen volt, mikor a szent korona tanát így értelmezték Szél ángyóék, azóta még jobban elvékonyodtak a királyok és midnyájunkat meggázolt egy kicsit az idő. Szél ángyó összetöpörödött, mint a fáján felejtett alma, Pista bácsiból olyan hasbavállas, térdberoggyant öreg ember lett, aki már csak lefelé tud menni a létrán. Inkább csak a szavukról ismertem rájuk, ahogy tegnap becsoszogtak hozzám hetipiac után.

— Kérdezze no, mi járatban vagyunk? — kezdte Pista bácsi a kint való illetlen első paragrafusá szerint.

Úgy feleltem, ahogy a kódex előírja:

— Majd meg mondják, ha akarják.

— Hát majd anyó mögmondi, — igyekezett háttérbe vonulni öreg barátom.

Szél ángyó mingyárt a tárgyra tért. Előszedett a kosarából egy zacskó aszaltalmát, egy bögréske tejfölt, meg három tojást.

— Hoztam egy kis bélégre valót.

— Bélyegre valót? No? Tán hír érkezett a Páliról?

Pali a fogadott gyerekük volt Szél ángyóéknak. Mióta összekerültek, mindig volt nekik egy fogadott gyerekük, aki libát őrzött, birkát legeltetett a ház körül, még föl nem nőtt, aztán li házassították és keresztelték más fogadott gyereket. Pali volt az utolsó, valami sokgyerekes kapásnak a fia, de azt már nem házassították ki. Bekívánta a király, a háborúba, aztán sose eresztette többé vissza.

Nem, nem a Pali, — rázta meg csöndesen a fejét Szél ángyó és a szeméhez emelte a fejkendője csücskét. — Legációba kellene levelet írni.

— Miféle legációba? — értetlenkedtem.

— Hát ahun a királ gyerekei vannak. A tekintetes úr levelezi őket, ugy-e?

— Nem én, — lepődtem meg nagyon őszintén. — Közelebb se levelezek, nemhogy olyan messzire leveleznék.

— Néze, nekünk mögmondhassa, — hajolt közelebb hozzám Szél ángyó. — Mink úgyis tudjuk, hogy maga be van ismerkedve szövénykéikkel. Olvastuk a világujságba, ehol-e.

Előveszi a lebeléből a szépen összehajtogatott képesújságot, amelyikben meg van írva, hogy az az ábécéskönyv, amelyikbe én is belesegítettem, elkerült a király árváihoz is.

— Jaj lelkem Szél ángyó, — mosolyogtam el magam, — könyv csak olyan, mint a muzsi-

II. Rész: A főesemények.

A Tömörkénytől is ismert illem-szabályok.

A paraszt tettekkel kezd a beszédet.

„Bekívánta”, ahogy a paraszt a katonai behívást nevezi.

„Levelezi őket”, tárgyas vonzat, remek eredeti népi nyelv.

Jellemző vonás a bizalmaskodó hang, amely azonban soha nem lépi át a megengedett határt.

Kaszó, Messzire elhallatszik, de azért a muzsikást perem mindenki ismeri ám, aki a muzsikát hallja.

Ángyó szemelláthatólag elszomorodik. Pista bácsi hol őrá néz, hol énrám, tünődik, merjen-e szólni, ne-e, de mégis csak megszólal:

— Az atrecukat azért tudja tán?

— Azt megtudhassuk.

A mese magva.

— No lelköm, akkor nincs hiba, — vidámodik föl az ángyó szeme. — Mögkéröm, igön szépen írja mög a Zitának, hogy minálunk lenne legjobb helye annak a szögény gyerekeknek.

— Melyik gyerekek? — felejtkeznek rá ángyóra.

— Hát akármelyiköt adná nekünk, mink vállalnánk szívesen.

Az öregből kitör a hasznót-nézőős paraszt, a „legtöhetősebbet” kéri.

Pista bácsi bizonytalanul szusszant egyet. — Mán mégis csak a legöregebbet. Az a legtöhetősebb, mög abbul lössz leghamarább embör. Azt még mink is mögérnénk.

Ángyó a szeme sarkával elhallgattatja Pista bácsit és megint ő veszi át a szót.

„Átvette az élet a vállán”, a nép használta kifejezés.

— Nérze, nekünk se kicsi, se nagy, oszt mióta a Pali elveszett mink mán csak olyanok vagyunk, mint a szödött szőlő. Hát mondom ennek az embörnek, lögyünk jó szívvel ahhoz a szögény asszonyhoz, ha mán úgy átvette az élet a vállán, vállajuk örökbe valamelyik gyerekit.

A nevenre iratom, — kézségeskedik Pista bácsi.

— A nevünkre, — igazítja helyre Szél ángyó. — Ráíratunk tanyát, szőlőt, földet, mindönt.

A novella tetőfokán, hogyan lehet ezt megoldani.

— Olyan várakozva néz rám mind a két öreg ember, hogy le kell sütnöm a szememet.

— Nehéz lesz az, ángyó.

— Mér lönne? — döccen előre Pista bácsi.

— Vót mán nekünk sok nevelt gyerekünk, mind embör lött abbul.

Tisztában van társadalmi

Ángyó azt hiszi eltalálta a gondolatomat.

— Hogy a gyerekek nagy nőmből való, mink mög csak olyan parasztok vagyunk? — teszi a

kezét a kezemre. — A tiszta szobába: hálatnám, nézze. Híszön maga mondta, mikor nálunk vót, hogy abba a király is ellakhatna.

— Nem azért, ángyó, — rázom a fejem, — más hiba van. Ugye, a kis királyfinak is legeltetni kellene?

— Ó, lelköm, csak olyankor, mikor a nap süt. Esőben az öreg is eltogyogna a birkák után.

— Igen ám, ángyó, csakhogy a királyfiaknak az a törvényük, hogy ők csak aranybárányt legeltetnek.

— Ez törvény? halkul el az ángyó szava.

— Törvény.

Aztán egy kicsinyég hallgatunk mind a hárman, ángyó szorosabbra köti az álla alatt a kendőt és megindul kifelé. Egy kicsit elgörbül a szája széle, mikor elköszön.

— Istennek ajánlom, tekintetes úr. Én jót akartam.

— Mőghígyje, jót akart, — fog velem kezemet Pista bácsi.

Meghiszem, lelkeim, hogyne hinném, — nézek eltűnődve utánuk. Jó is volna az, ha úgy lehetne, hogy Tilalmas Nagy István és Szél ángyó örökbe fogadná a magyar királyfiat és kivinnék Domaszékre és felnőne úgy, hogy politikust nem látna és megtanulná azt, hogy szegény ember fából csinálja a villámhárítót és hogy a királynak gyalog is magasabbnak kell lenni, mint másnak lőháton...

adottságával. - Remek naivitással szószerint veszi a szokásmondásokat. „A király is ellakhatna,” stb.

Itt a megoldás. A törvény föltétlen tisztelete adja meg.

III. Rész: Befejezés. Tettekben megnyilvánuló lelkiállapot.

Az író utánozhatatlan összegezése az elmondott főbb jellemvonásokból, tökéletes záró-része a novellának.

E novellában már szóhozjut az író is s nyíltan állást foglal alakjai mellett s szinte sugárzik az a szeretet, amellyel körülveszi őket. Bár Móránál elsősorban az írói kvalitás a döntő s nála mutatkozik meg legszembetűnőbben, hogy miként emelkedhet a „népi tárgy” művészi fokra, másfelől mégis a nép, a szegedi nép és táj az, amely írásaiból visszatükröződik.

Juhász Gyula.

Juhász Gyula szegediségének kutatásánál még messzebb esünk a közvetlenül megfogható jelektől, mint az előzőknél. Nem mintha nem volna éppen elegendő szegedi jegy költészetében, de ezek a kimondottan szegedi-vonatkozású versek — kutatásunk célkitűzése szerint — nem vehetők a lényegnek, a szellemnek hű kifejezéséül.

Méltatói csaknem mindannyian megegyeznek abban, hogy vidéki költő. Komlós Aladárnak az tűnik fel, hogy „mindenütt ott van a Tisza.”¹⁰⁵ Ezt emeli ki Szabó Zoltán is: „A magános költőnek talán ez az egyetlen igazi szerelme ez a folyó . . . Hűsége megható . . . Más folyóhoz nem igen volt szava.”¹⁰⁶ Babits az egy tájhoz-kötöttségét emeli ki. „Alig van magyar költő, aki annyira azonosodott volna egy várossal, egy tájjal. Egészen bezárult ebbe a légkörbe, minden más vidékre ennek az egynek színeit vetítette, Szegedet képviselte, még mikor elvagyott is.”¹⁰⁷ Új könyvében Féja Géza is megemlíti Juhász Gyula szegediségét: „Juhász 1918. után valóban megtért szülőföldjéhez s ugyanazt igazolta a líra vonalán, amit Tömörkény a szépprózában: bizonyosságot tett, hogy a legszelídebb, legcsöndesebb magyar tájból, a szegedi tanyák világából s Tápéból, az ősiségbe rekedt „utolsó faluból”

¹⁰⁵ Komlós Aladár: Az új magyar líra. Pantheon é. n. 117.

¹⁰⁶ Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz. Nyugat. 1942. 123.

¹⁰⁷ Babits Mihály: Írók két háború között. Nyugat, 1942, 203—4.

nagy lírát teremthetünk. A „Tápai Krisztus“, a „Falusi lakodalom“, a „Tápai lakzi“, a „Szakállszárító“ és társaik: a magyar nép és táj esztétikáját alakítják zenévé. Új népi líránknak minden bizonnyal Juhász Gyula az őse.¹⁰⁸ Ezt a tájhoz-kötöttséget azonban részleteiben Féja sem fejtegeti.

JUHÁSZ SZEGEDI VONATKOZÁSU VERSEI nem pusztá külsőségeken alapuló írások, hanem a legtöbb esetben a legmélyebb lényeg meglátása és kifejezése. Szeged címet viselő verse jóval több egyszerű leírásnál, ami már az intonálás hangjából is kitűnik:

A Tiszaparton halkan ballagok
És hallgatom, mit sírnak a habok.

A „halk ballagás“ csendes elmerülésre mutat, amelyet méginkább kiemel a mély magánhangzók egyhangú zenéje, amit csak a két s élénkít egy küssé. De a további sorok is mind csendre intenek: „méla forduló“, „Dugonics András búsult valahol“, „Petőfi Zoltán erre ballagott“ stb., valamint az egész vers hangfestése magán viseli a táj méla lelkét.

A méla kanyargású Tisza, „Mely Szeged táján oly merengve jár“ s mely „iszapos, álmos, csöndes“ és „rozs-dás emlékek“ nyugszanak mélyén, mindenütt elébünk bukkan s rányomja bélyegét az álmos tájra s Juhász verseire.

Tiszai tájak, Megint a Tiszánál, Tisza szögén, Alkony a Tisza hídján, Tutajok a Tiszán, A Tiszához, Tiszai csönd, stb. című versek, mind-mind mutatják, hogy milyen végzetesen e tájhoz nőtt a költő. Nem kevesebb verse szól magához Szegedhez s a város nevezetességeihez sem. *Szeged, Üzenet Szegednek, Szonett Szegedhez, Szegedi óda, Szegedi boszorkányok,* stb. De benne van J. Gy. költészetében Szeged története, alakjai stb., az árvíz, a Fekete Mária-kép; Tömörkény és a többiek mind, nemcsak a nevüket viselő versekben, hanem szerte elszórtan is.

Juhász Gyula szülőföld-szeretete — minden látszat ellenére — nem csupán egy tájnak-hódolás, hanem rajta

¹⁰⁸ F. G. A nagyvállalkozások kora. 180.

keresztül a nemzet egészével való egybeforrás. Szegedi ódájában pl. egybegyűjti a szülőhely nevezetességeit, de egy remek fordulattal az egész országra szóló fontosságát emeli ki.

Szeged: emlék vagy és reménység.

Emlék: Attila itt lakott,

Innen vezette hősi népét,

Megostorozni nyugatot.

És itt lakott Dugonics András

Tüzes magyarság papja, itt,

— — — — —
és itt mélézött, itt mosolygott

Mikszáth, Tömörkény, Gárdonyi.

De sokkal fontosabb ezeknél, hogy

Ravasz Kabóknak, Förgetegnek

Nagy útja indul innen el,

mert

...ittén él fajtám, a józan,

A bölcs, tűrő, munkás paraszt,

kinél úrabban nincs valóban.

S ki engem biztatón maraszt:

Mert benne látom jobb jövődönk

Örök, erős, nagy zálogát,

Az új országot megteremtő

És megtartó Nem, nem, Sohát.

A magyar parasztban látja tehát Juhász Gy. is a haza megmentőjét. De mennyivel mások az ő parasztjai, mint az eddigi íróké! Olyanok, mint a táj s mint Juhász Gyula. „A magyar paraszt ebben a világban nem lefojtott erő, izmos és fenyegető vitalitás, hanem a fáradságtól csendes és bánatos arcú ember, a méla tájon átvonuló sziluett”, írja Kovács László Juhász parasztjairól.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Az irodalom útján. Révai. é. n. 75.

A FÖLDRAJZI TÁJ HATÁSA.
 N A K tulajdoníthatjuk Juhász Gyula szociális tárgyú verseit is, nemcsak azért, mert már címükben is elárulják Szeged-környéki eredetüket, hanem azért is, mert „az ősiségbe rekedt utolsó falu”, Tápé, itt az ország második városának tövében annyi eredetiséget őrzött meg, amely még hosszú időig kincses bányául szolgálhat a nemzeti sajátságok iránt érdeklődők számára s amelynek szomorú élete oly igen rokon a költő bánatos világképével s a közvetlen hatás fejeződik ki e verseiben, az egész magyarság egyetemére kiterjesztve.

TAPAI LAGZI

Brummog a bőgő, jaj, be furcsa hang,
 Beléjekondul a repedt harang,
 Kuttyák vonítanak a partra fel,
 A tulsó parton varjúraj felel.

A szakasz e fanyar, groteszk hangja már eleve nem sok jót ígér.

Brummog a bőgő, asszony lett a lány,
 Az élet itt nem móka s nem talány,
 A bort megisszák, asszonyt megverik
 És izzadnak reggeltől estelig.

Isméltető kezdet, velős tárgyra-térés és pillanatnyi helyzetbe sűrített egész élet.

De télen, télen a világ megáll
 És végtelen nagy esték csöndje vár,
 Az ember medve, alszik és morog.
 Benn emberek és künn komondorok.

Végtelen nyugalma ellentétes kép, a kontraszt kihangsúlyozására.

Brummog a bőgő, elhervad a hold,
 Fenéig issza a vőfély a bort,
 Már szürkül lassan a ködös határ,
 És a határban a Halál kaszál...

Vissza az első és második szakasz daktilus kezdéséhez s valami bizarr keveréke a jelennek és végtelennek.

A TAPAI KRISZTUS

Az ország útján függ s a földre néz,
 Arcán szelid mosoly a szenvedés.

Szeliden induló sorok.

A falu népét nézi csöndesen,
 Amint ballagva munkából megyen.

<i>Egy kis helyzetkép.</i>	Az ősi népet, mely az ősi föld Zsellére csak és várja az időt,
<i>Fokozódó hang.</i>	Mikor saját portáján úr leszen, Mikor az élet néki is terem.
<i>Még magasabbra hág az elégedetlenség.</i>	A magyar Krisztus, a falusi szent Hiszen nekik is megváltást izent.
<i>Jogukat hangoztatja.</i>	Olyan testvéri áldással tekint Feléjük és biztatja híveit.
<i>A közös magyar sors, a magyar és Istenfia közös sorsa, a legizőbb hangula- tot keltik a költőben s egy szinte vádként hangzó kér- déssel nyíltan hagyja a költeményt.</i>	Feje fölött a nyárfa is magyar, A fecske is és egy a zivatar, Mely őt paskolja s a falut veri És folyton buzgó őt szent sebei Nem a magyarság sorsát hirdetik? És ki segít már, ha ő nem segít?

Ime hogyan lehet költői remek a táj tárgyi adottsá-
gából és szociális körülményeiből is, ha arra vérbeli
művész reagál.

A T Á R G Y I V O N A T K O Z Á S O -
K O N T U L M E N Ő E N a legtalálóbban Gombos
Gyula fejtegeti Juhász Gyula költészetének táji jellegét:
„Nemcsak az idegeiben megrokkant ember vonult vissza
szülővárosába, Szegedre, de az elnehezdedő lélek is vég-
leg kiüledett a magyar világ még ősi meleget őrző al-
jára. Elvágyni is csak az tud, akinek végzetesen van ha-
zája. Élete végére őt is teljesen magába nyelte az alföldi
kis magyar világ. A tájhoz tartozott már, mint a jegenyék
és a tiszai hajók, mikről annyit írt. Sokszor csak egy-egy
jelzővel, vagy hasonlattal került valami e világból a vers-
be, de egyetlen szó is vonszolta magával az egész tájat
s a vers megtelt vele. A táj álmos bánatából a sorsot
tudta verseibe szívni.”¹¹⁰

¹¹⁰ Gombos Gyula: Álom az országról. Bp. Bolyai Akadémia,
1942. 10–11.

A még „ősi meleget őrző világ” a vidék, Szeged, amelyből még ki lehet érezni az ősi lelket. Juhász Gyula, mint hú műszer reagál e belső hangra s ő-s-távlatok hívó szavát hallja. Az Alföld végtelen horizonját, Szeged lapos terét, rokonnak érzi a „nagy keleti pusztasággal”, ahová mindig visszavágyik lelke. *Ez a táj-adta élmény a legjellegzetesebb vonása Juhász Gyula költészetének.* S igaza van Gombos Gyulának akkor, amidőn azt mondja: egy szó is elég, hogy elébünk varázsolja a táj méla lelkét, amelyben a faj szomorú sorsa is benne borong s amelytől szabadulni sohasem tud.

Ez a tájazonosság által felkeltett örökös nosztalgia, a mindenütt Kelet-keresés, a mindenben keleti lelkünknek kutatása, számtalan versében, de egész emberi és költői magatartásában is megnyilvánul.

A nagy keleti pusztaságnak
Mélázó lelke lelkemben ég még,
Messzeségbe csapongó lelke,
Ragyogó dele bennem ég még
A nagy keleti pusztaságnak.

írja *Valami igrice* . . . c. versében.

A „mélázó lélek”, a „messzeségbe csapongó képzelet”, a „ragyogó dél”, mind olyan vonások, amelyek az Alföldnek, Szeged lapályának visszatükröződésére mutatnak. Még érzékelhetőbbé teszi ezt a vers hangulati velejárója, amit a lejtés, a ritmus éreztet, különösen a kétszeri „ég még” erősen nyújtó hatása következtében, ami a „mélázás”-nak remek ritmusrafordítása.

A keleti-lélek keresésének egyik magasan kiemelkedő alkotása a *Honvágy* című gyönyörű vers.

A vád nyugat csodáiból
Visszahajol Keletre lelkem,
Hol ős, örök Turán terül
A végtelenség pusztaságán
És mély, kevély bánat borong
Az ázsiai égre árván.
Mert ez az én hazám, e szittyá,
Nem, nem, soha,
Soha, míg a világ világ
El nem hagyom és el nem érem
Hazámat, nem is tudom hol is hajh,

Csak azt tudom, bús cimborák,
 Hogy ittam új öröm borát,
 Olvastam Flaubert és Zolát,
 De jaj, én soha és sehosem
 Találtam eddig meg magam,
 Aki van, örök óta van,
 Anonymusban, bibliában,
 Új hitben, régi krónikákban
 Valaki, aki bennem szendereg,
 Volt örült és jós, öngyilkos, beteg
 És nem lelte meg még az életet.

E vers az örök magyar sorsot, a Nyugatra került
 Kelet-fiának önmaga-keresését, a lélek mélyén szunnyadó
 érzések feltörését hozza elénk.

A KELETI „MÉLÁZÓ LÉLEK” mozdu-
 lallan, mint a mélázásra készletű táj, amelyben minden
 megdermedt, minden áll.

Dermedten állnak a halotti csendben
 Fekete nyárfák fülledt ég alatt.

(Tájkép.)

Most alszanak a kazlak kertek alján
 És alszanak a kertek boldogan
 Sa békák némák most a tócsa partján
 És alszik az idő, mely gyászt fogan.

(Tápén.)

A rekkenő alföldi nap ránehezedik az egész tájra.

Az örök ég alatt örök nyugodtan
 Most álmodik a vén falu a porban.

Házak fehérje szinte ég a napban,
 Torony pirosa a kékségbe harsan.

Disznók hevernek meleg sárba túrva,
 Ó állatok mély, boldog mélabúja!

A napraforgó dús méhét kitárja,
 Mint Danae az arany napsugárra. stb.

(Falusi delelő.)

E versek egyes sorai egy-egy festmény hatását kel-
tik s itt-ott a szegedi festő-költőnek, Nyilasy Sándornak
színeit látjuk felcsillanni.

Az álló természetben mozdulatlan az ember is:

Az öreg gazda ül a ház előtt
és nézi, hogy a nap mint áldozik.
Pipál, nem moccan. Az idő is áll

— — — — —
Ő csak pipál, nem moccan...

(Szakállszárító.)

Juhász Gyula e tájadta révedezése, a bánatos sors,
legszebben egyik mély szimbolumú versében, *A fekete
bika* című szonettjében érezhető meg.

Ballag a csorda már az út porában,
A kondás kürtje álmodozva bűg
S a csorda végén baktat egymagában
Egy nagy, fekete bika, mint a bű.

A többiek mind egy csoportba mennek
és vitorán néznek egymásra ők,
Egyik-másik szerelmesen epedve
Már összebúvik és vágyódva bög.

A kertben a hervadt napraforgó
Nyugatra csügged és az égi bolygó
Fáradt szemével vörösen hunyorgat.

A nagy, fekete bika elmaradva
Oly árván néz a tűnő tompa napba
S a fázó nyárfák baljósan susognak.¹¹¹

A komor képek sötét lelkiállapotra mutatnak. A
vontatott kezdés, a lenyűgöző porban ballagó csorda, az
„álmodozva” szóló kürt, az egymagában „baktató” —
mondhatjuk — fekete bű, fokról-fokra komoruló kép. A

¹¹¹ E vers nem található meg J. Gy. összes verseinek két köte-
tes kiadásában. Megjelent a Délmagyarország 1926. évi karácsonyi
könyvében.

második szakasz — halvány ellentét képen — egy fokkal világosabb kép s úgy viszonylik az első szakasz komorságához, mint a feketéhez a szürke. A harmadik szakasz ismét visszaesik a sötétbe, mert a környezet, a természet is „hervadt, csüggedt, fáradt” s ebből már nincs is kiút, a kép egyre komorul, a fekete bika egyedül marad „árván” s a „fázó nyárfák baljósan susogják” reménytelen jövődjét.

A vers megoldása s remek szimbolikája, a színek hangulati festése jól érzékeltetik azt a lelket, amely Juhász Gyulának annyira sajátja. Nem utolsó sorban köszönhető ez a költemény tompa ritmusának, amelyről Rónay Györggyel együtt bátran elmondhatjuk: „Jambusa lüktetése is: itt már egy táj és végzet szivedobolása. Aki ismeri az Alföldet, szeptembereit és alkonyatait, kocsmazajait és temetéseit, szükös végtelenségét, tág ege szorítását, az érzi: ez az élmény szinte kényszerít erre a lejtésre s nincs az a „magyar” forma, tizenkettes vagy bármi más, ami erről az élményről mélyebben és magyarábban szólna Juhász Gyula magyarrá lett jambusánál.”¹¹²

Végző fokon az olyan versekből is kielemezhető a táj-élmény, mint amilyen az egyik legszebb magyar szerelmes vers, a *Milyen volt* . . . Mert ahol a „szőke mezők” keltek fel Anna szőkeségét, ahol az „ég kékje” mutat szemekéjére, s ahol a természet sóhaja „meleg szavát” érezleti, ott a természet primátussága érvényesül. S úgy is van valóban. Juhász Gyula csaknem minden versében megtalálhatjuk a természet hatását, annak képeit és visszatükröződését. Nincs még magyar költő, akinél annyi „csillag” és égbolt volna, mint nála. Jóformán nincsen verse, amelyben valamilyen összetételben ne szerepelne a csillag, az ég és a színek sötét árnyalatai, főleg a barna és az opál.

Mindez arra mutat, hogy minden kultúr-élménye mellett a természet, a szülőföld, a végtelen horizontu Alföld, Szeged élménye volt az elsődleges s a hű fiú ezt fejezte ki minden versében, hol kimondott szóval, hol rejtve, ami csak a rokonlélek és a kutató előtt tárul fel.

¹¹² Thurzó Gábor: *Ködlovagok*. Szent István Társ. 266.

Ime ide torkollik Juhász Gyula költészete, a szülőföld dicsőítéséhez, a paraszt magasztalásához s innen van az, hogy a *Szegedi interieurben* látja az élet helyes értelmét.

Pirosló abrosz, friss szalonna,
 Búbos kemencve, jó meleg,
 Pár kurta rőf a szoba hossza,
 Megférnek a jó emberek!
 Nagy ágy fölött a háziáldás,
 Arany rámában a király,
 Künn fanyar tavaszi szél lármáz,
 Benn enyhe, renyhe félhomály.
 Fölenged itten kósza szívem
 S kakukkos óraként kéttyeg,
 Be jó a csend, az óbor itt benn.
 Be jók e józan emberek!
 Ha itt maradtam volna szépen
 És fogtam volna a gyalut,
 Utód, apám örökében.

Az óra szól: kakukk, kakukk.

Ez egyszerű, csöndes élet s a messzi Kelet felé nagy hívást érzett Szeged költő fia s e sóvárgásának annyi versében adott kifejezést.

Összegezés.

Négy oldalról igyekeztünk megközelíteni egy táj irodalmi jellegzetességét. Kerestük az írások *tárgyi* jegyeit: a helységek, vizek és halmok neveit, az intézmények és események feljegyzéseit, a valóság adatait. Néztük az *alakok nagyszerű sorát*, remek jellemüket és különös szokásaikat. Nyomon kísértük az írók *kifejezéseiben* megnyilvánuló gondolkodás-módot és végül foglalkoztunk mik alakították ilyenné e táj sajátos *novella-faját*, amely itt oly annyira virágzott.

Mindezek után mégis azt kell mondanunk, hogy ezek egyike sem a keresett szellem, de igaz is, hogy benne van ezekben és ezek együttes szövevénye adja e táj irodalmának egyéni ízét, a couleur localt. Ezzel együtt bátran kimondhatjuk azt is, hogy szorosan vett szegedi irodalomnak csak azt tekinthetjük, ami ennek a lelkiségnek kifejezője.

Ami végezetül meg kell állapítanunk, hogy mindenütt a paraszttal, a szegedi paraszttal találkozunk. A gondolkozásuk, lassú, tempós módoruk a táj tükröződése a lelkeken, a legmagasabb művészettel kifejezve.

Szeged irodalmi példája hathatós bizonyítéka a decentralizáció egészséges voltának. Láttuk miként alakította a táj az ihletett művész mondanivalóját s ez fényes bizonyítéka annak, hogy a provincializmus nem káros, hanem komoly érték, ha — egyben művészet is, mint a szegedi példában.

Irodalom.

Forrásul elsősorban az idézett írókat, költőket használtam s csak másodsorban támaszkodtam a tudománynak e téren elért — nagyon kevés — eredményére. Az alatt feltüntetett munkák csak a közvetlenül idézett részek forrásául szolgáltak, míg a gondolatokat adó munkák felsorolását — mint amilyenek pl. Horváth János más munkái, stb. — teljes egészében mellőztem, mert azok az irodalomtudománnyal foglalkozók előtt általánosan ismertek.

Babits Mihály: Irodalmi problémák. Athenaeum, II. kiadás. 1924.

— Írók két háború között. Nyugat, 1942.

Baróti Dezső: Dugonics András. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Szeged, 1934.

Berényi László: Komáromi János az író. Bpest, 1933.
Komáromi János 25 éves írói jubileumának emlékkönyve.

Berzsenyi Dániel: Minden munkája. Bolya Akadémia, 1943.

Békefi Antal: A Dugonics Társaság könyvei. Évkönyv. 1898 és 1899. Szeged. Dugonics Társaság, 1900.

Csaba Jenő: A piaristák kétszázados jubileumának emlékkönyve. Szeged, 1922.

Cserzy Mihály (Homok): Az öreg Szeged. Az „Új Élet” kiadása. 1922.

Csorba Tibor: A kék Dunántúl irodalomtörténete. Vasi Szemle I. 1934.

Czimer Károly dr.: A Szegedi Belvárosi Kaszinó százéves története. (1829—1929.) Szeged, 1929.

- Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Bpest, 1912.
- Eckhardt Sándor: Úr és paraszt a magyar élet egységében. Budapesti Magyarság tudományi Intézet kiadása, 1941.
- Farkas Gyula: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. Bpest. M. Történelmi Társulat, é. n.
- A „Fiatal Magyarország” kora. Bpest, Magyar Szemle Társ., 1932.
 - A magyar irodalom története. Bpest. Káldor, 1934.
 - A magyar romantika. Bp. Magyar Tudományos Akadémia, 1930.
 - A magyar szellem felszabadulása. Bpest. Stádium, é. n. 1943.
 - Táj és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban. Minerva. 1931. 1–4. sz.
- Féja Géza: A nagy vállalkozások kora. Bpest. Magyar Élet, 1943.
- Galamb Sándor: A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. Budapesti Szemle, 1925. okt.
- Goitein György: Móra Ferenc az író. Pécs, 1934.
- Gombos Gyula: Álom az országról. Bpest. Bolyai Akadémia. 1942.
- Gróf Imre és Niklai Péter: Magyarország tájegységei. Bpest. Magyar Szociográfiai Intézet kiadása I. 1941.
- Hankiss János: Európa és a magyar irodalom. Bpest. Singer és Wolfner, 1942.
- Nemzetkép és irodalom-kutatás. Minerva, 1932.
- Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bpest. Magyar Tudományos Akadémia, 1927.
- Illyés Gyula: Puszták népe. Bpest. Grill, 1937.
- Juhász Gyula: Tömörkény István élete és művei. Szeged. Dugonics Társaság, 1941.
- Kádár László: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Bpest. Országos Táj- és Népkutató Intézet. 1941.
- Kálmány Lajos: Hagyományok II. Szeged, é. n.
- Kogutovicz Károly: A Dunántúl és a Kisalföld. Szeged, M. kir. Ferenc József Tud. egyetem kiadása. 1930.
- Komlós Aladár: Az új magyar líra. Bpest. Pantheon, é. n.
- Kovács János: A kuruzslás és a varázsolás a szegedi boszorkányperekben. Dugonics Társaság Évkönyve. 1898–99.

- Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged, Dugonics Társaság, 1901.
- Kovács László: Az irodalom útján. Bpest. Révai, é. n.
- Mikszáth Kálmán: Szeged könyve I-II. Bp. Révai, 1914.
- Móra Ferenc: Az ismeretlen magyar parasztról. Népünk és nyelvünk 1929. febr.-márc. szám.
- Ortutay Gyula: Kis magyar néprajz. Bp. K. M. Egyetemi nyomda, é. n.
- Tömörkény István. Szeged, 1934.
- Perkátai László: Krudy Gyula. Szeged, 1938.
- Preszly Lóránt: A szegedi népies írók. Széphalom. 1931. 5—6. szám.
- Prónay Antal: Dugonics András életrajza. Szeged. Dugonics Társaság, 1903.
- Reizner János: Szeged története. Szeged, 1899.
- Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán élete és művei. Bpest. Révai, 1917.
- Schöppflin Aládár: A magyar irodalom története a XX. században. Bp. Grill, 1937.
- Írók, könyvek, emlékek. Bp. Franklin é. n.
- Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz. Bp. Nyugat, é. n.
- Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. K. M. Egyet. Nyomda. 1935-i kiadás.
- Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig I-II. Bp. Magy. Tud. Akad., 1925.
- ifj. Szinyei József: A magyar irodalom-történetírás ismeretése. Bp. 1878.
- Szmollény Nándor: A középkori Szeged műveltsége. Szeged, 1910.
- A szegedi magyar nemzeti színészet százéves története. Bp, 1906.
- Thurzó Gábor: Ködlovagok. Bp. Szt. István Társ. é. n.
- Vajtai István: Alkalmi szemlélődés íróink népszemlélete körül. Magyar Kultúra. 1941. ápr. 20. és máj. 5.-i sz.
- Varjú János: A magyar szellemi művelődés történelme. Debrecen, 1907.
- Váth János: Vidéki írók. I. Veszprém, 1925.
- Veres Péter: Ember és írás. Bolyai Akadémia, é. n.
- Viski Károly: A magyarság néprajza. I—IV. Kir. M. Egyet. Nyomda. Bp. 1940.

Névmutató.*

A.

Ady Endre 11, 16.

B.

Babits Mihály 9, 10, 11, 15, 82,

Baksay Sándor 16

Benedek Marcell 16

Berczelly A. Károly 23

Berényi László 16

Berzsenyi Dániel 7, 8, 9, 10

Békefi Antal 31

Bite Pál 31

C.

Croix, Paitis Dela 18

Csaba Jenő 22

Cserzy Mihály 22, 27, 32, 33, 34, 36,
39, 40, 66

Csorba Tibor 15

Czímer Károly 21, 22

Czirák Imre 17

D.

Damó (Devics) Oszkár 31

Domonkos István 16

Dudás Kálmán 17

Dugonics András 28, 29, 83, 84

E.

Eckhardt Sándor 15

Br. Eötvös József 7

Erdélyi János 8

F.

Faludi Ferenc 6

Farkas Gyula 7, 9, 10, 12

Fazekas Mihály 7

Féja Géza 11, 82, 83

Fraximus Gáspár 24

G.

Gaál József 7

Galamb Sándor 27

Gárdonyi Géza 16, 30, 84

Giono, Jean 6

Goitein György 73

Gombos Gyula 86, 87

Granő 13

Gróf Imre 13

* A névmutató összeállítását H. E.-nek köszönöm.

H.

Hankiss János 11, 29
 Herczeg János 17
 Horváth János 6, 8

I.

Ilyés Gyula 14

J.

Juhász Gyula 11, 23, 55, 66, 82, 83,
 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91

K.

Kádár László 18
 Kaffka Margit 11
 Kálmány Lajos 20, 24
 Katona József 7
 Kazinczy Ferenc 8, 9
 Kisfaludy Sándor 7, 9
 Kodolányi János 16
 Kogutovics Károly 13, 14
 Komáromi János 16
 Komlós Aladár 82
 Kosztolányi Dezső 17
 Kovács János 22, 24
 Kovács László 84
 Kultsár István 6
 Kutasi Ödön 73
 Kuthy Lajos 7
 Krudy Gyula 11, 16

L.

Lám Frigyes 15
 Lienhardt, Fridrich 5

M.

Mendöl Tibor 15
 Mikszáth Kálmán 16, 27, 30, 84

Mistral, Frideric 6

Móra Ferenc 4, 17, 27, 50, 66, 67,
 68, 72, 73, 74, 75, 77, 81
 Móricz Pál 17
 Móricz Zsigmond 11, 23

N., Ny.

Nadler, József 5, 10
 Nádasdi Tamás,
 Nagy Ignác 7
 Niklai Péter 13
 Nyilasy Sándor 89
 Nyirő József 17

O.

Ortutay Gyula 15, 22, 27
 Osztrovszky 21

P.

Palotás Fausztin 31, 32
 Papini, Giovanni 6
 Papp Ferenc 56
 Perkátai László 17
 Petőfi Zoltán 83
 Preszly Lóránt 29
 Prohászka Ottokár 16

R.

Ramuz, C. F., 6
 Ráth Mátyás 6
 Reizner János 19, 22
 Révay Miklós 6
 Rónay György 90
 Rubinyi Mózes 16

S.

Sauer, August 5, 10
 Schöpflin Aladár 15, 16
 Sik Sándor 16

Sz.

Szabó Pál 17
 Szabó Zoltán 14, 82
 Szegedi Gergely I. 28
 Szegedi Lőrinc 28
 Szegedi Kiss István 28
 Szekfű Gyula 12, 13
 Szinnyi Ferenc 7
 Ifj. Szinnyi József 9
 Szmollény Nándor 23, 24, 28

T.

Taine, Hippolit 5, 11
 Tamási Áron 17
 Terecsényi Gyula 31
 Thurzó Gábor 90
 Tinódi Sebestyén 28
 Tisza Kálmán 13

Tömörkény István 11, 17, 27, 32, 33,
 38, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54,
 55, 56, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 70,
 77, 79, 82, 83, 84

U.

Ujlaki Antal 31

V.

Vahot Imre 9
 Vajtay István 74
 Varjú János 23
 Várkonyi Nándor 56
 Váth János 15
 Veres Gáspár 28
 Veres Péter 11
 Vörösmarthy Mihály 7

Tartalom.

1. Feladatunk	—	—	—	—	3
Kétirányú vizsgálódás: 1. A szellem kielemezése a tájból. 2. A szellemi termékekből visszakövetkeztetés a jellegadó tájra.					
2. Táj és irodalom	—	—	—	—	5
A külföldi példák és a magyar viszonyok. A táj szerepe irodalmunkban. A tájszemlélet a magyar irodalomban. A földrajzi egységek. A magyar irodalmi régiók.					
3. Szeged a térben és az időben	—	—	—	—	18
Szeged térbeli viszonyai. Szegedi jellegzetességek. A kulturális megmozdulások.					
4. Szeged tér- és időbeli viszonyainak irodalmi vetülete					26
A „város” és a népiesség viszonya. Szeged irodalmi korszakai.					
5. A három népies időszak	—	—	—	—	31
I. Az elődök népiessége.					
Cserzy Mihály	—	—	—	—	33
II. Tömörkény István	—	—	—	—	43
III. A harmadik szakasz.					
Móra Ferenc	—	—	—	—	66
Juhász Gyula	—	—	—	—	82
6. Összegezés	—	—	—	—	92
7. Irodalom	—	—	—	—	93
Névmutató	—	—	—	—	96
Tartalomjegyzék.					

A sorozatban megjelentek:

Értekezések a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből:

1. *Borbély Ferenc*: Gyulai mint aesthetikus. Kolozsvár, 1912.
2. *Heinrich Arnold*: Gismunda és Gisquardus széphistóriája. Kolozsvár, 1912.
3. *Jenáki Ferenc*: Kájoni énekes könyve és forrásai. Kolozsvár, 1914.
4. *Csipak Lajos*: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár 1912.
5. *Rajka László*: Heliodoros Aithiopikájának feldolgozásai a magyar irodalomban. Kolozsvár, 1917.
6. *Bálint Sándor*: Szilády Áron pályája. Szeged. 1926.
7. *Téglás Béla*: A történeti pasquillus a magyar irodalomban. Szeged. 1928.
8. *Juharos Ferenc*: A magyarországi jezsuita iskoladrámák története. Szeged. 1933.
9. *Ifj. Erdélyi László*: Hugó Károly élete és művei. Szeged. 1933.
10. *Tóth Emőke*: Voltaire Henriadeja és a magyar irodalom. Szeged. 1933.
11. *Tolnai Gábor*: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged. 1933.
12. *Demeter Alice*: Tóth Árpád költészete. Szeged. 1934.
13. *Kratochvíl Baróti Dezső*: Dugonics András és a barokk regény. Szeged. 1934.
14. *Radnóti Miklós*: Kaffka Margit művészi fejlődése. Szeged. 1934.
15. *Ortutay Gyula*: Tömörkény István. Szeged. 1934.
16. *Pethő Dezső*: Széchenyi képzelete. Szeged. 1938.
17. *Kelemen László*: Krudy Gyula. Szeged. 1938.
18. *Szegzárdy-Csengery József*: Kosztolányi Dezső. Szeged. 1938.

Értekezések a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből:

1. (19.) *Schmidt Edith Erzsébet*: Csató Pál. Szeged. 1941.
2. (20.) *Faludi István*: Ambrus Zoltán elbeszélő művészete. Szeged. 1941.
3. (21.) *Kardos Ingeborg Klára*: A humor a régi magyar irodalomban. Szeged. 1942.
4. (22.) *Gergely Gergely*: A szegedi tájirodalom. Szeged. 1943.